תלמוד ירושלמי · מפרשים · פירוש שלמה סיריליו על תלמוד ירושלמי

פירוש שלמה סיריליו על תלמוד ירושלמי ברכות

רבי שלמה סירליאו

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

פירוש שלמה סיריליו על תלמוד ירושלמי ברכות

רבי שלמה סירליאו

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/פירוש-שלמה-סיריליו-על-תלמוד-ירושלמי-ברכות/
הקובץ נוצר ב־20 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
הלכה א 5
הלכה ב 20
הלכה ג 22
הלכה ד 23
הלכה ה 24
הלכה ו 31
פרק ב 34
הלכה א 34
הלכה ב 37
הלכה ג 37
הלכה ד 41
הלכה ה 45
הלכה ו 47
הלכה ז 48
הלכה ח 49
הלכה ט 51
פרק ג 52
הלכה א 52
הלכה ב 59
הלכה ג 60
הלכה ד 61
הלכה ה 63
הלכה ו 66
פרק ד 67
הלכה א 67
הלכה ב 75
הלכה ג 76
הלכה ד 78
הלכה ה 79
הלכה ו 80
פרק ה 81
הלכה א 81
הלכה ב 84
הלכה ג 88
הלכה ד 91
הלכה ה 92
פרק ו 93
הלכה א 93
הלכה ב 100
הלכה ג 100
הלכה ד 101
הלכה ה 102
הלכה ו 104
הלכה ז 108
הלכה ח 108
פרק ז 109
הלכה א 109
הלכה ב 113
הלכה ג 116
הלכה ד 117
הלכה ה 118
פרק ח 119
הלכה א 119
הלכה ב 122
הלכה ג 126
הלכה ד 128
הלכה ה 128
הלכה ו 130
הלכה ז 132
הלכה ח 132
פרק ט 133

הלכה א 133
הלכה ב 136
הלכה ג 139
הלכה ד 140
הלכה ה 141

פרק א

הלכה א

מאימתי קורין את שמע וכו'. פי' הגאון ר' מצליח ז"ל מ"ם הראשון אינו עיקר והוא כמו מתי אבוא ואראה פני אלהים מתי אעשה גם אנכי לביתי ע"כ. ונראה בעיני דמלת עד דחקתו ורצה לפרש כמה הוא שיעור של הקריאה משעה שהכהנים נכנסין עד סוף האשמורת וכו'. ולי נראה דשפיר גרס מאימתי ומ"ם הראשון עיקר והתחלת הזמן הוא דקא בעי והכי איתא בברייתא מאימתי מתחילין לקרא ק"ש וכו' וכי קתני עד לשון קצר הוא והכי קתני ומשך זמנה עד סוף האשמורת וכו':

שהכהנים נכנסין וכו'. בכהנים שנטמאו וטבלו מבע"י דכשהעריב שמשן ויצאו הכוכבים יכולין לאכול התרומה והיינו אחר צאת ג' כוכבים דהוי לילה ממש כדילפינן בגמ' דילן מדכתיב ובא השמש וטהר ודרשינן מאי וטהר טהר יומא ובין השמשות אסור דהא מספקא לן אי הוי יממא הילכך לצאת מן הספק ג' כוכבים בעינן. ומוכח בגמ' דבכולהו כהנים טמאים קאמר בין טמאים טומאה קלה בין טמאים טומאה חמורה וסגי להו לכלהו ביציאת הכוכבים אבל כפרה לא מעכבא להו:

עד סוף האשמורת הראשונה. מפרש בגמ' דילן דהך סיפא דוקא קאמר לה ר' אליעזר ורישא לאו ר' אליעזר וכי קתני עד ה"ק ומשך זמנה הוי לר' אליעזר עד סוף האשמורת וכו':

האשמורת הראשונה. הוא שליש הראשון של לילה דר' אליעזר ס"ל ג' משמרות הוי הלילה כדתניא בברייתא. אשמורת לשון מקרא הוא משמרת עבודת המלאכים ושיר שלהם נחלק לשלש משמרות בלילה. ראשונה לכת אחת. שניה לכת אחרת. שלישית לכת שלישית. ואיכא מ"ד ארבע משמרות הוי הלילה. ורבי אליעזר דריש ובשכבך כל זמן שדרך בני אדם מתעסקין לילך ולשכב ולדידיה משם ואילך עבר זמן הקריאה דתו לא מיקרי ובשכבך:

עד חצות. מפ' בגמ' דילן דרבנן כר"ג ס"ל אלא בסייג הוא דפליגי דרבנן אית להו סייג ואי עבר חצות ולא קרא חייב לקרות וסייג אהני לכתחלה שלא יאמר אוכל ואשתה ואישן קימעא על סמך לומר אח"כ אקרא וחשו חכמים שמא חוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה ורבן גמליאל לות ליה סייג ולא חיישׁ:

עד שיעלה עמוד השחר. שכל הלילה הוא זמן שכיבה ובשכבך דקרא היינו כל זמן שבני אדם שוכבין. עמוד השחר, סמוך לאור היום מחשיך ומאפיל יותר מחשכו של לילה וקרוי עמוד השחר וכשמסתלק קתני עלה עמוד השחר:

חייבים אתם לקרות. גר' ול"ג מותרין דאפילו שלא בזמנה תנן לקמן הקורא מכאן ואילך לא הפסיד וכו':

ולא זו בלבד. הוא דתנינן בה חצות ומודו בה דמדאורייתא שיעורה עד שיעלה עמוד השחר:

הקטר חלבים. פי' רש"י ז"ל חלבים של כל הקרבנות שנזרק דמן ביום. וכל הנאכלין ליום אחד כגון חטאת ואשם וכבשי עצרת ומנחות ותודה ע"כ. ובגמ' דהכא לא משמע הכי דגר' עלה בגמ' כל הנאכלין ליום אחד קדשים קלים וקשה לי להולמו דהא קדשי קדשים נמי יש בהן נאכלין ליום אחד כדברי ר"ה ז"ל. ועוד קשה דבקדשים קלים יש הרבה שיש בהם שני ימים ולילה. ועוד קשה היכי תנא להו הכי ליתני בסיפא קדשים קלים דבכל דוכתא הכי תני להו. ועוד לבני מערבא דסברי דקדשים קלים גרידי שנויים בסיפא א"כ אכילת קדשי קדשים אמאי שייר דבבבא דרישא ליתנהי דהא הקטר קתנו אכילה לא קתני ואמאי לא תני אכילת קדשי קדשים דבפסחים לא שייכי דהא פסחים קדשים קלים נינהו: ונראה בעיני דהכי משמע להו לבעלי הגמ' הכא דברישא קרי הקטר דוגמא דכל הני יש מיעוט אכילה בהן בין באנשים בין בזמן בין במקום ודפסחים נמי דמו להני וכמו שאפרש הילכך לאו אכילה חשיבא והקטר חלבים קרוי לתרי מיני חלבים א' שחלביהן נקטרין לחוד שהן חטאות פנימיות דאין בבשרן לא אכילת אדם ולא אכילת מזבח דבשרן טעון שריפה בחוץ כדכתיב קרא וכל חטאת אשר יובא מדמה וגו'. והב' כגון חטאות חיצוניות ואשמות ואע"ג דבשרם נאכל כיון דאין נאכל אלא לכהנים ולזכרים של משמר דוקא ותוך הקלעים דוקא ההוא אכילה כהקטרה חשיבא כדתניא ואכלו אותם אשר כופר בהם מלמד שהכהנים אוכלים וכו' כדאיתא ר"פ בא לו וכעבודה חשיב והכא אית ליה למכלליהו ולהכי לא תני בבא לאנפי נפשה אכילת קדשי קדשים וכי תני כל הנאכלין הוא דמשמעי אכילה דלאו עבודה דהיינו אכילת הדיוט בין לזכרים בין לנקבות בין לכהנים בין לכל אדם ובכל מקום בין בעזרה בין בכל העיר. הילכך כולהו קדשי קדשים אכילתן בכלל הקטרה היא ומשו"ה קתני בהדייהו איברים דעולה נינהו דהיא קדשי קדשים כדתנן בפ' איזהו מקומן דיש בה אכילת מזבח ולא אכילת אדם. וה"ק מתני' דהקטר חלבים שיש בהן שני מינין א' שאין נאכל בשרה כלל לא לאדם ולא למזבח כגון פרים ושעירים הנשרפין והשני דיש נאכלין בשרם לאדם וחלבן למזבח כגון חלבים דחטאת חיצוניות ואשמות ובשרן דחטאות ואשמות ומנחות כיון דבחצר אהל מועד הוא דאכלי דוקא וכהני משמר דוקא וזכרים דוקא עבודה חשיבא וכהקטר דמיא. ואיברים דעולה הואיל דנאכלין למזבח ולא לאדם. ואכילת פסחים תני סמוך

לקדשי קדשים לפי שיש באכילתן מיעוט אנשים ומיעוט זמן באכילתן שאין נאכלין ביום שחיטתן לאדם אלא בלילה ולילה נמי איכא מ"ד עד חצות. ועוד דיש בפסחים מיעוט אכילה באנשים דאינו נאכל אלא למנוייו ואינו נאכל אלא צלי ועוד במקום נמי איכא מיעוט דנפסל ביוצא כדכתיב לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה כדאיתא התם ועוד דאם נרדמו אפילו מקצתן כולן אסורין באכילה ועוד דמטעם שבירת עצם רובו נשאר ונשרף הילכך אין נאכלין חשיבי ודמיין להדדי. והדר תני כל הנאכלין הנהו דמצי מתאכלי אכילה סתם בכל מקום בין לכהנים בין לכל אדם ליום א' והיינו שאר קדשים קלים דיש להם היתר אכילה סתם ביום א' ותחלת אכילתן ביום שחיטתן הוא דקתני שכלן שוין חוץ מאכילת פסחים אבל לא שנה משך שיעור אכילתן דבההוא חלוקין הן. והשתא אתי שפיר דלא תני וכל הנאכלין ליום ולילה דלדברי ר"ה ז"ל ליום ולילה מיבעי ליה כיון דתנא בעי לאשמועינן דינא דלילה דכולה במשמע אלא ודאי ה"ק כל אותן דשייך סתם לכל אדם דתחלת אכילתן לכו"ע ביום אחד מצותן וכו' ומאן נינהו היינו קדשים קלים דכולן אין בהן שום חילוק אלא ביום שחיטתן נאכלין למזבח ואכילה סתם לכל אדם כפירושא דבני מערבא והשתא ניחא הקושיא שהקשו התוס' עלה דההיא דפרכינן בגמ' דילן ואילו אכילת פסחים לא קתני שהקשו תימה מנא לן דלא קתני דילמא הויא בכלל הנאכלין ליום א' ובמאי דפרישית לא קשה כלל דאינם נאכלין חשיבי ואינם ליום א' ומשום דתנא ברישא תלתא גווני דדמו להדדי כדפרישנא דאין בהן אכילה סתם לאדם ולמזבח ביום שחיטתן ואפי' פסחים דקדשים קלים הן בכלל הזה לא שייך למיתני ברישא קדשי קדשים ובסיפא נמי לא מצי למיתני קדשים קלים דהא לעיל תני אכילת פסחים דהוו קדשים קלים ומשו"ה תני כל הנאכלין ליום א' כדפרישית שביום א' דהיינו ביום שחיטתן נאכלין אכילה סתם בכל מקום ולזכרים ולנקבות ולכל אדם:

מצותן עד שיעלה עמוד השחר. מצות הקטרת האימורין ומצות אכילת בשרן מצותן ליום שנשחטו ובלילה שלאחריו עד שיעלה עמוד השחר כהנהו דשייכי ואפילו הן למטה מן המזבח יכולין להעלותן כל הלילה ואינן נפסלין בלילה עד שיעלה וכו' דכתיב ובשר זבח תודת שלמיו וגו' לא יניח ממנו עד בקר ובת"כ נפקא לן כלהו מהאי קרא:

ואיברים. של עולה דעולה איברים שלה הם כליל וקרי לה איברים משום דבעיא ניתוח ועוד דאין רשאי לנתח איבריה לאיברים כדאיתא בת"כ ובפ"ק דחולין והאיברים מפורשים במס' יומא:

ואכילת פסחים. בגמ' דילן אינו ובני מערבא גרסי' ליה כדאיתא הכא ובגמ' והיינו דלא כר"א בן עזריה דסבר דמדאורייתא נמי שיעוריה עד חצות א"כ למה אמרו חכמים עד

חצות דקתני בפסח אינו נאכל אלא בלילה אינו נאכל אלא עד חצות וגבי חטאות חיצונות דאכילתן כהקטרה דמיא דהיינו חטאות הצבור תנן נמי ליום ולילה וכו' וגבי אשמות נמי תנן הכי ובאכילה סתם כגון בתודה ואיל נזיר תנן נמי ליום ולילה וכו' ועמוד השחר הוא המביאן להיות נותר וכן לענין מחשבת פגול לא הוו פגול אם חישב לאכלן כל הלילה דלא הוי חוץ לזמנן והכי תניא בת"כ לא יניח ממנו עד בקר למד שאוכל הוא כל הלילה וא"כ למה אמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק האדם וכו' אבל אין המחשבה פוסלת בהן ואין חייבין עליהן משום נותר עד שיעלה עמוד השחר ע"כ:

אם כן למה אמרו חכמים וכו'. מאי דתנינן במתני' תנינן ומאי דלא תנינן במתני' תנינן בתורת כהנים דאמרו חכמים קתני כל מקום שאמרו גבי איברים בתורת כהנים קתני לה ואיתא נמי בפרק שני דתמורה דתני התם היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר שיהא נותנן מבוא השמש והן מתאכלין על גבי המזבח כל הלילה וכו' אין לי אלא דברים שהן ראויים ליקרב בלילה כגון איברים ופדרים שהוא נותנן מבוא השמש והן מתאכלין על גבי המזבח כל הלילה וכו' ופי' רש"י ז"ל איברים דעולה. פדרים חלבים דהיינו חלבים דחטאות פנימיות וחיצוניות דרשינן להו בפרשתא אחריתי מטעם זבח דתניא התם מנין לרבות חטאות ואשמות תלמוד לומר זבח והיינו סתם חטאות בין פנימיות בין חיצוניות דבכל חטאות מעכב שחיטה שלא לשמה דהיינו זבח משעת זביחה כדתנן בזבחים. ולר' אלעזר אף האשם ובתורת כהנים דתני אשם בהדי חטאת למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה הוא דקאמר וקתני בסיפא עד חצות להרחיק האדם וכו' הילכך מה שכתב רש"י ז"ל דהקטר חלבים ואיברים דקתני הכא לא אמרו בו חכמים עד חצות כלל אני מצאתי שאמרו דאכולהו קתני בפרשה דובשר זבח דגזור בהו עד חצות כדאיתא התם כדי להרחיק אדם מן העבירה דאסורין באכילה או להקטרה מחצות ואילך אף על פי שהוא קודם זמנם כדי שלא יבוא לעשות כן לאחר עמוד השחר ויתחייב כרת וכן בקריאת שמע לזרז את האדם שלא יאמר יש לי עוד שהות ובתוך כך יעלה עמוד השחר ועבר לו הזמן:

נכנסין לאכול פתן. נכנסין להתפלל כדי לאכול פתן בלילי שבתות ומשמע דהוא קודם הלילה דהא מתפללין של שבת בערב שבת וממהרין לסעודה שהכל מוכן:

וקרובים דבריהם להיות שוין. השתא מפרש לה ואזיל:

איתא חמי. בתמיה בא וראה היאך אפשר לקיים שיהו דבריהם שוים דכהנים אימת קא אכלי בתרומה משעת צאת הכוכבים הוא דהוי כדדרשינן בגמ' דילן מאי וטהר טהר יומא:

שעה ותרתי ליליא הוא. כן מצאתי בספרים ונ"ל דתרתי עישורי הוא דגר' ועישורי שעה הוא דקאמר דהא כי אין השמש נראה על הארץ מתפללין ערבית של שבת ולפעמים קודם ומשם עד צאת הכוכבים יש ארבעה מילין כדאיתא לקמן ובפסחים פרק מי שהיה טמא ומהלך ד' מילין שעה ותרתי עישורי שעה הוא דהוו דהא אמרינן התם במהלך אדם בינוני ביום בינוני עשר פרסאות ולקמן אמרינן אדם מהלך ביום מ' מיל. ופי' הגאונים ז"ל דדא ודא אחת היא דכל פרסה ד' מילין כדאיתא בההיא דפ' לולב וערבה וכתבו הרי"ף ז"ל בפ"ק דשבת הילכך עשר פרסאות הוו מ' מילין ויום בינוני הוי י"ב שעות ואם כן מטי לכל שעה ג' מילין ושליש מיל. כיצד לי"ב שעות תן לכל שעה ג' מילין הוו להו ל"ו מילין פשו להו ד' מילין חלק אותם לשלישים הוו להו י"ב שליש לכל שעה דהוו להו עשרה שלישים לשעה. חלק השעה לעישורי מטי שליש לכל עישור וא"כ ד' מילין שהן י"ב שלישים הוו שעה ושני עישורי שעה. וא"כ היכא קאמר קרובים דבריהם להיות שוין:

תפתר באלין כפרניא דקיקיא וכו'. כי קתני קרובים דבריהם להיות שוין היינו בכפרים קטנים שיושבים בהר ויראים מחיות היער כגון זאבים שיוצאים בערב כדכתיב וחדו מזאבי ערב ולפי שהן כפרים קטנים אין פחדן מוטל על החיות ויוצאות עליהם ומפחדם של הזאבים רובם כלתה רגל מן השוק ומסתלקת דרכם בעוד היום זורח ולכך בעלי הבהמות יראים ואין נכנסין לאכול עד הלילה ואפילו בלילי שבת שכונסין בהמתם וחמוריהם אל תוך הבית לשלא יחטפום וצריכין להשקותם ולכנסן אל הבית בענין דכשבאין לאכול הוא סמוך וקרוב ליציאת הכוכבים:

דצדי לון. כמו (שמ"א כד) ואתה צודה את נפשי לקחתה ואם צודה להן בפ"ק דר"ה ואשר לא צדה (שמות כא) תרגום ודלא כמן וכו' שאורבין ושומרין בהמתן ועצמן מפחד החיות:

קודם לכן. קודם צאת הכוכבים:

כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. וקורין אותה כמו מזמור בעלמא וכתב רש"י ז"ל דיוצאין ידי חובתן בקריאת שמע שעל המטה והתוס' חלקו עליו בזה:

צריך לברך. דברכת המזון דאורייתא:

אל יתפלל. דתפלה דרבנן כלומר תקון התפלה מדרבנן דמדאורייתא אין לה תיקון ובדבור אחד וענין א' של תחנונים יצא:

ספק קרא ספק לא קרא. כלומר מאי ובעיא היא דר' זעירא לא פירש לנו בזה ודרך הירושלמי להספיק לו בתנועת הקול במקום מאי דגמ' דילן:

וקודם לכן לאו ספק הוא. דכשקרא בין השמשות ספק יום ספק לילה הוא וכדלקמן ואם לילה הוא אין צריך לקרות ואם יום הוא צריך לחזור ולקרות ואפילו הכי אמרינן דלא

יצא וצריך לחזור ולקרות. וא"ת מ"ש דגבי ברכת מזון פשיטא ליה וגבי ק"ש מיבעיא ליה. וי"ל משום דרב יהודה ור' אלעזר פליגי בפ' מי שמתו בגמ' דילן אי ק"ש דאורייתא אי דרבנן ומשו"ה מבעיא ליה:

שאין ראיה לדבר. שהיום כלה בצאת הכוכבים:

ואומר והיה לנו הלילה משמר והיום מלאכה. בגמ' דילן מפ' מאי ואומר. ומפ' וכי תימא מכי ערבא שמשא ליליא הוא ואינהו דמחשכי ומקדמי ת"ש והיה לנו הלילה משמר והיום מלאכה ופירש"י ז"ל דמחשכי עושין מלאכה בלילה משקיעת החמה עד צאת הכוכבים דהוי ד' מילין קמי זימנא דצאת הכוכבים. ומקדמי ומשכימין קודם היום דאימא יום לא הוי עד הנץ החמה והן מקדימין מעלות השחר דהוי נמי מהלך ד' מילין: **ת"ש והיה לנו הלילה משמר וכו'**. מדקאמר והיום מלאכה אלמא האי זימנא דעבדי מלאכה מעלות השחר עד צאת הכוכבים יממא הוא וזכר לדבר הוי דאיכא למימר דכל עת מלאכה קורא הכתוב יום ע"כ:

לאו מיעוט כוכבים שנים. בתמיה דהא מיעוט ימים שנים ומיעוט שעירים שנים כדתניא בפ' שני שעירי:

ומשני קדמאה לא מתחשב. כלומר לעולם תרי נינהו וכי מני קרא לא מני בראשון דראשון ודאי ביממא מיתחזי אלא בב' של אחריו דגרמי ליליא:

והתרו בו ועשה מלאכה. שלימה כשיעורה וכן למ"ש וכגון שברגע שעשה מלאכה בליל שבת עשה ג"כ במ"ש:

מה נפשך. חייב סקילה ואם בשוגג חייב חטאת ואיתי' בגמ' דילן פ' במה מדליקין וקסבר כמ"ד התראת ספק שמה התראה:

וקצר כחצי גרוגרת. ושיעור קצירה כגרוגרת כשהיא אוכלי אדם. והך סוגיין ר"ג דס"פ הבונה דתנן אחד שחרית וא' בין הערבים מצטרפין וכו' לר"ג ולרבנן חשיבא כיש ידיעה בנתים:

באילין דלית אורחתהון מתחמיין ביממא. דבכוכבים בינוניים הוא דמשערינן שנים בין השמשות שלשה ודאי לילה דבגדולים אפילו שלשה הוי יום:

ובלחוד דיתחמון תלתא כוכבין דמיין וכו'. אמתני' קאי כלומר אע"ג דאמרי' דתלתא כוכבים שהוא לילה דהיינו בבינוניים היינו לענין שבת דליכא משום כרת בעשיית מלאכה או משום איסור טבול יום בתרומה אבל משום תוספת שצריך להוסיף לה בין מלפניה בין מלאחריה צריך לאחריה שיראו הקטנים שהן רצופין במקום א' ובתוספת זה עשה הוא דאיכא דכתיב תשבתו שבתכם כדאיתא בפ' בתרא דיומא. וכן לענין תרומה

דמתני כה"ג הוא וכן פירש הרמב"ן ז"ל בס' תורת האדם והר"ן ז"ל בפי' הלכות רי"ף במס' יומא:

ר' יהודה בן פזי. פזי בתו של ר' חייא היא והיה מתיחס אחר האם דר' חייא אביה מדוד המלך קא אתי כדאיתא בפ' אע"פ וכן כתבו הגאונים ז"ל:

פני מזרח מאדימות זהו יום. היינו כרב יוסף דפ' במה מדליקין ומפ' בגמ' דילן דהיינו מערב דהוי פנים המאדימין את המזרח ופי' רש"י ז"ל לערב חמה שוקעת במערב וזהרורי חמה מאדימין את המזרח:

הכסיפו. פני התחתון השחיר התחתון של כיפת הרקיע. הסמוך לארץ ועליון דהיינו גובה של כיפה אינו ממהר להשחיר:

ר' אומר אומר אני. מתי בין השמשות כשהלבנה בתקופתה דהיינו במילואה דאז בתחלת הלילה זורחת בראש המזרח התחיל גלגל חמה לשקוע ותחלת גלגל לבנה לעלות כל משך זה הזמן שזה נכנס וזה יוצא הוא בין השמשות:

א"ר חנינא סוף גלגל חמה לשקוע וכו'. ר' חנינא אתא לאשמועינן דברייתא דרבי משבשתא היא דלאו בתחלת שקיעת החמה דהיינו בסוף זריחתה מעל הארץ זורחת הלבנה דאינה זורחת ויום גמור הוא אלא בתשלום שקיעתה של חמה היא מתחלת לעלות ולזרוח וההוא הוי בין השמשות:

בשעה שחמה שוקעת. מתחלת לשקוע אלא בתשלום שקיעתה היא דזורחת:

ולא שוקעת. ולא מתחלת לשקוע אלא שלא שקעה עדין וכבר זרחה חמה ומכאן למד ר"ת ז"ל שאין בין השמשות מתחיל עד שעה שסוף גלגל חמה שוקע ונמצא מתחלת השקיעה עד זמן בין השמשות שלש מילין ושליש כדאיתא בפרק במה מדליקין:

בראש הר הכרמל. הר שעל שפת הים של עכו:

חזקה ביום טבל. ויוכל לאכול תרומה בלילה:

בקפנדריא. בדרך קצרה שיש מראש ההר לים אבל אינו דרך סלולה:

באיסרטא. מסלה שבוקעים בה רבים ובלשון יון איסטרטא:

לא בדא. לא חשב חזקה ביום טבל:

נחלקה הטיפה לכאן ולכאן וכו'. אשמועינן דבין השמשות דיש בו ספק היינו חציו מן היום וחציו מן הלילה ולקמן מפרש דטובא ספקי אית ביה והכי איתא בפ' במה מדליקין:

משתשקע החמה. מסוף השקיעה קאמר וכדלעיל דהיינו חצי מיל קודם צאת הכוכבים:

כהרף עין. כשיעור קריצת עין ברפיון ולא בחזקה:

זה נכנס. הלילה והיום יוצא יציאת זה עם כניסת זה כשהן מתפרשין קרי בין השמשות וכל דמקמי הכי הוי יום מעליא אליבא דר' יוסי ור' אחא:

ולא עמדו עליו חכמים. בהרף עין זה מהו אי יום אי לילה לפי' ר' יוסי ור' אחא:
לא מסתברא סוף חצי מיל דר' נחמיה וכו'. דר' יוסי פליג אר' נחמיה וסבר דכל חצי מיל יום מעליא הוא אלא הרף עין של סופו דחצי מיל הוא דהוי ספקא:
אוף אנא סבר כן. גם אני סובר כמותך כל הרף עין והרף עין דר' נחמיה ספק הוא ור' יוסי לא פליג אדר' נחמיה אלא דאתא לאשמועינן דלא תימא דבין השמשות חדא מילתא מספקא לן ביה אי יום אי לילה ותו לא ואשמועינן ר' יוסי דאין כאן אלא הרף עין שהוא ספק יום ספק לילה ועל כל הרף עין דאיכא בחצי מיל היא דמספקא לן דלא ידעינן אי באמצעיתו אי בשלישיתו אי ברביעיתו אי בסופו אי בתחלתו. וא"כ חצי מיל דר' נחמיה יש בו ספק יום ספק לילה ספק עד אמצעיתו יום ומאמצעיתו ואילך לילה או כולו לילה והספק בראשו או כלו יום והספק בסופו והיינו ולא יכלו לעמוד עליו מתי הוי:
קשייתה קומי ר' חזקיה כדתני' תמן וכו'. כאשר היינו שונין עמו מס' זבין הקשיתי לפניו הקושיא הזו על דבריו:
תנינן תמן. בפ"ק דמס' זבין:
ראה אחת ביום ואחת בין השמשות. קימא לן זב מטמא בימים ובראיות בראיות ואפי' שראה שתים ביום אחד:
בימים בין ראה שתים בשני ימים. ואפי' ראייה אחת אם היה זמנה בשני רגעים רגע של סוף היום ורגע של תחלת הלילה שלאחריו דאיכא ראייה בשני ימים טמא בראיות ואפי' ביום אחד טמא כדתניא במגילה ובת"כ מנה הכתוב שתים וקרא טמא שלש וקרא טמא הא כיצד שתים לזיבה ומטמא משכב ומושב וצריך ז' נקיים וביאת מים חיים אלא שפטור מן הקרבן. שלש חייב אף בקרבן. וטמא בימים. ואף באחת דילפי' בפ' כיצד הרגל לזכר ולנקבה מה נקבה בימים אף זב בימים:
ואחת בין השמשות. וחשיבא שתי ראיות בימים:
ואחת למחר. בלילה ברור וחשיב מחר לגבי בין השמשות דספק אם הוא מהיום:
וספק לקרבן. ומביא חטאת העוף הבאה על הספק ואינה נאכלת דשמא לאו בר קרבן הוא דאין כאן אלא שתי ראיות דבין השמשות כולו יום הוא או לילה גמור הוא ואין לחלק הראייה לשתים ומליקת חולין נבילה:
ור' חייא בר יוסף וכו'. כלומר ר' חזקיה היה מלמדני דאיתמר עלה ר' חייא וכו':
מאן תנא ראייה נחלקת לשנים ר' יוסי. כלומר מאן תנא דיש ראייה בין השמשות. דיכול האדם לחלקה לשתים וכו' וקאמר הכי משום דקשי' ליה לר' חייא בר יוסף כיון דתנן דראה בין השמשות היכי מצי תו למיתני אם יודע וכו' היכי מצי למידע וכי תימ' כגון

דראה ראייה שנמשכה שיעור מהלך חצי מיל ויותר הא ליתא דאי הכי קשיא רישא אסיפא דלעיל קתני ברישא ראה אחת מרובה כשלש שהיא כמגד יון לשילוח הרי זה זב גמור דהיינו ודאי לטומאה ולקרבן ושיעורה בירושלם כמרחק טעות ששמו גד שעובדי' אותו היונים עד מעין שילוח ומפרש בתוספתא דהיינו מאה אמה ואילו חצי מיל היינו אלף אמה כדפי' רש"י ז"ל בפ' שני שעירי ולהכי מפ' ר' יוחנן דהך מתני' סברא כר' יוסי דכל חצי מיל דר' נחמיה אליבא דר' יוסי יום גמור הוא ובסופו הוי בין השמשות דהיינו כשיעור הרף עין והשתא מצי למידע כגון שראה זוב לסוף חצי מיל ונמשכה הראייה כג' הרף עין דהשתא ודאי ראה ביום ובלילה שלאחריו וכי קתני ואם ספק היינו כשנמשכה הראייה כשני הרף עין האחרונים דלא ידעי' הרף עין האחרון שהוא בין השמשות אי יום אי לילה דאי הוי יום אין כאן אלא שתי ראיות ואי הוי לילה יש כאן שלש ראיות:

ואמרי ליה אנא קשתה על דעתך. כלומר על דעתיך ר' חזקיה קשיא אמאי תני אם יודע וכו' ודאי לטומאה ולקרבן היכי שייך יודע:

למה. למה שנה אם יודע שמקצת ראייה וכו' היכי מצי למידע ואפי' תוקי לה כר' יוסי מאי קא מהני לן דהא על דעתיך ר' יוסי מפ' לדר' נחמיה:

ומשני לכשיבוא אליהו ויאמר וכו'. שירשום בזה הרגע היה בין השמשות ובזה הרגע ראה כשני הרף עין אז ראה ודאי ביום ובלילה וראייה מתחלקת לשתים:

ופריך אי הכי כשיבוא אליהו מאן פליג. מי יוכל לחלוק על דבריו של אליהו ומאי קמ"ל מתני' ומאי ספקא איכא בבין השמשות לכשיגלה אליהו ונדחו דברי ר' חזקיה וקמו להו מלתייהו דר' אחא ודר' יוסי בר זבידא דר' יוסי פליג עליה דר' נחמיה ובסוף שיעוריה דר' נחמיה שייך שיעוריה דר' יוסי והכי ס"ל בגמ' דילן בפ' במה מדליקין:

נראו שלשה כוכבים. בינוניים וכדלעיל:

ואמור אף בשחרית כן. דאף משעלה עמוד השחר כיון דיש שלשה כוכבים נראים הוי לילה וכי תימא הכי נמי והא תנן אין מזין ולא טובלין ואין מלין אלא ביום וכלן שעשו משעלה עמוד השחר כשר אלמ' דמעלות השחר יממא הוא:

ומשני ר' אבא כתיב השמש יצא על הארץ. ונפקא לן מהתם דמעלות השחר עד הנץ החמה ד' מילין דבעלות השחר יצא מסדום ובהנץ החמה נכנס לצוער:

וכתיב ובא השמש וטהר. ודרשינן בריש מכילתין מאי וטהר טהר יומא דהיינו צאת הכוכבים ומשקיעת החמה דהיינו סור אור השמש עד צאת הכוכבים ד' מילין והיינו דאיתקוש ומה ביאתו דהיינו שקיעתו משיתכסה מן הבריות דהיינו ביציאת כוכבים

שלשה כדאמרי' אידכי יומא ופי' רש"י ז"ל עבר מן העולם אף יציאתו לכשיתודע לבריות דהיינו מעת עלות השחר:

התורה קראה לאור בקר. היינו לתחלת אורה:

ליתן תחום לבקרו של בקר. בבקר סתם הנץ ובקרו של בקר עלה השחר והיינו דאין שוחטי' התמיד אלא שהאיר בחברון כדאמרי' התם:

עביו של רקיע ללילה בין בערבית בין בשחרית וכו'. ר' יוסי בר בון אתא לאקשו' דאי אפשר לומר דכל עביו של רקיע בין בשחרית בין בערבית ליתן כולו ליום ולא ליתן כולו ללילה דאם התחלת השקיעה משנסתלק זריחתה מעל הארץ אע"פ שהיא כנגד חלונה עד שתעבור עביו של רקיע הוי לילה וגם לאחר עמוד השחר עד הנץ נמי הוי לילה א"כ גם בניסן אין היום והלילה שוין וכן אם אתה נותנן כולן ליום אין היום והלילה שוין:

ותני באחד בתקופת ניסן היום והלילה שוין. וא"כ צריך שנאמר דאם ארבעה מילין דסוף היום דשלש מילין ושליש הוו יום הכי נמי ד' מילין דעמוד השחר ג' מילין ושליש הוו לילה ואמאי בדיעבד כשר:

ואמר ר' הונא אני אקיים דברי חכמים שרי מלכא נפק אע"ג דלא נפק וכו'. כלומר ומשום הכי בתחלת יציאת גלגל חמה דהיינו עלה השחר הוי יום בדיעבד כדתנן במתני' ולהכי כתיב יצא על הארץ לאשמועינן דאיכא דלאו על הארץ:

עאל לא אמרין דעאל עד שעתא דייעול. ובסילוק זריחתו לא הוי לילה עד דייעול לגמרי:

צריך להשוות את רגליו. משום דאמ' לעיל אין הלבנה זורחת בשעה שחמה שוקעת וכו' שאינה נחפזת בהליכתה לא להקדים ולא לאחר והיינו רגל ישרה דלעולם תנועתם שוה מייתי לה:

עקב בצד גודל. שהכהנים לא היו יכולין לפסוע פסיעה גסה משום לא תגלה ערותך עליו וכמו כן המתפלל יש לו להתפלל עקב בצד גודל:

ומ"ד כמלאכים. היה אומר שיהו סמוכים ומכוונים רגליו זה אצל זה שידמו רגל אחד שנא' ורגליהם רגל ישרה. ובגמ' דילן נקיט כמ"ד כמלאכים דנקט קרא ורגליהם רגל ישרה וכתוב בנימוקי תלמידי הר"י דיש נוהגין לתת ריוח לפניהם אצל האצבעות דכתיב ככף רגל עגל ואין זה כלום שהרי בתלמוד לא הזכירו אלא שיכוון אותם ויסמכם כענין שידמו רגל אחת ונר' לי דאעיקרא דדינא פירכא דתרגם יונתן כפרסת רגלין סגלגלין:

אין להן קפיצין. החיבור שיש לשוק עם הירך בענין שסוגר ופותח קרוי קפץ:

קאמיא קיימיא. כלומר כמו קיימיא דלכך נקוד האלף בשבא ופתח מלשון והא קאים על נהרא שהן עומדין קיימיא תר' עומדין קיימין העומדים קיימיא:

זהו שרואה את הכהנים. משום דאמר לעיל וחד אמר ככהנים מייתי לה דאשכחן דכהנים נמי מיקרו מלאכים. זה שרואה את הכהנים בשעה שנושאין כפיהם וצריכין העם שיראו מסבירי פנים ומודים לפניו על ברכותיו ועוד לקשר ולהמשיך שפע הברכות מלמעלה למטה ברכו ה' מלאכיו כנגד עולם המלאכים ברכו ה' כל צבאיו כנגד עולם הגלגלים. ברכו ה' כל מעשיו בכל מקומות ממשלתו הרי קישור וחיבור לכל העולמות:

במוסף. כגון שבתות וראשי חדשים ומועדים: ה"ג בשלישית ברוך ה' מציון. ופריך בגמ' דילן בפ' אלו נאמרין דברוך ה' מציון אינו באותו מזמור ונימא יברכך ה' מציון דכתיב בההוא ענינא. ומשני מתוך שהתחיל בברכותיו של הב"ה מסיים בברכותיו של הב"ה:

אם היו ד' תפלות. כגון בתענית י"ה דאיכא שחרית מוסף מנחה ונעילה:

בתליתיתא כקדמיתה. אומרים במנחה שהיא תפלה שלישית מקראות של שחרית:

ורביעיתא כתנייתא. ובנעילה מקראות מוסף שהיא שנית:

מאילת השחר. לקמיה מפרש דהיינו תרין דוקרנין וכו' אור המזרח היינו עלה עמוד השחר:

דכתי' וכמו השחר עלה. שנסתלק בשחרית של לילה והאיר מזרח:

השמש יצא על הארץ. שהנץ וזרח על ראשי ההרים ולוט יושב בעיר סדום הוה כדכת' קרא:

יותר הויין. כדגרסי' בפ' מי שהיה טמא א"ר חנינא לדידי חזי לי ההוא אתרא והווי חמש מילין:

מקדד לפניהם. את הדרך כמו מגדד מקצר וחותך לפניהם הדרך כדכתי' ויאיצו המלאכים בלוט כלו' מיהרוהו אבל אדם אחר אינו מהלך אלא ד' מילין:

כמו וכמו מילה מידמיא לחברתה. פי' רש"י ז"ל בב"ר מאי כמו וכמו דבר זה דומה לחברו כמו דמן אור השחר עד הנץ החמה שהוא ד' מילין כך מן איילת השחר עד אור מזרח ד' מילין ע"כ. פי' לפירושו דהוה ליה למיכתב וכעלות השחר דאין כמו אלא כשהוא מדמה ענין לחברו כמו חי כמו חרון כמו פתן חרש ודומיהן ואונקלו' ג"כ תרגמו וכמיסק צפרא ולא תרגם וכמא דסליק וכו':

טעי. הוא טועה, שפעמים מקדים הכוכב לאילת ופעמים מאוחר:

מאי כדון. ומהו עכשיו כיון דלאו כוכב השחר הוא:

תרין דוקרנין. שני עמודים של אורה דסלקין ממזרח ומנהרין וזהו אילת השחר:

בקריצתא. בהשכמה:

ברבי. אתה גדול הדור: ואתיא דר' חנינא דאמר משהאיר מזרח עד שתנץ החמה ארבעה מילין דכך שוהה מכשהיא כנגד מזרח שיוצאה לחוץ ד' מילין כך שוהה בערב בכניסתה:

מ' מיל. דהיינו עשר פרסאות והכי איתא פ' מי שהיה טמא דמן המזרח למערב ת"ק שנה וחמה הולכת למ' מיל של אדם ת"ק שנה נמצא לכל ד' מילין חמשים שנה ומיירי ביום בינוני בתקופת ניסן ותשרי שהלילות והימים שוין:

עד שהחמה נוסרת ברקיע. נוסרת כנגד חלונה עד שתנץ על הארץ ד' מילין כדמוכח לעיל מקרא וכמו השחר עלה: א' מעשרה ביום דהיינו שעה ותרתי עישורין דלעיל:

כורתו. גזעו כמו קורתו בחילוף כף בקוף:

שנא' ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן. אלמא גן לחוד ועדן לחוד:

בית כור. שלשים סאה:

תרקב. חצי סאה דהיינו אחד משששים:

תמצית כוש מצרים שותה. דמצרים א' מס' בכוש:

נמצאת אומר דמצרים מהלך מ' יום. דהיינו ת' פרסה ומהלך אדם בינוני י' פרסה וכדלעיל וכוש ז' שנים ועוד דמצרים אחד מס' לכוש ומצרים מהלך מ' יום:

ורבנין אומרין וכו'. פליגי אד"ר יהודה דאמר עביו של רקיע מהלך חמשים שנה:

כשני אבות הראשונים. אברהם יצחק ויעקב חיו תק"ב שנים ושתי שנים לא קא חשיב:

יהי רקיע בתוך בתווך. יהי שיעור עובי הרקיע כשיעור תווך כשיעור חלל שיש בין הארץ לרקיע כך יהא עובי הרקיע:

ובשני קרשו. הוקפאו ונתחזקו והיינו דאמרי' דביום א' נבראו שמים ובשני כתיב ויעש אלהים את הרקיע:

רב אמר יהי רקיע וכו'. כלומר רב דריש לקרא הכי ואע"ג דכתיב ויעש אלהים את הרקיע כבר פי' רש"י ז"ל תקנו על עמדו וכו':

כמין מטלית. יריעה כלו' בשני נטה אותן שיהא בהן ממשות:

מלמד שהן עשוין כטס. קסבר דלהכי קרוי רקיע לשון טס כדמתרגמינן וירקעו את פחי הזהב ורדידו ית טסין דדהבא:

נראין מוצקין. כמו והיית מוצק חזק לבו יצוק כמו אבן יחזק:

אהל אננקי. אננקי לשון צער כלומר אהל לפי שעה משום צער גשמים או חמה:

נוסך בוליס. כמו פולסא בחלוף בי"ת בפ"א אם אתה מתיך חתיכה של מתכת ע"י שהות מעלה חלודה כן פי' רש"י ז"ל ובערוך פי' מראה של זכוכית:

כמין תרקיא. זוהר אבן יקרה טורקישא בלעז תרגום לשם שבו כנקרי טרקיא:

וכי מה ענין זה אצל זה. דאלה ברישא דעניינא משמעותו אלה האמורים למטה והלא משם ולהלן אינו מזכיר תולדות שמים וארץ כלל והדר כתב ויכל וגומר:

אלא יום נכנס ויום יוצא וכו'. וקרא ה"ק כסדר שפי' לך בשבעת ימי בראשית ויהי ערב ויהי בקר וכו' ותולדות של כל יום ויום יום נכנס ויום יוצא ושבת יוצאת ושבת נכנסת אלו היו תולדותיהם של שמים וארץ לעולם בהבראם כלומר בשביל שלכך נבראו:

ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. חסר כמו ביום עשות ודוגמתו (ישעי' סו) שוחט השור כמו מכה איש זובח השה כמו עורף כלב שכל יום ויום נראין כאילו היום עשאן ה' דהיינו חדשים ובהירים כשעת יציקתן:

ד' אשמורת ביום. בתקופת ניסן ותשרי מיירי שהיום והלילה שוין ומשמרות שיר עבודת המלאכים לארבעה חלקים נחלק והויא לה כל משמרה ג' שעות מכ"ד שעות ביום ובכל שעה כ"ד עונות ובכל עונה כ"ד עתים דהוו להו כלהו עתים דשעה תקע"ו ובכל עת כ"ד רגעים והוו להו כלהו רגעים דשעה י"ג אלף ותתכ"ד:

הרף עין. בציר מכדי לומר רגע:

קדמו עיני אשמורות. אלמ' חצות לילה שהיה דוד עומד שתי משמרות יש בו:

ראש האשמורת התיכונה. ותנא אין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה:

סעודת מלכים. שמאריכין בסעודתם:

חצות לילה. דהוה לה משמרה ומחצה:

סעודת עצמו. שהיה מקצר הוו שתי אשמורת:

מכל מקום. ואפי' בליל שהיה לו חולי או כאב:

כנגד חלוניו של דוד. ונקביו לצד צפון כיון שהגיע חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו:

סוף שנייה וראש שלישית הן באמצע הלילה:

ויאות. תר' כן בנות צלפחד יאות כמתמיה על הדבר אפשר שאמת היה הדבר שאמר כן ר' חייא תיקשי לר' חונא דמי כתיב תיכונות ולתירוץ ר' חונא תיכונות הוה ליה למכתב אלא דאשמורה קמייתא לא חשיב קרא שעדיין אינן שוכבין אנשי המלחמה ולא קא חשיב אלא אשמורות דשכיבה:

קריין שמע קודם חצות. בברכותיה דק"ש דצלותא דערבית דבהדי ציבורא לא חשיבא קריאה דאינה אלא לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה וכדלעיל:

שאומר דברים אחר אמת ויציב. לק"ש בברכותיה או לק"ש גרידא קרי אמת ויציב שהוא עיקר שהכל תלוי בו דעליה אנו מברכים אמת ויציב וש"מ מדר' ייסא דאמר אחר ק"ש בברכותיה דערבית דעסקין בד"ת ומפסיק בין השכיבנו לשכיבה שמע מינה דאמרי' דברים וכו':

אדם צריך וכו'. וה"ק בערב בב"ה לא יצא באותה קריאה לבדה דצריך לקרות פעם אחרת בשביל להבריח את המזיקין כשישן:

מילתיה אמרה שאין אומרין דברים אחר אמת ויציב. דכיון דאחשבוה לקריאה שעל מיטתו יותר מקריאת בית הכנסת שאמרו דעליה לחוד לא יצא. א"כ אותה שעל מטתו דלהבריח המזיקין בעי דקריאתה תיכף צריך לישן:

מילתיה דר' שמואל אמר כן. דסמוך לשכיבה בעינן דלהבריח המזיקין היא:

נחית לעיבורא. ירד לעבר שנה למקום שהיה שם בית הוועד:

הוה מתקבל בי יעקב גרוסא. היה מתאכסן בבי' יעקב עושה חטים גרוסות:

מיטמר ביני קופיא. מתחבא בין הקופות כדי לשמעו היאך היה קורא שמע:

בלבבכם על משכבכם ודומו סלה. אמרו פרשת על לבבך על משכבכם שתהא סמוך לשינה ודומו בשינה מיד:

קרי מזמורים בתרה. כדאיתא פ"ב דשבועות ופסק הרי"ף ז"ל כריב"ל:

אין אומרים דברים אחר אמת ויציב. כלומר אחר ק"ש הקרויה אמת ויציב וקשיא לריב"ל דקרי מזמורים בתרה: ?(ה)

[**של שחרית**. ק"ש של שחרית:

אין אומרים דברים אחריה. שהרי סומכין מיד התפלה אחריה וברכת אמת ויציב כיון דמשלמת עניינה כגופה דמייא ודוקא של שחרית] דגאולה דיממא עיקר ובעי למיסמך תפלה אבתרה מה שאין כן בשל לילה:

תכף לנטילת ידים ברכה. נטילת ידים דמים אחרונים:

ברכה. ברכת מזון ושוב לא יאכל עד שיברך הכי משמע בפרק כיצד מברכין דבברכת המזון איירי ושיעור תכיפה הוכיחו התוספ' בפרק אלו נאמרין דהיינו עד כדי שיהלך אדם כ"א אמה אבל טפי לאו תכיפה הויא. ומקשו הכא דהא איכא אחרינא תכף לנטילת ידים סעודה כדאמ' פ' אלו דברים וי"ל דתרווייהו נפקא לן מהאי קרא:

ואיתצדית באנגריא. שתפסו אותי להוליך הדס לבית המלך:

רבו היא. גדולה היא:

אית בני נש יהבי אגר וכו'. נותנין מעות להכיר ולראות היכל המלך והיינו כדאיתא בגמ' דילן שאם יזכה יבחין וכו':

והרחיק על פתחו של מלך. היה דופק אלא יהא אדם מקרב להב"ה אליו ומרצהו בתושבחות וקילוסין של יציאת מצרים והוא מתקרב אליו ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו:

ושל לילה. אלמא דשל לילה יוצא קודם שיעלה עמוד השחר ומיבעי לן מי נימא שאף בשחרית כן יסבור ר"ג כר"ש דיוצא משעלה עמוד השחר ואפי' לכתחלה:

או ייבה כי דאמר וכו'. או יהבה הך דר"ש כגון דאיכא אונס באנשי משמר דתניא הקורא עם אנשי משמר לא יצא שהכהנים שהעבודה מוטלת עליהם מקדימין לקרותה קודם זמנה הקבוע לה לכתחלה שמא תמשך עליהם העבודה וימנעו מלקרות וכך פי' הרי"ף ז"ל וזה לשונו הא דר"ש דאמר פעמים שאדם קורא ק"ש של שחרית לאחר שיעלה עמוד השחר בשעת הדחק הוא כגון מי שהיה משכים לצאת לדרך וכיוצא בו אבל לכתחלה לא יצא ע"כ. וכן כתב הראב"ד ז"ל דהאי לא יצא דהך ברייתא היינו דלא יצא ידי מצוה כתקנה אבל בדיעבד יצא ומוכרח הוא פי' דהא אין שוחטין התמיד עד שהאיר פני מזרח והיו מכירי' את חברון כדאיתא התם ואחר מעשים הרבה היו קורין את שמע וכבר שעה קרובה לקרות היא:

סכין אלונתית לחולה בשבת. שאין בו סכנה בפ' תולין מפ' אלונתית יין ישן ומים צלולין ושמן אפרסמן:

אם לא טרפו מע"ש אסור. כדתנן בפ' תולין אין עושין אלונתית בשבת. ואם לא טרפו מע"ש דכשטורף השתא כעושה לכתחילה דמי:

כד דתנינן תמן. פ"ב דאהלות:

השדרה והגלגולת. או שדרה או גלגולת שיש י"ח חוליות שדרה בצירוף שני מתים וכן ח' של הראש:

רובע עצמות. רובע הקב:

אבר מן המת משני מתים. עצם מזה ובשר מזה כדי לעלות ארוכה וכן אבר מן החי ר' עקיבא מטמא באהל בפ' בהמה המקשה יליף מקרא דכתיב ועל כל נפשות מת שני נפשות ושיעור אחד וכולהו טומאות אדם גמרי מהדדי דאיתקיש בקרא דכתיב או באדם אשר יטמא לו לכל טומאתו:

והניחוה באויר. כדי שלא יהיו מיטמאין באותן עצמות:

ונכנס תודרוס הרופא. שהיה בקי להכיר אם הן ממת א' או משני מתים:

דתנינן תמן. בפ' הפיגם במס' שביעית:

כל הספיחים מותרין. בספיחים היוצאים משביעית למוצאי שביעית מיירי כדמוכחי' התם:

חוץ מספיחי כרוב. התם מפ' טעמא:

שניא הכא שהיא לשינון. וכיון דת"ת היא ליכא קפידא:

ולא היו יכולים לקיים דברי חכמים. דאם מקיימין תבטל ק"ש ומדאורייתא הוו מחייבי עד שיעלה עמוד השחר. ואפי' לרבנן מה שאין כן גבי אלונתית דבקיום דברי חכמים

ליכא איסורא. וגבי עצמות המת דטיהר ואע"ג שלר' עקיבא שורפין את התרומה עליה ואסור לאכול תרומה טמאה מן התורה שאני התם דאינהו חשבו לסבריה ואיהו לא חייש משמ' דהדר ביה ומהכא מוכח לה ר' יהודה דהדר ביה ר' עקיבא כדאיתא פ' כ"ג ונזיר: **עבדון עובדא כוותי**. ובגמ' דילן אמרינן דמשום דאיתנוס עבדו עובדא כוותיה דע"כ לא פליגי רבנן עליה אלא בפושע ובמזיד ור"ג אפי' בפושע קא שרי וכמו שכתוב בהלכות הרי"ף ז"ל:

אנן תנינן אכילת פסחים. דמצותו עד שיעלה עמוד השחר: רבנן היינו ר' עקיבא דדריש עד שעת חפזון שנחפזו לצאת ביום כדכתיב לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר:

נאמר כאן בלילה הזה. ואכלו את הבשר בלילה הזה:

ונאמר להלן בלילה הזה. ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה ומה להלן חצות כדכתיב קרא:

לית כאן אכילת פסחים. לא תתני במתני' אכילת פסחים והכי גרסי לה בני בבל:

אפי' לרבנן. דאפי' רבנן מודו דאין לאכול הפסח מחצות ואילך:

דתנינן תמן. בפ' ערבי פסחים הפסח אחר חצות מטמא את הידים והיינו מדרבנן דאסרו ליה דאי מדאורייתא ומשום נותר הא קתני סיפא הנותר מטמא את הידים וממשנה יתירה קא דייק אבל בגמ' דילן סברי דההיא מיתנייא כר' אלעזר בן עזריה ודאורייתא היא:

קדשים קלים. פי' במשנה:

הלכה ב

מאימתי קורין את שמע בשחרין. דמקמי הכי לאו זמן קימה הוא:

משיכיר בין תכלת ללבן. תכלת הוא דם הדג ששמו חלזון וצובעין הצמר באותו הדם וצבעי ירוק וירדי בלעז:

בין תכלת לכרתי. חציר תרגום כרתי פוריש בלעז. ומחמיר הוא דלא הגיע הזמן עד שיכיר בין תכלת לכרתי:

עד הנץ החמה. כלומר וסוף זמנה עד הנץ החמה ומפ' בגמ' שמטפטפת חמה על ראשי ההרים וזורחת עליהם מלשון הנצו הרמונים:

עד ג' שעות. יש שפי' עד ראש שעה שלישית ויש שפי' עד סוף ג' שעות ובעל הטורים כתב עד סוף ג' שעות:

לא הפסיד. מפ' בגמרא לא הפסיד בברכות:

כיני מתני' וכו'. קשיא ליה לבעל התלמוד מאי דמקשי בגמ' דילן היכי דמי אילימא בין גבבא דעמרא חיורא לגבבא דתכלתא הא בלילא נמי מידע ידיע אלא בין תכלת שבה וכו' ופי' רש"י ז"ל גזת צמר שצבעה תכלת ויש בה מקומות שלא עלה הצבע יפה ואינו כן כדמשמע הכא דאמרינן וראיתם אותו מן הסמוך לו אלא בציצית הכתוב בק"ש מיירי שנותנים בו ג' חוטי לבן דהיינו ששה וחוט א' של תכלת דהיינו שנים ובא' מן השניים הוא כורך על השבעה ואינו ניכר אלא ביום וכן פי' בערוך. ומאי דאמ' שבה תכלת הכתוב בה והיינו בק"ש דקתני מן הסמוך לו לציצית שבשפת הבגד דהיינו הלבן שבגדיל תכיר התכלת שאצלו:

נכר בין הצבועים. דוראיתם אותו לשון אות משמע ומיעוט הוא ואם אין ההיכר אלא בין תכלת ללבן אי אתה מכיר אם הוא שחור או תכלת ואותו משמע שתכירוהו בבירור גמור צבעו ועינו הילכך בעי' אור גדול עד שיכיר בין תכלת לכרתי:

וראיתם אותה אין כתיב כאן. דמצוה לשון נקיבה ובמצוה הזאת תזכרו כל המצות:

מקבל פני השכינה. כדמפ' ואזיל שהתכלת וכו':

ורקיע דומה לכסא. דכתיב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר ובכסא כתיב ספיר אלמא רקיע כמחזה כסא ואיכא למידק אשמעתין מאי קאמר ר"מ וראיתם אותה אין כתיב כאן דמשמע דמדינא אותה הוה ליה למכתב והא רבנן מן הסמוך לציצית דהיינו גדיל הוא דדרשינן ומשמע דמדכתיב אתו חסר דרשי דהוי עמו מן הסמוך לו ותו ק' מאי ראיה מביאין מציצית לזמן ק"ש ונ"ל דהכי מוכחינן וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' אי זו היא מצוה שעליה תלויות כל מצות ה' הוי אומר זו ק"ש שכתוב בה ייחוד ה' ואהבתו ומסירת גופו וממונו על תורתו ותקראוה בזמן וראיתם והכי איתא בפ' התכלת דגר' התם ורבנן האי וראיתם אותו מאי עבדו ליה מיבעי להו לכדתניא וראיתם אותו וזכרתם עשה מצוה זו וזכור מצוה אחרת התלויה בה ואי זו זו ק"ש כדתנן מאימתי קורין את שמע בשחרין משיכיר בין תכלת ללבן ועלה מקשה ר"מ אותה אין כתיב כאן וכו':

כהדא דאחרים. הלכה כאחרים ונ"ל דהאי אחרים ר"מ הוא:

חכים ליה. מכיר אותו:

ואתי לקיצין. לפעמים:

בין זאב לכלב. וצריך אור הרבה דכמעט דומין הן:

ערוד. חמור הבר:

מצותה עם הנץ החמה. כוותיקין שגומ' אותה עם הנץ החמה:

ייראוך עם שמש. מתי מתייראין ממך בשעה שמוראך מקבלין עליהן שקבלת עול מלכות שמים עם שמש סמוך לצאת השמש עם הנץ החמה:
ותיקים. ענוים דכאי רוח מלשון אחזתו ויתוק במי שאחזו לשון חולשא:
מגיב ליה חבריה. ומשיב לו חברו:
וכי יש הלכה בשוכח. כיון דקיי"ל לא הפסיד בברכות אפי' מכאן ואילך ובמה ניכר הלכה בשוכח:
תמן תנינן. בפ"ק דשבת מפסיקין לק"ש כגון אם ישב לפני הספר או בסעודה. או חברי' שהיו עסקים בתורה:
ק"**ש דבר תורה**. מצות עשה דאורייתא:
ופריך ותפלה אינה דבר תורה. והא תניא בריש פרק תפלת השחר ולעבדו בכל לבבכם זו תפלה:
תפלה אין זמנה קבוע. מן התורה דדוד הוא דאמר ערב ובקר וצהרים אשיחה וגו' אי נמי אבות תקנו נמי הזמן אבל באורייתא לא כתיב אלא ועבדתם וגו' ומהאי טעמא נמי נשים חייבות כדתנן בפרק מי שמתו:
אינה צריכה כוונה. מעל לבבך ואילך כדלקמן ולא טריד לביה כדקאי מן הסעודה אבל תפלה כולה בעיא כוונה ולביה מטריד הילכך אינו מפסיק:
דאינון ציבחר. שהן מעטים:
אפי' לק"ש אין אנו מפסיקין. כי ההיא דאמרי מסיר אזנו משמוע תורה וכו':
ר' יוחנן אמר על גרמיה. כלומר ור' יוחנן דידיה אמר:
כל היום מתפלל. אע"ג דמפסיק מת"ת:
חד דהוה לעי באורייתא. דהוה חביבא ליה כל כך ולכבדה היה רוצה לשון אחרת ואילו לתפלה לא קא בעי:
זו שינון וזו שינון. תפלה וק"ש שינון ות"ת שינון ואין מתבטל שינון מפני שינון:
הא בעונתה חביבא מד"ת. ואמאי לר"ש אין מפסיקין לק"ש:
כמשנה היא. ור"ש כי קאמר אין מפסיקין ממשנה הוא דקאמר:
מדה שאינה מדה. דמשנה עדיפא מפני שתלויה בגירסא ועוד שהיא פי' המצות ומקרא כתוב ועומד:
מקרא כמשנה. ובעונתה יותר ממשנה הילכך מפסיקין:

הלכה ג

יטו. על צדיהן:
בשכבך. דרך שכיבה:

ובקומך. בקימה:
כדרכן. או בקימה או בשכיבה או בישיבה או מהלך:
פרט לעוסק במצוה. מפ' לה בגמ' דילן בשבת דידן ובלכת דידן הוא דמחייבת הא דמצוה פטירת:
ובלכתך בדרך פרט לחתן. ואע"ג דחתן נמי עוסק במצוה הוא אי לאו קרא יתירא לא נפקא לן דכיון דעוסק במצוה לא כתיב בקרא בהדיא אלא מיעוטא בעלמא הוא דדרשי' הוה אמינא דוקא עוסק במלאכת מצוה דאיכא טירחא אבל חתן דטירדא דמחשבה הוא שמחשב על בעילת בתולים אי לאו קרא לא איתמעיט:
נזקף ראב"ע. ועמד כב"ש ובק"ש של שחרית הוה ועובדא דגמ' דילן בק"ש של ערבית:
זקנך מגודל. נאה ומגודל:
והוא אומר. להם הואיל וקלסתם אותו אף הוא יהא כנגד המשחיתים הגידול הזה יהא נתון לתער ולמספרים שאביא עליו ואשחיתנו כן פי' רש"י ז"ל ובעל הערוך פי' המשחיתים המגלחים ומשחיתים זקנם כנגדן זה מגדל זקנו כלומר זה חילוף מעשיהם ונמצא זה חולק עליהם כך זה הטה וזה נזקף ע"כ:
אני שהייתי מוטה. עמדתי זקוף והריני כמקלס מעשיך שהיית זקוף ואתה הטית:
ד"א שלא יראו התלמידים וכו'. בגמרין מפ' וכי תימ' ב"ה נמי אית להו מטין דבמטין נמי שרי ובכל ענין ה"מ דמוטה ואתי מעיקרא אבל הכא כיון דעד השתא הוית זקוף והשתא הטית אם לא נזקפתי אני אמרי ש"מ כב"ש ס"ל ויעשו הלכה קבע כדברי ב"ש ודכוותה נמי הכא דסברי דבק"ש של שחרית הוה עובדא נימא הכי וכ"ת ב"ה נמי קאמרי עומדי' וקורין ה"מ דקאי ואתי מעיקרא אבל הכא כיון דעד השתא הוויית מוטה ונזקפת אם לא הטיתי וכו':

הלכה ד

אמר ר' טרפון וכו':
דודים דברי סופרים. קרובים ואהובים על התורה כלומר התורה חולקת כבוד לד"ס כדיליף וחכך כיין הטוב דברי חכך ערבים כיין הטוב דהיינו התורה:
חביבים יותר. מד"ת. כדיליף כי טובים דודיך מיין:
נתחייב מיתה. כדתנן כדאי היית לחוב בעצמך וכו' וזקן ממרא אתה שעשית מעשה נגד קבלתן דב"ה על פי המקרא:
דתנינן תמן. בפ' הנחנקין:

האומר אין תפלין. זקן שהורה ואמר אין תפלין בתורה פטור. דאין זו הוראה דזיל קרי בי רב הוא:

חמש טוטפות. אע"פ שאין דבר זה אלא להוסיף על דברי סופרים חייב דמדרש סופרים הוא לטטפת לטוטפות הרי כאן ד' והאי דברי סופרים דמתני' תורה שבעל פה הוא והוא זכר לדבר:

אל תטיפו יטיפון וגו'. אטיף לך ליין ולשכר וגו' שני המקראות מורים מיעוט חשיבות שהיו מחשיבים לנביאים כדכתיב לו איש הולך רוח ושקר כזב אטיף לך ליין ולשכר ולא מצינו לעג כזה על הזקנים:

פלמנטורין. נטורין בלשון יון סופרים נוטאריו ופלמוס שר בלשון יון כלומר שר הסופרים:

סמנטורין. פי' בערוך מצנפת ויש לפרשו שתי מלות סימן נטורין סימן סופר המלך כלומר חותמו:

הדא דתימא. הא דתנן כדאי היית לחוב וכו' דמשמע דהעושה שלא כדברי ב"ה דחייב מיתה היינו אחר שיצתה בת קול כדלקמן ובפ"ק דעירובין נמי איתא:

הכסיל בחשך הולך. מפ' בפ"ק דעירובין כגון שדרה וגלגולת כדאיתא התם:

דברי אלהים חיים. דכולן לבן לשמים ומפרשין התורה ושכר יש לעוסק בדברי זה כמו העוסק בדברי זה וכבר הארכתי בזה במקום אחר:

הלכה ה

שתים לפניה. יוצר אור ואהבת עולם:

ואחת לאחריה. אמת ויציב:

ובערב שתים לפניה. מעריב ערבים ואהבת עולם:

ושתים לאחריה. אמת ואמונה והשכיבנו דהוו להו ז' ברכות ע"ש שבע ביום הללתיך כדאיתא בגמ':

אחת ארוכה ואחת קצרה. פי' רש"י ז"ל השכיבנו קצרה היא. והרמב"ם ז"ל פי' דקאי אשתים לפניה בין דשחרית בין דערבית אחת ארוכה שפותח וחותם בה ושנייה אינו פותח בה אלא חותם ודייק כוותיה דלא קתני לפתוח אינו רשאי שלא לפתוח שלא לפתוח אינו רשאי לפתוח. וקשה דקתני בברייתא בגמ' אלו שמאריכין בהן ברכות ר"ה וי"ה והנהו לא אשכחן דפותחי' בברוך ור"ת פי' דקאי אאמת ואמונה בין אם אומרה ארוכה כגון דאמ' פרשת ציצית לראב"ע בין אם לא אמר אליבא דרבנן דאמרי' לקמן למ"ד מתחיל ואינו גומר דאמר הכי מודים אנחנו לך על שהוצאתנו ממצרים ופדיתנו מבית

עבדים וכו' דכיון דלא אמר ה' אלהים אין צ"ל אמת ואמונה ומשם אנו למדים שלפי הפרשיות שהיו קורין היו עושין נוסח הברכה של אמת ואמונה וא"כ לרבנן דאין אומרים יציאת מצרים בלילה אין אומרים עד הפודנו מיד מלכים הגואלנו מלכנו מכף כל עריצים וכו' וירם קרננו על כל שונאינו וכו' ומדלג ואומר מודים אנחנו לך וכו' המעביר בניו וכו' ונאמר כי פדה ה' את יעקב בא"י גאל ישראל והטעם דים סוף בלילה נבקע ופי' אחת אחת כמו אחת בעולות ואחת ארוסות דהחולץ:

מקום שאמרו להאריך. כגון הנהו דמנינן בגמ' ברכות ר"ה וי"ה ודומיהן:

שאמרו לקצר. כגון ברכות הפירות והמצות:

לחתום. בברוך כגון הני ז' ברכות דתקון לק"ש:

שלא לחתום. כגון ברכת הפירות והמצות:

שתהא הגיית היום והלילה שוין. דאמאי תקינו ברכות התורה לק"ש דערבית ולא סמכו אברכת התורה דיום וקאמר כדי שתהו הגיותיה שוין:

ע"ש שבע ביום הללתיך. פי' רש"י ז"ל שחרית שתים לפניה וכו' והרשב"א ז"ל היה גורס כאן גירסא אחרת ופי' בלשון אחר:

מפני מה קורין שתי פרשיות הללו. דאין חיוב מן התורה לדעת היותר מחמיר אלא פרק ראשון:

תמן תנינן. במס' תמיד אמר להם הממונה התם מסדרי לכוליה סדר עבודות השחר וקתני דלאחר שסדרו על גב הכבש האברים ומלחום ירדו ובאו ללשכת הגזית ואומר להם הממונה ברכו ברכה אחת. והתם משמע דמברכות שלפני ק"ש היא זו ברכות התורה אהבת עולם שיש בה מעין ברכת התורה ותן בלבנו ללמוד וללמד וכו':

שאין הברכות מעכבות. דכי בירכו ברכות התורה קראו מיד עשרת הדברות נמצאו קורין שמע בלא ברכה שנתקנה עליה וש"מ לא עליה נתקנו לעיכובא וכן דעת רב האי גאון ז"ל ולפנים אכתבנו:

עשרת הדברות הן הן גופה של ק"ש. וכיון דדמו לה כגופה דמי:

בדין היה שיהו. קורין פרשת בלק בלילה וביום כדמפרשי לקמיה טעמא אמוראי:

שלא להטריח את הציבור. ומפ' בגמ' דילן דצריך לקרותה כולה כדמפ' התם כל פרשה דלא פסקה משה לא פסקי' אלא כדי שלא להטריח את הציבור וכדלקמיה:

מפני שכתוב בה שכיבה וקימה. בדין היה לקרותה דאיכא מזיקין בלילה כיון דתקינו רבנן לזכור והסר שטן מלפנינו ומאחרינו בדין היה לקרותה כיון שכתוב בה כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו והויא הבטחה נגד המזיקין מפורשת:

יציאת מצרים ומלכות בית דוד. דכתיב אל מוציאו ממצרים וכתיב דרך כוכב מיעקב:

מפני שכתובה בתורה וכו'. בדין היה לקרותה כיון שחשובה כל כך שכתובה וכו':
ובנביאים ובכתובים. בנביאים בספר מיכה עמי זכר נא מה יעץ ובכתובים בספר עזרא ביום ההוא נקרא בספר משה וגו':
אמר להן הממונה. כמו גופא:
והלא לא בירכו יוצר המאורות. ואמאי מסרסי לברכות:
עדיין לא יצאו המאורות. דאכתי לא מטא זמן דמקמי הנץ החמה היה כדאמרינן לעיל הקורא שמע עם אנשי משמר לא יצא מפני שמקדימין ומכי מטא זמן יוצר אור הוו אמרי:
למשמר היוצא. שהמשמרות מתחלפות ביום השבת כדמשמע במס' סוכה ומפ' במכילתין משמר היוצא אומר למשמר הנכנס השוכן בבית הזה וכו' ומשמע שהיו חותמין בה בא"י מברך עמו בשלום:
על אתר. לאלתר שלמד מיד באותו מקום:
מדרש צריך לברך. מדרש קרוב למקרא כגון מכילתא וסיפרא וסיפרי שהם מדרשי המקראות:
הלכות. משניות:
עם אנשי מעמד. ישראל העומדין בשליחות הציבור על הקרבן שנאמר תשמרו להקריב מצוה שיהו שומרין ועומדין על קרבנן הכי דריש ליה בספרי ומאחרין לקרות עד כלות עבודת התמיד ועבר זמנה שעברו כבר הנץ למ"ד וגומרה עם הנץ החמה ולמ"ד עד ג' שעות לא עבר דהא אמרינן בפ' תפלת השחר דלא שהינן בשריפת התמיד על הרוב שתי שעות:
בתר תלת שעין. מחמת אריכות פיוטין ובקשות ומזמורים:
כבר קראו אותה בעונתה. בבקר כשאומרין ומייחדין את שמך בכל יום פעמים וכו' וזו היא חובת קריאת שמע:
ויום הכפורים. בשנת היובל שמברכין ט' ברכות:
שמקצרין בהן. שפותחין בהן ואינו חותם וטעמא מפורש בערבי פסחים משום דכלה חדא הודאה היא ואין הפסק דבר תחינה או דבר אחר בתוכה:
וברכת זמון. נברך שאכלנו משלו:
וברכה אחרונה של ברכת המזון. מפ' טעמא בפ' שלשה שאכלו דלאו דאורייתא פותחת בברוך אע"ג דסמוכה לאחרות וקי"ל דסמוכה לחברתה אינה פותחת בברוך ואין חותמין בה ואע"ג שאין מברכין בה בבית האבל אין חותמין בה וכתבו התוס' דמעיקרא קצרה תקנוה רק שתקנו ג' מלכיות וג' גמולות וג' הטבות:

הא בשש שהוא מוסיף אינו מאריך. בתמיה' כלומר ואילו לעיל תניא ברכות תענית צבור שמאריכין בהן:
אלו ברכות ששוחחין וכו'. בתוספתא תניא לשוח אינו רשאי שלא לשוח שלא לשוח אינו רשאי לשוח ועלה קתני אלו ששוחחין בהן:
בראשונה. שחותם בה מגן אברהם:
מודים תחלה וסוף. בתחלת הברכה ובסוף הטוב שמך ולך וכו':
כהן גדול שוחח וכו'. כל מה שהוא גדול יותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו:
כריעה. היא קידה תרגום ויקוד וכרע והכי איתא בגמ' דילן לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע במס' תענית ובמגילה:
בריכה. שחיית ברכים:
ר' לוי בר סיסי הראה כריעה וכו'. בפ' הקורא עומד אמרינן לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע ופי' רש"י ז"ל נועץ גודליו ונשען עליהן ושוחה עד שנושק את הרצפה וזוקף ומתוך שאינו יכול להשען על גודליו ואין ידיו מסייעין אותו בזקיפתו וצריך להתאמץ במתניו ומתוך כך נצלע בבוקא דאטמא ע"כ:
הדין נקריס. טישו' בלע"ז שמבוטל מלנענע איבריו. תרגום אם בשרי נחוש אם ביסרי קריס היך נחש:
ראה כפים הללו שלא נטנפו בבנין. דשלמה ע"ה לא בנה הבית מקדשי אביו אלא גנזם ומס הטיל על ישראל כמו שאמר רחבעם בנו אבי יסר אתכם בשוטים ואני בעקרבים. והיה שלמה משבח עצמו שממונם של ישראל שגבה לבית המקדש לא נהנה ממנו כלום אלא הכל הוציא בהוצאות הבית:
ובלבד במודים. אבל בסוף הברכה אין צריך ולקמן מפרש מה מברכין העם:
סמך לקרובה כדי לשוח עמו וכו'. ר' זעירא הוה מכוין ואומר מודים דרבנן בנחת ומאריך עד קרוב לסיום הברכה והיה מכוין ומסיים עם ש"צ בסיום הברכה והיה שוחח עמו בסוף הודאה לקרובה ש"ץ קרוי כן שהוא מקרב לבן של צבור למקום:
מודים אנחנו לך וכו'. ואנו נוהגין כדאיתא בגמ' דילן בפ' אלו נאמרין מודים אנחנו לך ה' אלהינו ואלהי כל בשר יוצרנו יוצר בראשית על שהחייתנו וקיימתנו כן תחיינו ותחננו ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך לעשות רצונך ולעבדך בלבב שלם ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש על שאנו מודים לך. ופי' רש"י שבח והודאה לשמך על שזיכתנו להכיר שמך ולהודות לך ע"כ:
יותר מדאי. שיוהרא הוא:
כהדין חרדונא. צב תרגום ירושלמי חרדונא והצב כשהוא שוחה ראשו זקוף:

דלא יעבד וכו'. בברכות שחייב לשוח לא יעביד וכו':
מילתיה דחנן בר אבא פליגא. דכיון דאייתי ר' ירמיה קרא דכל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך למילף מיניה שלא יהא ראשו זקוף אלא כפוף משמע דבשעת זכירת ה' בעינן כפיפה וכדעתיה דר' אמי דלקמיה:
ואלו הן ברכות שפותחין בהן בברוך. בתוספתא תניא לפתוח אינו רשאי שלא לפתוח ושלא לפתוח אינו רשאי לפתוח. ועלה קתני אלו הן ברכות שפותחין בהן:
כל הברכות. בין ארוכות בין קצרות כדר' יודן לקמן:
ברכה הסמוכה לחברתה כגון ברכות ק"ש. שהרי כבר חתם בברכה ראשונה ולכך אינה פותחת אהבת עולם ולא אמת ויציב ואע"ג דק"ש מפסיק בנתים אברכות דלפניה סמוכה והויא לה סמוכה לחברתה כן פי' רש"י ז"ל. ומצינו לרבנו האי גאון ז"ל שאומר אע"ג דתנן כל הטעון ברכה לאחריו טעון ברכה לפניו הרי אמרו אין למדין מן הכללות ומצינו טעון ברכה לאחריו ואין טעון ברכה לפניו ק"ש דאין מברכין אקב"ו על ק"ש ואע"פ כן הרי מברכין לאחריה אמת ויציב וזו ודאי ברכה לאחריה שהרי על כל פרק ופרק ממנה אומר אמת ועל חותמה שהוא פרשת ציצית אומר אמת ממצרים גאלתנו יי' אלהינו וכו' ע"כ. וכתב הרשב"א ז"ל דכי קאמר הכא דברכות ק"ש אינם פותחות בברוך לאו מברכה אחרונה קאמר אלא מאהבת עולם קאמר שהיא סמוכה לברכה שלפניה בין בשל ערבית בין בשל שחרית ומ"מ אף היא לאו בדוקא נקט לה שהרי לא מעיקר דין סמיכות אינה פותחת בברוך אלא דמעיקרא תקנוה במטבע קצר אלא כיון שברוב פעמים היא סמוכה לחברתה אף אם הוא רשאי להקדימה אינו פותחת ועוד האריך בזה:
ותפלה. כל הי"ח ברכות שסמוכין כולן לראשונה לאו פותחות בברוך נינהו ואבות פותחות בברוך הוא ומה שלא תקנו בה מלך העולם כיון דאמרינן אלהי אברהם סגי דדרשינן בפ' ערבי פסחים ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם ואי אמרינן מלך העולם גביה משמע דאין מתכבד באברהם כמו להיות מלך על כל העולם ואינו כן דהוא המליכו בכל העולם והודיע שמו:
והרי גאולה. ברכת אשר גאלנו בליל פסחים שהיא פותחת ואע"ג דסמוכה לברכה של קריאת ההלל וכגון דאינו מפסיק בו וכגון שעושה הסדר בבית אחר ומיירי שלא אמרו בבהכ"נ. וקס"ד דכי אמרינן ברכה סמוכה לחברתה דאינה פותחת אפילו סמוכה לברכה קצרה קאמר:

שנייא היא. דאם שמעו בבהכ"נ דיצא. פי' שהיו קורין ההלל בבהכ"נ בליל פסח כדאיתא במס' סופרים וכיון דברך בבית הכנסת אין צריך לברך כאן ואינה סמוכה לחברתה ואע"ג דהאי לא ברך בבית הכנסת וצריך לברך לגמור את ההלל אפ"ה ברכה לא זזה ממקומה:

והרי סופה. סוף ברכת אשר גאלנו שחותם בה בברוך והיא כולה הודאה כך פי' התוספות ז"ל פ' ערבי פסחים. והרמב"ן ז"ל פי' דמיהללוך הוא דפריך למ"ד לעיל דגאולה פותחת בברוך משום דפעמים אינה סמוכה א"כ כ"ע דמברכין בסוף ההלל יברכוך בליל פסחים כיון דיהללוך לא קאי אלא על הפרקים האחרונים ואין להן ברכה בתחלה היה להן לפתוח בה בברוך אלא ודאי דלא דנו בה דין סמוכה ואינה סמוכה:

ומשני שתים הן. כלומר כשתקנו בבהכ"נ ברכות ההלל כך תקנו א' בתחלה וא' בסוף דהיינו לשעבר על מה שכבר קרא ובההוא זימנא סמוכה היא ועל אותו הדרך תקנו נמי כאן ולא זזה ברכה ממקומה ע"כ. ונ"ל דהכי פריך דהא יהללוך של סוף ההלל שאע"פ שאמרנוה בבית הכנסת אנו חוזרין ואומרים אותה על כוס רביעי בבית ואין אנו סומכין על יהללוך של בהכ"נ מ"ש ברכה ראשונה דבית שסמכו על בהכ"נ וביהללוך לא סמכו:

ומשני דתרי גווני יהללוך נינהו א' להבא וא' לעבר. של בהכ"נ נתקן עיקרו על מה שכבר אירע שהוציאנו ממצרים וכיון שאנו מזכירים גאולה ראשונה מזכירים נמי גאולה שנית ומשלימין אותו ושל בית אינו חוזר אלא על לא לנו דהוא לעתיד כולו ונתקנה ברכה עליו כדאיתא בפ' ערבי פסחים בירושלמי דתקנת ד' כוסות דתקון רבנן כנגד ד' גאולות כנגד ד' כוסות של תנחומין כנגד ד' רוחות של פורענות כדאמרינן לקמן פ' היה קורא לא לנו לדורות הללו אהבתי לימות המשיח אל ה' ויאר לנו לימות גוג ומגוג וכו' הילכך בעי' יהללוך אחר בלילי פסחים בבית דאמילי דלעתיד הוא דקאי דוקא. אבל פשיטא לי דלא קשה ליה לתלמודא דלמה לא מהנו שתהא פותחת בברוך דפשיטא דסמוכה הויא לקראי דדמיא לקראי דהילול כגון אלי אתה ואודך ומשום הסמיכות הדומה אינה פותחת בברוך דדמיא להו והיינו טעמא נמי שאנו אומרים מודים אנו לך על כל טפה וטפה דאומרים מזמור הלליה קודם לכן: ופריך מהבדלה אע"פ שסמוכה לברכת מאור ופותחת:

ר' היה מפזרן. פי' רש"י ז"ל מקום שנהגו ר' כשהיה רואה אור היה מברך עליו מיד וכשמביאין לו בשמים לסוף שעה מברך עליהם:

וחוזר וכוללן על הכוס. בגמ' דילן גרסינן א"ר יצחק בר אבדימי אע"פ שר' מפזרן חוזר וסודרן על הכוס כדי להוציא בניו ובני ביתו. וכיון דר' הוה מפזרן ואינו אומרן על הסדר לאו סמוכה לחברתה היא. ולדעת התוס' דפ"ק דכתובות הוי מצי לשנויי דכיון דברכת

מאור קצרה היא אלו לא הויא הבדלה פותחת בברוך מחזי כחדא אלא דעדיפא מינה קאמר דקושייתו שבוש ובמסקנא אסקינן הכי:

והרי נברך. פי' התוס' פ' ערבי פסחים נברך שאכלנו משלו דחשיבא ברכה בפני עצמה כדאיתא לעיל ובפ' ג' שאכלו אגמרי לה מדכתיב כי שם ה' אקרא ואפ"ה מתחיל ברכת הזן בברוך אע"פ שסמוכה לנברך:

ומשני שנייא היא. שאם היו שנים אוכלין אין אומרים נברך. הילכך בעי פתיחה ולא חשו למילתא דלא שכיחא ופריך והרי הזן את הכל שאומרים אחריו נודה לך ואינה פותחת בברוך אע"פ שפעמים אינה סמוכה לברכת הזן כגון שרצו שנים לזמן והשלישי מפסיק ולרב ששת עד הזן צריך לשמוע. וקי"ל כרב ששת וכשיגמור סעודתו קאמר התם בסוף דרבנן אמרי יחזור למקום שפסק כך פי' ז"ל ואינו נכון דאיפכא ה"ל למימר מעיקרא הו"ל למימר והרי ברכת הזן ולבסוף ה"ל למימר והרי נודה לך דלא מקשה אלא מהשנייה הסמוכה דומיא דהטוב והמטיב. ועוד מאי קאמר קשיא לישני ליה דרוב פעמים היא סמוכה לברכת הזן דהכי משני לעיל דלא חשו למילתא דלא שכיחא לכך נ"ל דפריך מנברך גופה ואליבא דרבי עקיבא דכולהו סתמי אליביה כדאמר בפ' הנחנקין ורבי עקיבא קאמר דאחד עשרה או מאה צריך לברך נברך לאלהינו והיא ברכה סמוכה לברכת היין שלאחר המזון שצריך לברך עליו על הגפן כדתניא דברים הבאים לאחר הסעודה שלא מחמת הסעודה טעונין ברכה בין לפניהם בין לאחריהם. ותירץ שכן אם הם שנים והוא אין אומרים כאן אלהינו ומשו"ה להיכרא עשו אותה ברכה חשובה ולא חשו לסמיכותו:

והרי הזן את הכל. דלעולם סמוכה לברכת היין שלאחר המזון אפילו ביחיד. ומהדרינן קשיא. ויש להרשב"א ז"ל פי' אחר:

והרי הטוב והמטיב. פי' בברכת המזון דסמוכה לבונה ירושלם ופותחת בברוך:

ביבנה תקנוה. ואינה מדאורייתא ומשו"ה פותחת בברוך להיכרא ואיתא נמי בפ' ג' שאכלו:

והרי קדושה. דע"ש פי' דסמוכה לבורא פרי הגפן ופותחת בברוך:

ומשני שאם היה יושב ואוכל ושותה מבע"י. דמקדש ואין צריך לברך בפה"ג. ואיני יודע אי מיירי אליבא דהלכתא או לא דלר' יוסי לא בעי' פורס מפה וחכמים בעו פורס מפה כדאיתא בפ' ערבי פסחים וקי"ל כרבנן דפורס מפה ומקדש ולא מסיק בפה"ג דרשות ליין קדוש דחובה כנ"ל:

והרי סופה. של קדוש שחותמת בברוך ואפ"ה מברכין כי חל יו"ט אחר שבת בנר אחר קידוש ופותחת בברוך ולא אהני חתימתה של זו לפתיחתה של זו. וכן בכל רגל אומרים זמן אחר קידוש:

ומשני ר' יודן דכל מטבע קצור פותחין בו בברוך ואין חותמין בו. ומטבע ארוך פותחין בו בברוך וחותמין בברוך ואפילו הויא הסמוכה ברכה קצרה לברכה ארוכה בין לפניה בין לאחריה אין לקצר ברכת פתיחת הקצרה. דכיון דקצרה היא הוה מחזיא כחדא מה שאין כן בברכות ארוכות דיש להם פתיחה וחתימה וכשהן סמוכות אע"ג דאין להן פתיחה מינכרי שיש להן חתימה דלהכי אמרינן כגון ק"ש ותפלה שברכותיהן ארוכות דחתימתן מהניא לפתיחת חברתן וטעמא דיהללוך כיון דדברי כלל הם המקראות סמוכה אדברי הלל היא וכדכתיבנא וכן דעת הרשב"א ז"ל. ועולה שמועתנו כתירוץ התוס' דפ"ק דכתובות ולא כענין דבריהם:

כל הברכות אחר חיתומיהן. לקמיה מפרש לה ואזיל:

מכיון דתימר אחר חיתומיהן וכו'. כדמפרש לקמיה דס"ד דמקשן דברייתא הכי קתני כל הברכות אע"פ שטעה בהן ואמר דברים שלא מן הענין אפילו הכי אחר חיתומיהן אזלי כדאיתא בגמ' דילן הכל הולך אחר החיתום ומשום הכי פריך כיון דחתם כהוגן מאי איכא דמברך על פסוק וכי גרע המקרא מענין אחר שאמר:

ומפ' ר' אחא דלאו כדס"ד דמקשן אלא הכי קאמר כל הברכות כעין חיתומיהן. דצריך לומר מעין חתימתן סמוך לחתימתן ולא די כשיאמר פסוק מעין החתימה ובברייתא לכתחלה הוא דקאמר:

דאלין דאמרין צהלי ורוני יושבת ציון אין בו משום ברכה פסוק. כיון דאמרין בה סמוך לחתימה מעין חתימה. ונ"ל דקאי על ברכת רחם על ציון כי היא בית חיינו ולעגומת נפש וכו' שיש חותמין בה ונחמנה ושמחנה ככתוב צהלי ורוני יושבת ציון וגו' ברוך אתה ה' משמח ציון וכו':

הלכה ו

מזכירין יציאת מצרים בלילות. פי' רש"י ז"ל פרשת ציצית בק"ש ואע"פ שאין לילה זמן ציצית דכתיב וראיתם אותו וזכרתם אפילו הכי אומרים אותה בלילה מפני יציאת מצרים שבה ע"כ. ובפי' ההגדה כתב הרי אני כבן שבעים שנה ולא בן ע' שנה אלא שקפצה עליו זקנה ובשעה שנתמנה נשיא כמו ששנינו במס' ברכות אהדרו ליה תריסר דרי חיוורתא ואותו היום עמד בן זומא ודרש ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות ימי חייך היה לו לומר כל למה לי לרבות הלילות לומר בהן פרשת ציצית שבק"ש שכתוב בה יציאת

מצרים דלא היו נוהגים לאמרה בק"ש של ערבית לפי שאינה נוהגת אלא ביום כדאמרינן במערבא אמרי הכי דבר אל בנ"י ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת והיינו דקאמר ר' אלעזר בן עזריה לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים ולאו איציאת מצרים דאמת ואמונה קאי דודאי היו רגילין לקרות ק"ש עם ברכות שלפניה ואחריה ע"כ. ותמהני עליו דא"כ מזכירין פרשת ציצית מבעיא ליה ועוד דמשמע מדבריו דפלוגתא דמתני' היינו פלוגתא דבני מערבא ובני בבל ואינו כן דבגמ' מפ' בהדיא דמזכירין דקתני אליבא דבני מערבא והיינו מודים אנחנו לך שהוצאתנו מארץ מצרים וסברא דבני מערבא ובני בבל היינו פלוגתא דלילה זמן ציצית או לאו זמן ציצית דיציאת מצרים כבר היו אומרים והיו מודים לראב"ע דקי"ל כוותיה ועוד ראיה דלאו בפרשת ציצית פליגי אלא ביציאת מצרים דוקא הוא דאמרינן בגמ' דבן זומא סבר דרבוי כל לאו לרבויי זמן משיח קא אתי דאין מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח כמו שמוכיח מן המקרא הילכך לרבויי לילות הוא דאתא ורבנן סברי דלעולם לרבויי זמן משיח הוא דאתא ולאו לרבויי לילות וקי"ל כבן זומא הילכך נ"ל דפליגי רבנן ובן זומא דהיינו ר' אלעזר בן עזריה במימרא דר' אבא דאמר הכל מודים דנגאלו מבערב ולא יצאו אלא ביום בן זומא סבר כיון דניתן להם רשות מן המלך ומן העם בחצות הלילה לצאת כדכתיב ויקם פרעה לילה קומו צאו וכו' וכתיב ותחזק מצרים על העם וכו' גאולה חשיבא ואף בלילה הוא דחייב רחמנא זכירתה וכל אלילה דרשינן ליה ורבנן סברי כיון דלא יצאו אלא ביום לא חשיבא גאולה אלא דיום ולא חייב רחמנא אלא דיום וכל שדינן ליה אימות המשיח ואשכחן בגמ' נמי דר' אלעזר בן עזריה דריש מאי חפזון חפזון דמצרים ואפילו שלא יאמר פרשת ויאמר אלא אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וכו' פליגי ומאי דקשיא ליה שתים לאחריה היכי משכחת לה בגמ' מפ' לה:

לא זכיתי. לא נצחתי לחכמים שתאמר יציאת מצרים בלילה דחלוקין עלי שהן רבים ולא יכולתי לנצחם. זכיתי נצחתי כמו מאן דזכי מלכא בהא זכנהו ר' נתן לרבנן בהשוחט:

כל להביא לימות המשיח. שמצוה לזכרה נמי בימות המשיח:

תמן אמרין. בבבל:

לא יתחיל ויאמר. שהיא פרשת ציצית בלילה. ופי' רש"י ז"ל בפרק היה קורא אין צריך להתחיל ויאמר ערבית ע"כ. ומדאמרינן התם הילכך אנן מתחלינן כיון דמתחלי במערבא משמע דבקושטי התירו ההתחלה אם לא שיש לנו מקום על מי נסמוך על בני מערבא דאינהו ס"ל כבן זומא דמזכירין יציאת מצרים בלילה ובהא פליגי בני בבל סברי כיון

דאין מצות ציצית בלילה אין לנו להתחיל ויאמר ערבית דאם אנו מתחילין אין בנו כח לדלג ולהפסיק בה וצריך לגמור את כולה כדרכו:

ואם התחיל גומר. דכיון דיציאת מצרים שיש בה גומרה כולה דגרירא כולה בתר יציאת מצרים:

ורבנין דהכא. דבני מערבא סברי דיכול להתחיל ולהפסיק והוא דלא אתחיל ועשו להם ציצית כדמפ' בגמ' דילן קסברי בני מערבא ואמרת אליהם לא הויא התחלה עד דאמר ועשו להם ציצית:

ואינו גומר. דאע"ג דאית בה יציאת מצרים לא מצי לאגמורי כולה:

מתני' פליגא על רבנן דהכא. דסברי דאינו גומר אפילו אין כאן הזכרת יציאת מצרים ובמתני' קתני דבעי לאדכורי יציאת מצרים. וכ"ת והא קא מברך אמת ואמונה י"ל דס"ל למקשן דאפילו ר' אלעזר ב"ע מודי דאין לומר אמת ואמונה דעל מה יאמר דעל מה שקרא חוזר וכיון דלא אמר יציאת מצרים על מה יאמר אמת ולא פריך יש לומר דקאמר דאם התחילו מזכירין ומשלימין קאמר דליציאת מצרים גרירא וחשיבא: ומתרץ רב יהודה בשם רב. לעולם דאפילו מתחיל אינו גומר משום פרשת ציצית ומאי מזכירין יציאת מצרים דקתני היינו בברכת אמת ואמונה. וס"ל הכא דכיון דלא אמר אני ה' אלהיכם אין צריך לומר אמת אלא דקאמר מודים אנחנו לך וכו'. ולמדנו שלפי הפרשיות שהיו קורין היו אומרים נוסח הברכה שלאחריה והכי נמי לרבנן דר' אלעזר בן עזריה דס"ל אינו חייב להזכיר כלל לא היו אומרים מודים אנחנו לך שהוצאתנו ממצרים אלא מודים אנחנו לך ה' אלהינו שפדיתנו מיד מלכים וקרעת לנו הים ועשית לנו נסים וגבורות על הים. דכשנקרע הים לפני ישראל בלילה היה והפודנו מיד מלכים היינו שהציל אברהם מן המלכים בלילה ויצחק מאבימלך בלילה ושרה מאבימלך בלילה ויעקב מלבן בלילה:

ושרנו לך. שירה חדשה כן תגאלנו מיד עריצים ומיד כל הקמים עלינו ככתוב כי פדה ה' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו ברוך אתה ה' גאל ישראל. ושוב מצאתי להרשב"א ז"ל שדעתו כן:

דתנינן תמן. בפרק היה קורא:

ויאמר אינו נוהג אלא ביום. ולדידהו נמי בלילה אם התחיל ויאמר גומר משום יציאת מצרים:

ומשני כל פרשת ויאמר אינו נוהג. דכל המצות הכתובות באותה פרשה אינן נוהגות כולן אלא ביום אבל מקצתן נוהגות בין ביום בין בלילה:

ולא שמיע דתמן אמרין וכו' ורבנין דהכא וכו'. כלומר וכיון דבני מערבא שרו להתחיל הוו מתחלי ואינהו סברי דאם התחיל מיגמר שרי הוו נמי גמרי והכי ס"ל לאביי בגמ' דילן:

דר' זעירא מחמיר. שלא להתחיל:

ואינון. בני בבל מחמרי שלא להתחיל ובודאי הוה עביד דכותהון דאי מתחיל גומר:

מלכות. אמת שאתה הוא אדון לעמך:

תורה בארץ. בברכת הארץ:

לא הזכיר ברית בארץ. דבפרשת מילה נאמרה מתנת הארץ:

שנייא היא שעד שהוא אברם וכו'. ומסדר שבחיה דרחמנא דמעיקרא בחרת בו בהיות שמו אברם ושמת שמו אברהם:

הוא נצטוה עליה. דכתיב לא תקרא את שמה וגו' וגבי אברהם כתיב לא יקרא:

הראשון לא נעקר ממנו. שהרי מצינו שקראו הקב"ה יעקב אח"כ ברדתו למצרים דכתיב ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב:

אבל ברשעים זורו רשעים מרחם. עד שלא נולדו הם זרים:

שלא להזכיר יציאת מצרים. ועל כרחין ריבוי כל ללילות אתי:

(א) ראשונות אלו המלכיות? שהן ראשונות משיח בן אפרים:

וקדמוניות. אלו הם המצרים שקדמו לראשונות:

חדשה. דפורענות:

פגע בו נחש. דקשה משניהם שאינו רואהו:

הדרן עלך מאימתי קורין בס"ד

פרק ב

הלכה א

היה קורא בתורה. קודם זמן קריאת שמע התחיל לקרות:

והגיע זמן וכו'. זמן קריאת שמע משהתחיל כבר לקרות:

אם כיון לבו. כשהגיע שם לפרשיותיה כיון לבו למצות קונו:

בפרקים. בין הפסקות ולקמיה מפ' להו ואזיל:

שואל מפני הכבוד. שואל בשלום אדם נכבד שראוי להקדים לו שלום:

ומשיב. בגמ' מפ' למאן משיב:

באמצע שואל מפני היראה. באמצע הברכה או באמצע הפרשה שואל מפני מורא אביו או רבו דתנן ומורא רבך כמורא שמים הכי מפרש לה בגמרא:

אם אומר את שהוא צריך לברך. ולא תחוש לדיוקא דר' בא ותימר דהכי קתני מתני' אם בירך וכיון לבו ומתני' חסרה היא מי נימא דצריך לכוין לבו בכל הפרשיות ולקמן מסיק לה:

דהתיבון. כלומר שכבר הקשו הראשונים עלה דמתני' ואינו מפסיק דהא תניא ולקמן אם הפסיק בה כדי לגמור את כולה לא יצא והיכי קתני יצא דהא מפסיק בה כדי וכו' כיון שקורא כסדר התורה אלא על כרחך חסרה היא ולא שנה התנא זה הדין וכך ראוי לומר אם כיון לבו ולא הפסיק כדי לגמור את כולה יצא והכי נמי לענין ברכות אפשר דנימא נמי דחסרה היא ולעולם צריך לברך ודלא כר' בא:

ותימר דצריך לכוין לבו בכלן. השתא הדר ר' יוסי לאסוקי בעיא דיליה דלעולם דבעי ברוכי ומתני' חסרה ולא חיישינן לדיוקא דר' בא מי נימא דצריך נכוין לבו בכל הפרשיות ומסיק דלא בעי כווני אלא בפ' ראשון ותו לא:

כל מה שכתוב בזה כתוב בזה. ותו לא בעי' ליה:

הראשון ליחיד. דבלשון יחיד כתובה פרשה ראשונה. ושניה כתובה בלשון רבים:

והשני למעשה. דכתיב ושמתם את דברי אלה על לבבכם וקשיא לן אלה על לבבכם ולא שאר מצות על לבבכם והא כתיב שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום אשר תצוום את בניכם לשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת ומפ' ר' יצחק בגמ' דילן במצות תפלין הכתוב מדבר דבעי שימה נגד הלב:

עד כאן לכוונה. עד על לבבך שלמי ג' פסוקים:

מה אם היה יושב עומד. בתמיה דאטו איכפל תנא לאשמועינן כב"ש:

שאם היה מהלך עומד. שאם היה מהלך והתחיל בק"ש צריך שיעמוד עד סוף מקרא הג' ואחר כך יהלך ודוקא לענין מהלך בדרך אבל לענין עוסק במלאכה צריך להתבטל ממלאכתו עד תשלום פרק ראשון כמו שכתב הרי"ף ז"ל:

לינא חמי. לית אנא חמי לרבי שהיה שונה לתלמידיו קודם זמן ק"ש וכשהגיע הזמן לא ראיתיו מפסיק:

דלא ייתי מלה. אי אפשר שלא יבא ענין לדבר בו ענין יציאת מצרים:

לית הדא אמרה וכו'. דהא רב ור' חייא לא מיירי אלא בקבלת עול מלכות שמים אם כן אינו אלא במקרא הראשון:

אדאי תני. שם חכם:

כדי לקרות כולה. מפרש בפ"ב דמגילה מרישא לסיפא ולקמן מיבעי ליה אי בהדי ברכות משערינן או לא ובפ' שני דמגילה משמע דדוקא בק"ש משערין ותו מיבעיא לן שהיות מהו שיצטרפו ולא איפשיטא:

והוא ששמען על הסדר. ולמעוטי תרועה ושתי תקיעות:

קריאת שמע וברכותיה. הא דאמרינן כדי לקרות את כולה קריאת שמע וברכותיה קאמרינן או היא בלא ברכותיה או ברכותיה בלא היא:

לא יצתה ידי חובתך. מפ' בפ' בתרא דר"ה לדידי לא ס"ל מה שהפסקת שתהא צריך לחזור דהא ס"ל דמבואות המטונפות מניח ידו על פיו וקורא ועוד שמע תשע תקיעות בט' שעות ביום דיצא לדידך דס"ל דבעית הפסקה הפסקה מעכבת ואם שהית כדי לגמור את כולה חוזר לראש:

ומתנמנם נפיק אנא ידי חובתי. מי חיישינן לשהה כדי לגמור את כולה:

א"ל בגין דאנא תשיש. ר' שמעון בר בא שאל לר' אלעזר:

מדקדק במצוון סגין. ויזהר שלא לשהות ויחרד לבו על יראת שמים:

ר' יוחנן אמר לא יצא. אליבא דר' שמעון בן יהוצדק רביה:

עשויה פרקים פרקים. ויש בתורה הפסק גדול בין פרשה לפרשה. ולענין הלכה קי"ל כר' יוחנן דאמר שמע תשע תקיעות בתשע שעות ביום יצא וכן בהלל ובמגלה ובק"ש וה"מ כי שהה ופסק לרצונו אבל אי פסק מפני שהדין כך ושהה כדי לגמור את כולה כגון שנכנס לבית הכסא לעשות צרכיו לר' יוחנן ולדידן אפילו הולך במבואות המטונפות דצריך להפסיק מודי ר' יוחנן דחוזר לראש ומשום הכי אורי ליה לר' אבהו דיחזור לראש וטעמא דכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת וכל שאין ראוי לבילה בילה מעכבת וכן פסק ר"י בעל התוספות:

הרשות בידו. כדתנן ובאמצע שואל מפני היראה:

וקרע. נדמה לו שמת ונתעלף:

אם על אתר. היינו לאלתר תוך כדי דיבור אין צריך לקרוע וטעמא הוא דתקון רבנן לתלמיד שיתן שלום לרבו ולא הוי הפסק ובפרק מרובה אפסיקא הילכתא כמאן דאמר כדי שאלת תלמיד לרב:

מיסתמיך על ר' יעקב בר אידי. נשען על ר' יעקב בר אידי:

ומיטמר מן קמוי. מסתיר עצמו מפניו:

הדין בבלאי עביד. ר' אלעזר בן פדת עלה מבבל:

דזעירא לא שאיל בשלמא דרבא. דס"ל דהא דתניא בברכות פרק אין עומדין הנותן שלום לרבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל דבכל ענין הוא דאסור ור' יוחנן סבר דלא אסיר

אלא כדרך שאלת שלום בין אדם לחבירו כגון שלום עליכם אבל שלום עליך רבי ומרי שרי והכי קי"ל:

ולא אמר שמועתא מן שמיה דר' עקיבא. ובפ"ק דערובין אמרינן דגמר עם ר' עקיבא ורוב חכמתו היה ממנו:

קמי ארורא צלמא. בא לרצותו על האחרת שהיה מסתיר עצמו מפניו וא"ל מהו לעבור לפני ע"ז:

עבור קמיה וסמי עינוי. וכי אתה חולק לו כבוד שאתה ירא ובוש ממנו עבור לפניו ושבר עיניו:

ככומר הזה של ענבים. כלי שמניחין בו ענבים עד שמתחממין והיין נוח לצאת כמו מכמר בשרא:

שהוא דובב. לשון תוסס בולייר בלע"ז:

קונדיטון. יש בו דבש ויין ופלפלין:

אע"ג דשתי ליה טעמיה בפומיה. אע"פ שכבר כלה לשתותו הטעם בפיו לזמן מרובה כן ת"ח שמת אע"פ שאינו למד עדיין ההלכות שגורות בפיו ושפתותיו רוחשות כשאומרין שמועות משמו:

שמתכוונין להכעיסני. שלא יהא נבנה הבית אלא אחר מיתתי והיה נראה שקצים בחייו והיו מצפין בנין הבית:

יותר מן הקרבנות. דקרבנות באין על חטא שעבר והדין מסלק החטאים ומיישר מי שעשאן:

נשמעינה מן הדא ובאמצע שואל וכו'. ומפ' לקמיה דהאי משיב מפני היראה הוא משמע דברישא משיב מפני הכבוד והכי קאמר ואין צריך לומר משיב מפני הכבוד:

רשות לדבר בם. כדתנן במתני' והכא מוכח ופי' רש"י ז"ל דפרק אמר להם הממונה עיקר:

הלכה ב

לא יפסיק. בגמרא מפרש טעמיה דרבי יהודה:

וה' אלהים אמת. ואין להפסיק בו כלל:

הלכה ג

למה קדמה שמע וכו'. למה הקדימו אותה אנשי כנסת הגדולה דלא סדרום כסדר שכתובים בתורה:

והיה אם שמוע נוהג ביום ובלילה. דמשתעי בת"ת דכתיב ולמדתם אותם את בניכם כדאיתא בגמ':

אינו נוהג אלא ביום. דמצות ציצית אינה נוהגת אלא ביום דאלו להזכיר יציאת מצרים פלוגתא דתנאי הוא לעיל:

לובש תפילין וקורא ק"ש כדי שיקבל עליו וכו'. דלא להוי מעיד עדות שקר:

מתני' מסייעא ליה לרב. דתנן במתני' שיקבל עליו וכו' ורב סבר כר' יהושע בן קרחא ובגמ' דילן לא קאי הך תירוצא ומסקינן שליחא הוא דעוית כדאיתא התם:

גוף נקי. מפ' בפ' במה טומנין שלא יפיח בהן:

מפני הרמאין. פי' הרא"ש ז"ל לא בעי למימר שלא החזיקו במצות תפלין מפני שיש רשעים שמראין עצמן ככשרים ומניחין תפלין ומרמין את הבריות ובשביל זה ימנעו הכשרים מלהניחן דהא כתיב כי ישרים דרכי ה' וכו' ופושעים יכשלו בם אלא ה"פ מפני מה לא החזיקו העולם להיות מניחין תפלין כל היום הכשרים והנאמנין כי כן היה הדבר ראוי מי ששם ה' נקרא עליו. מפני הרמאין שהן רשעים ומניחין תפלין לרמות בני אדם:

בקייטא דלא הוה חזיק רישיה. בקיץ שהיה לו מיחוש ראש:

ואינו אסור משום ערוה. דאמרינן דלא היו זזין ממנו ואפילו בלילה ואפילו בשעה ששוכב ולהכי פריך ותפוק ליה משום ערוה שהיה ערום:

ומשני בשעה ששוכב אפיקרסין היה לובש מבפנים. אפיקרסין הוא לבוש תחתון ופתוח בכתפיו וכשלובשו קושר כדתנן בסוף מקואות הקשר של אפקרסות ושבכתף דלעולם היה לבוש כשבא לישן קושרן בבגדו וישן:

אצל האולייריין. השמשין שמשמשין במרחץ דהיינו הבלנין קרויין כן:

תורמוסרא. עד המקום שיושב בו זה יעקב שהיה תורמוסרא שמוסר לכל אחד ואחד עבודתו זה לחמם וזה לשטף וזה לגלח בשורה ובסדר הראשון ראשון והאחרון אחרון ומקבל מעות הנכנסין למרחץ הכי משמע בפ"ק דמעשר שני וקאמר ר' יצחק דעד יעקב וכו' עד מקום מושבו לא היה חולצן שהוא יותר לפנים ממקום האולייריין ומשמע לקמן דמקום מושבו היה במקום שמקצתם עומדים לבושים ומקצתם ערומים. ומפני שצריך להפשיט בגדיו חולצן שם:

מונין. מצערין כמו והאכלתי את מוניך ובלשון משנה אונאת דברים:

על מצות הנחת תפילין. מפ' לה בפ' התכלת דהיינו כשסח בנתיים אבל לא שח אינו מברך אלא אחת לשתיהן:

כשהוא חולצן. בלילה:

כמ"ד בחוקת תפילין הכתוב מדבר. פלוגתא דר' יוסי הגלילי ור' עקיבא בפ' המוצא תפילין דתניא ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה ימים ולא לילות מימים

ולא כל ימים פרט לשבתות וימים טובים דברי ר' יוסי הגלילי רבי עקיבא אומר לא נאמרה חוקה זו אלא לענין פסח בלבד ולר' עקיבא מימים ימימה משנה לשנה הוא כדמתרגמינן מזמן לזמן:

לא בדא. לא שייך לברך לשמור חקיו דלילה זמן תפילין הוא:

עובר בעשה. דושמרת דהשמר דעשה עשה הוא וקסבר כרבי יוסי הגלילי:

עד שתנטל רוב רגל מן השוק. ור' אבהו עד שתנטל הוא דמשהי' להו עליה:

מן הדא. מיעוטא דשבתות וימים טובים:

שכולן אות. ימים שצריכין ישראל להעמיד אות עליהן להכר שהן מחזיקין בתורתו של מקום יצאו שבתות וכו' שהן עצמן אות בין הב"ה וישראל שהרי עדות הוא לכל באי העולם ששומרים מצותיו:

ולא כן כתיב מימים ימימה. ולדרוש מיניה מימים ולא כל ימים יצאו וכו':

תמן תנינן. בפ' מי שמתו:

ופטורין מק"ש. דמ"ע שהזמן גרמה הוא:

ומן התפלין. כדמפ' טעמא הוא נשים מניין וכו' ואיצטריך אפילו לר' עקיבא דלא תימא כיון דאיתקיש למזוזה ומזוזה נשים חייבות ה"נ בתפלין קמ"ל:

מיכל בת כושי. בת שאול ובודאי דהיתה מברכת ואם איתא דפטורה היו מוחים בידה דכיון דצריכין גוף נקי וסתם נשים אינן נקיות הוה להם למחות בה:

ולא מיחו בידה. מפ' בפ' בתרא דעירובין דקסבר נשים סומכות רשות:

המרחץ. יש לו שלשה חדרים פנימי להזיע ולהשתטף. ואמצעי שיוצא לתוכו מן המרחץ ולובש חלוקו ויוצא לחיצון וגומר לבישתו ונח שם שעה מיגיעת המרחץ:

עומדין לבושין. חיצון:

מקרא. קריאת שמע:

עומדין ערומין. פנימי:

וחולץ תפליו. מראשו ואין צ"ל שאם אוחזן בידו בתיק שלהן שאינו מניחן והא דקתני אין צ"ל איידי דבעי למתני סיפא ואינו חולץ ואינו נותן שאמצעי לא מרחץ גמור הוא ומקצת תורת מרחץ עליו הילכך היו בראשו אין צריך לחלוץ. היה אוחזן בידו אסור להניחן שם אלא יוצא לחוץ ומניחן:

ואינה מרחצת בימות הגשמים. מי נימא דלא מרחץ מיקריא. ומותר להרהר בה:

שאין בו צואה. שפנוה משם:

אהן חזירא בית הכסא מטולטל הוא. והכי אמרינן בגמ' דילן פ' מי שמתו פי חזיר כצואה עוברת דמי ואע"ג דסליק מנהרא:

צררא דעל כיף ימא. צרורות שעל שפת הים ממה שהים גורפת רפש וטיט וצואה:
מעבר ליה בפיליוס. מטפחת שמתכסה בו פניו שלא לראותם וקורא ק"ש ולא חש לריח רע דס"ל דנתבטל:
ולא סמכין עלוי. חבריו דס"ל כדאמרינן התם צואה כחרס אסור לקרוא ק"ש כנגדה עד שזורקין אותה ונפרכת:
אוכל בהן. בתפלין דלא חיישינן לשכרות:
ואין אוכל בהן אכילת קבע. וחולץ שמא ישתכר בתפליו עליו ויתגנה:
שנת עראי. דלא חיישינן שמא יפיח בהן:
ולא שנת קבע. דחיישינן שמא יפיח:
שתי פעמים. כדמפ' ואזיל:
הא אכל ואינון עלוי. וכיון דלא חלצן אמאי בעי ברכה:
ומשני שאכל בהן אכילת קבע. ואיכא הסח הדעת. ואע"ג דלא חלצן בעי ברוכי והיסח הדעת היינו קלות ראש ושיחה בטלה:
הוה קאי בון. שהיה לבוש בהן. ונכנס לבית המים: אי נמי כדאמרינן בגמ' דילן הואיל ושרונהו רבנן לאוחזן בידו משום שמירתן נינטרין:
ביכול ללובשן. שיש שהות ביום ללובשן אז אוחזן בידו ונכנס אבל אי ליכא שהוא אסור ליכנס בהן אלא מניחן בבית המדרש או בביתו:
דלכן. דאי לא כן:
וכשאירע אותו מעשה. בגמ' דילן מפ' ליה בפ' מי שמתו מעשה בתלמיד אחד שהניח תפליו בחורים הסמוכין לרה"ר ובאת זונה ונטלתן ובאת לבית המדרש ואמרה ראו מה נתן לי פלוני בשכרי כיון ששמע אותו תלמיד כך נפל מן הגג ומת באותה שעה התקינו שיהא אוחזם בבגדו ובידו ונכנס:
עושה להן כיס טפח. כשאין שהות ביום נותנן בכיס דחללו טפח כי היכי דלחשיב הכלי אהל להפסיק בינם לקרקע ואם ירא מן העכברים ויש לו אפרקסות כדלעיל:
ונותנן על לבו. אזי נותנן על לבו:
אלישע בעל כנפים. בפ' במה טומנין מפרש ליה:
לועג לרש. הן המתים שהן כרשים שאין מקיימין מצות:
למחר אינון גבן. בגמ' דילן מפ' לה הוה קא שדייה תכלתיה דר' יונתן ופי' רש"י ז"ל היו גוררין ציציותיו על הקברות וא"ל דלייה דלא לימרו למחר וכו':
וחכמין אינון. והן מבינין:
אלו צדיקים. ומאי יודעים שימותו נותנין אל לבם יום המיתה ומושכין ידיהם מן העבירה:

אינן יודעים מאומה. עושין עצמן כאינן יודעין וחוטאין:
זאת הארץ. במיתת משה כתיב:
עירב את האותיות. משום דבעי לאיתויי מימרות דר' אידי בש"ר יוחנן דמיירי בתפלה מייתי נמי הא ותנא הכי שמעינהו וגרסינהו. עירב את האותיות שנדבקו האותיות:
כשר. ובגרידת הדבוק. דבלא גרידה הא קי"ל בפ' הקומץ רבא דבעינן כל אות מוקף גויל:
פסול. ואפילו בגרידת דבוקן:
מלמטן כשר כגון ארצה ותפארתה. שרגל התי"ו דבוק אל רגל הה"א או לרגל הצדי' כשר:
מלמעלן פסול. כשנדבק האות בראשה כגון כשהיה כותב ארצנו ונדבק גג הנו"ן עם הוי"ו פסול ולא מהני ליה גרידת הדבוק אלא צריך לגרוד כל הוי"ו והיינו בס"ת דמגיהין אבל תפלין אין להן תקנה דכיון שנדבקו בראש צריך לגרוד האות והוה להו שלא כסדרן ויגנזו:
ארצך צריכה. היכא שנדבקה רגל הכ"ף הפשוטה באמצעה של הצדי' או אל התי"ו צריך עיון דשמא נאמר שהרגל הכ"ף כבר נגמר כשמגיע עד רגל הצדי' או שמא אינו נחשב כנגמר והרי הוא דבוק קודם שנגמר והדבר ספק. ויש מי שפי' דכי מכשר הכא אף בלא גרידה הוא וסובר דפליג אגמ' דילן וכן דעת התוספות בפ' הקומץ רבא ופי' קמא עיקר כדי שלא יהא מחלוקת בין שני התלמודים ואפי' שיהא פי' דחוק כ"ש שהוא פי' מרווח וכן פי' הרשב"א ז"ל: שמור עצמך מן הטיפים:
בגסים. נקבים גדולים אם יכול לסבול ומפ' במכילתין עד פרסה אז מותר להתחיל בתפלה:
שמור עצמך. מן החטא כדי שתלך אל בית האלהים אל מקום משפט שלו נקי:

הלכה ד

לא השמיע לאזנו יצא. מפרש במכילתין טעמיה דכתיב על לבבך אחר כוונת הלב הן הדברים:
לא יצא. דדריש שמע השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיך:
ולא דקדק. דלכתחלה מיחייב לדקדק באותיותיה שלא ירפה הדגוש ולא ידגיש הרפה ושוא נע לא יחטפנו והחטוף לא יניענו וכן הא נחה לא יוציאנה וכן הא המוצאת כגון יבולה לא יניחנו וגם בריוח בין הדבקים דאמרינן בגמ':
למפרע לא יצא. בגמ' נפקא לן מקראי:
דלא כן מה אנן אמרין. בתמיה' כלומר מאי קמ"ל דהכי נמי הוה אמינא בלא מימרא דרב דהא סתמא קתני לה לא השמיע לאזנו יצא וכי פליג ר' יוסי אסתם משנה פליג וקיי"ל הלכה כסתם דהוו להו רבים. ובסיפא ר' יהודה ור' יוסי קי"ל כר' יוסי דנמקו עמו:

ומשני בגין רישא. בשביל רישא דתני לה ר' חייא בש"ר מאיר דא"ר מאיר במכילתין דיצא ואין צריך לחזור דאחר כוונת הלב הן הדברים. ור"מ ור' יוסי הלכה כר' יוסי. ומשום הכי איצטריך למימר הלכה כדברי שניהם להקל:

למי נצרכה לר' יוסי. דדוקא גבי שמע הוא דפליג אבל גבי תפלה דרחמי הוא מודי:

תמן תנינן. מגילה פ' שני:

חוץ מחש"ו. סתם חרש דעלמא אינו מדבר ואינו שומע אבל זה מדבר הוא אלא שאינו שומע דהא קורא המגילה הוא:

ומשום הכי קאמר רב מתנה דר' יוסי היא. דאין כאן אלא שאינו יכול להשמיע לאזנו אבל פקח הוא לכל דבר:

דכתיב בה שמע. דדריש ר' יוסי מינה השמע לאזנך ופיסול דהך מתני' לכ"ע כיון דבעל מום הוי ואפילו בדיעבד נמי הוא כדקתני ליה בהדי שוטה:

לית כאן חרש. ואשגרת לישן היא דכיון דמדבר ואינו שומע יצא ואפילו לר' יוסי ודוקא גבי שמע בלחוד הוא דפליג ר' יוסי:

יודה רב חסדא. במתני' דתרומות דתנן חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום ואם תרם תרומתו וכו' דר' יוסי היא כלומר אפילו ר' יוסי מודי בה דטעמא דתרומה משום ברכה הוא ודוקא גבי ק"ש הוא פסול בדיעבד אבל הכא מכשיר בדיעבד:

דתנינן חמשתי קמייתא. הני דריש מס' תרומות דתנינן בהו ואם תרמו אין תרומתן תרומה:

אם משום שאין תרומתן תרומה. דהני חמשה דקתני אין תרומתן תרומה ואפילו בדיעבד למעוטי האי דבדיעבד מיהת כשר אי הכי ליתנייה בהדי חמשתי דסיפא דקתני בהו התם דבדיעבד כשר ואמאי תני ליה ביני ביני אלא משום דר' יוסי היא ודמי לרישא בחד צד דגבי שמע פסול ואפילו בדיעבד וכן בברכת המזון. ואילו גבי ברכה דתרומה כשר בדיעבד ולאשמועינן דאינו בכלל האמרי' דיש מקומות דפסול ואפילו בדיעבד תני לה ביני ביני דהני אחריני דסיפא כשרים בכל מקום דיעבד:

על לבבך. שהתיבה שנייה מתחלת באות שתיבה שלפניה נגמרת לא יהא קורא אותן שתי אותיות כאחת שבולע האחת אם אין מדקדק ליתן ריוח ביניהן:

נשבע ה'. עין אות גרונית היא ונבלעת עם הברת אלף של שם והוא הדין בין וחרה אף ה' וכן באלף הבאה אחר מ"ם כגון ולמדתם אותם את בניכם:

דלא יימר יוצר אור ובורא נוגה. וטעמא כדאיתא במכילתין פ"ק כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום:

שם שרו לך. שירה חדשה שוררו גאולים לך:
דלא לימא הללו. דמשמע הללו השירה אבל לאו דשוררו:
למען תזכרו. דלא לישתמע תשכרו ע"מ לקבל פרס:
חסדו. להתיז הסמך דלא לישתמע חס דו שתי רשויות כן פי' רש"י ז"ל בתשובה:
לא חיפנין. אנשי חיפה:
בישנין. בית שאן:
ולא טיבעונין. טיבעון שם מקום ומגמגמין בלשונם:
עינין אאין. אאין עינין. יאר אומרים יער והוא קללה:
ההין חיתין. הללו ה' חללו:
לשונו ערוך. כשאר בני אדם מותר וקמ"ל אע"ג דמן חיפה הוא:
דרך הויתן יהו. ולא יקרא למפרע כגון ובשעריך ביתך מזוזות:
ככתבם. דסמיך ליה וכזמנם מה זמנם לא למפרע דאי אפשר ט"ז קודם ט"ו א"נ ככתבם כמו שכתבם מרדכי בכתבי הקדש:
ממזרח שמש וכו'. כשם שאין זריחת השמש מן מערב למזרח כן הללו שם ה' כסדר ולא למפרע:
מה את ש"מ. דפשוטו של מקרא הוא דכל עוד שהולך ממזרח למערב אומר שירה:
אהבתי כי ישמע ה' לימות המשיח. דכתיב בה דלותי ולי יהושיע ודרשינן אע"פ שדלה אני מן המצות לי נאה להושיע:
לימות גוג ומגוג. דכתיב בה אל ה' ויאר לנו ובההוא זימנא עתיד להאיר כדכתיב והלכו גוים לאורך:
חננתנו דעה. זהו פי' חונן הדעת. כלומר אנו מתפללים לפניך שתחננו דעת שידענו שבידך הוא כי ברוך אתה החונן דעת עד עכשיו. וכך פי' כל סוף ברכה וברכה:
ה"ג בנה ביתך ושמע עתירתנו ורצנו בתוכו לית צורכא דלא שמע עתירתנו ובנה ביתך ורצנו בתוכו. כלומר מה סדור הוא זה בונה ירושלם ושומע תפלה ורצה לית צורכא דא אין הצורך כן דמשמע דאין אנו צריכין שתשמע תפלתנו אלא אחר הבנין אלא כך היה להם לתקן שמע עתירתנו ובנה ביתך ורצנו בתוכו לסמוך עבודה לבנין ירושלם:
ומשני כסדר המקרא תקנו והביאותים אל הר קדשי. זו בונה ירושלם ומצמיח ישועה דכולה חדא היא דכתיב בונה ירושלם ה' נדחי ישראל יכנס:
ושמחתים בבית תפלתי. זו שומע תפלה כשיראו שאענם ישמחו כשילכו להתפלל:
עולותיהם לרצון. רצה:
ויאמר רופא חולים קדמאי. קודם לגאולה כדכתיב קרא:

נגאלים בשביעית. שבוע שבן דוד בא בו חלוק משארא כדאמר בחלק שנה ראשונה וכו' ובמוצאי שביעית בן דוד בא והתם בפ' הקורא למפרע פריך והאמר מר בשביעית מלחמות ומשני מלחמות נמי אתחלתא דגאולה היא. וכתב רש"י ז"ל בפ' הקורא למפרע ואע"ג דהאי גאולה לאו גאולה דגלות הוא אלא שיגאלנו מן הצרות הבאות עלינו תמיד דהא ברכת קבוץ גליות ובנין ירושלם וצמח דוד יש לכל אחד ואחד ברכה לעצמה לבד מגאולה זו אפילו הכי כיון דשם גאולה עלה קבעוה בשביעית ע"כ:

קול ה' שובר ארזים. והוא שם תשיעי במזמור הבו לה' בני אלים דבההוא מזמור הוא דנפקא לן שאומרים אבות וגבורות וקדושת ה' כדאיתא בריש הקורא למפרע. קול ה' שובר ארזים ששובר מפקיע שערים ארזים לשון רזון שגורמין רזון ורעב לעולם:

נתקבצו הגליות הדין נעשה. דכתיב ואשיבה ידי עליך וכתיב ואשיבה שופטיך כבראשונה:

והזדים נכנעים. שנאמר ושבר פושעים וחטאים יחדו:

והצדיקים שמחים. ומרימין קרן שנאמר וכל קרני רשעים אגדע וגו':

ושל גרים ושל זקנים. במבטח לצדיקים. דכתיב והדרת פני זקן סמיך ליה וכי יגור אתך גר:

אחר ישובו בני ישראל. אחר שישובו לבית המקדש ובקשו וכו'. פי' דלא שייך ישובו אלא בעיר שהיו בה כולן מעיקרא וגורשו ממנה וחזרו לה והיינו ירושלם:

מן דמכייא. מן המתים:

קאים רדי. עומד וחורש:

געת תורתיה. צעקה פרתו:

ושרי קנקנך. התר הקנקן כלי המחרישה כדתנן נשבר הקנקן פטור בפ' הפועלים:

זבין לבדין למיינוקא. מוכר לבדים לצורך קטנים:

ועלעולין. רוח סערה:

והלבנון. זה בית המקדש שמלבין עונות וסמיך ליה ויצא חוטר וגו'. דמשמע בשעת נפילה כבר יצא חוטר:

ה' למבול ישב. שם ט"ו במזמור הזה דהבו לה' בני אלים וברכת ט"ו היא דברכת המינין ביבנה תקנוה:

למבול ישב. לשון עכבה כמו תשב בדמי טהרה ועכב בעצמו מלעשות הפורענות כדכתיב ויעבר אלהים רוח על הארץ וישוכו המים שנחו מרתיחתן ועוד שהיו מתגברין מאד מחמת פתיחת המעיינות וסכרן כדכתיב ויסכרו מעיינות תהום:

כולה את הפורענות. מונע לשון לא יכלה ממך:

זובח תודה. זובח היינו עבודה ותודה רמז להודיה:
חותמיהן שלום. יברכך יאר ישא חותמין בשלום:
בין כתיבה ראשונה לשנייה. בין וכתבתם ראשון לוכתבתם שני. ואית דגרסי בין נתינה ראשונה לשנייה והוא שאינו יודע אם קורא ונתתי ראשון ונתתי מטר או ונתתי שני ונתתי עשב בשדך:
גנוניה. עושין לו חופת חתנים מהדס:
בלמען ירבו חזקה כיון. ודאי כיון כיון שלשונו נכנסה לשם כסדר אמר:
אלקבטא. ממונה ושר:
דימוסיא. שורות הנדבכים של הכותל:

הלכה ה

האומנין קורין בראש האילן. בגמ' מפ' דהכי קאמר הפועלים שעסוקין במלאכתן לבצור בגפנים למסוק בזיתים לגדור בתמרים קורין בראש האילן דאומנין שייך בחכמים באומנותן כגון חרשי עצים ובנאין אבל קוצרין ולוקטי פירות שייך שמא דפועלין. והם שכירי יום. והגיע זמן ק"ש קורין לשם ואוקימנא בגמ' דילן דבפסוק ראשון בטלין ממלאכתן וקורין:
נדבך. שורת בניין החומה שעושין מאבנים בסדר קרוי נדבך. תר' וטור סביב להם ונדבכין עבידין להן. ובלשון תלמוד שמו דומוס לעיל:
מה שאין רשאין לעשות כן בתפלה. דצלותא רחמי היא ואין יכולין לעמוד אלא ע"י הדחק ואיכא ביעתותא ולא מצי מכווני ויורדין למטה ומתפללין ומפ' בגמ' דבשאר כל אילנות חוץ מזית ותאנה קאמר:
ותני כן. דדוקא הפועלים שלוקטין הפירות ודרכן בכך קורין שם מה שאין כן באומנין דאין דרכן לעמוד בנופות האילן אע"פ שדרכן לבנות במקום גבוה:
ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה. ומפרש לקמן בגמ' מפני שטרחתן מרובה והיינו מפני שיש להן פירות הרבה יותר משאר אילנות ומתכסין פירותיו מן העין ויש טורח הרבה בלקיטת פירותיהן לא הטריחו אותן חכמים לירד דדילמא אם ירד ישכח אותו מקום ואיכא פסידא דבעל הבית ודוקא בפועלין שעוסקין במלאכת בעל הבית אבל בעל הבית גופיה לא מ"ט דטביעות עינא אית ליה בגויה והוא מכירו ולא התירו לו חכמים ומנא לן דטעמא דהני מפני שפירותיהן מרובין וכדפרישנא דגרסינן בפ"ק דשביעית ולמה אמרו תאנים ע"י שפירותיו גסין והרי אתרוג שפירותיו גסין. אינו עושה הרבה.

והרי זית עושה הרבה אין פירותיו גסין אלו עושות הרבה ופירותיו גסין ע"כ אלמא דזית ותאנה עושין הרבה:

והוא ששיקל. כלומר שיעשה הארבעה קבין שיהו במשקל שני חלקים מאחריו ושליש מלפניו כדי שלא יפלו ויהא לבו טרוד:

כוללין של ירושלם בשל ארץ. שתי ברכות כאחת שברכת הארץ ובונה ירושלם דומות וחותמין בברכת הארץ אע"ג דמדאורייתא הן היינו שנזכור שנתן לנו ירושלם כדדרשינן הטובה זו בונה ירושלם אבל דוד תקנה ברכה לעצמה. כיון דטרודין במלאכת בעל הבית אוקמוה כדמעיקרא מקמי דאתי דוד:

זאת אומרת. מדקצרו בונה ירושלים וכללוה בברכת הארץ שמעינן דאסור לאדם לברך ברכת המזון ולעשות מלאכה דאי לא כן אמאי קפדי רבנן יעשה מלאכה ויברך ד' ברכות:

לפניו אסור. דלבו עליהן:

צוררן ותופשן. בידו דאז לבו מיושב דלא יגנבום אבל אי מסלקן מידו מיטרד:

ולמדת הדין. לענין שמירה כך הוא:

ויהבון לר' חזקיה. ור' חזקיה נתנם במעפורתיה ואח"כ כשרצה להתפלל ר' חזקיה התפלל בעודן עליו ולא נתנן לר' יעקב בר אחא מה עשה ר' יעקב מפני שלא למד ממנו שהיה לו ליתנן לר' יעקב שכבר התפלל:

קטר פורתיה לפורתיה. כמו עפורתיה קשר מעפורתו למעפורתו דר' חזקיה ומעפורת מין סודר להסיר העפר מעל הבגד או השער כי ההיא דאמרינן מעפורת של ספרים בין ברכיו:

ונסתון. ונסבתון:

וערק. הרי שאבדו מעליו כשהיה מתפלל. ויש ספרים גורסין ושרתון כלומר וינס ר' יעקב והותרו:

מימיו על כתפיו. מי שהיה דולה מים ומימיו על כתפו מתפלל כך בעודן עליו שלא יסירם מעליו דמיבעית דילמא אתו אחריני ויטמאום ואינהו הוו זהירי בטומאת משקין כדאיתא במס' ביצה:

תפלה אינה צריכה כוונה. בתמיה:

הגיעוך. שתבין ותדע:

שאינן מחוורין מדבר תורה. שאין מחוור ביד חכמים המלאכות שאסורות בשעת תפלה שמן התורה יהו אסורות ולכך פעם החמירו ופעם הקלו כגון במים על כתפו ומשוי של ד' קבין דלעיל ויש כיוצא בו בפ' כיצד מעברין:

הלכה ו

חתן פטור מק"ש. כדילפינן לעיל פ"ק ובלכתך בדרך פרט לחתן:

לילה הראשון עד מוצאי שבת. דתנן בפ"ק דכתובות בתולה נשאת ביום הרביעי ונבעלת בליל חמישי וכו' והתם מפ' אמאי אינה נשאת בא' בשבת:

עד מוצאי שבת. ומוצאי שבת בכלל כדתנן בפרק בתרא דנדה דהן ארבע לילות נותנין לו זמן לבעול דאי בעיל בליל ה' מצי לבעול עד ד' לילות דדם בתולים עד כאן הוא גבולו ולגבי ק"ש ואשמעינן מתני' דדוקא היכא דלא בעיל מצי לבעול ואפילו בשבת כדאמר בגמ' והכי מסקינן לה פ"ק דכתובות ומשום הכי פטור מק"ש דמטריד בבעילת בתולה וטפי לא טריד דהא אפילו לא אשכח נמי לא מצי טעון דנתקררה דעתו:

זאת אומרת. ממשנתנו למדנו:

מותר לבעול בתחלה בשבת. וטעמא דאע"ג דדם חיבורי מחבר להנאת עצמו הוא צריך ודם ממילא קא אתי דהוא אינו מתכוין להוציאו אלא הוא יוצא מעצמו והתם מפ' דלאו פסיק רישיה הוא דאפשר לבעול בלא הוצאת דם:

אית לך ד' לילות באלמנה. בתמיה' דהא אין כאן דם בתולים והכי נמי מצי לאקשויי דאמרינן בגמרא דילן הכונס את האלמנה חייב:

שובר אדם את החבית לאכל ממנה גרוגרות. והכא נמי להנאת עצמו קא מכוין:

ואמור דבתרה ובלבד שלא יתכוין לעשותה כלי. סיפא דההיא דלעיל בפ' חבית היא:

וכאן מתכוין לעשותה בעולה. דלפתח מתכוין כדי שתהא פתוחה ותתעבר בפעם אחרת דאין אשה מתעברת בביאה ראשונה:

למפיס מורסא בשבת. הפותח נפח דאמרינן בפ' האורג אם להוציא ממנה לחה פטור ומותר דלחה פקיד ועקיר וס"ל לר' יצחק בר משרשיא דדם מפקד פקיד ועקיר ולהוציא דם הוא לראות אם היא בתולה:

אם לעשות לה פה חייב. שהתכוין להיות לה פה ליום מחר חייב משום בונה:

שהוא מתכוין לעשותה בעולה. דלפתח מתכוין נמי מלבד הוצאת הדם:

למלאכתו הוא מתכוין. דטעם בתולה רוצה לטעום ולא להוציא דם ולא לפתח:

בנימין גנזכיא. שם מקומו גנזך:

דרישא דפרקא אחרייא דנדה. ראש פרק אחרון דנדה דתנן הגיע זמנה לראות ונשאת ב"ה אומרים נותנין לה ד' לילות עד מוצאי שבת דעד ד' לילות משיך דם בתולים אע"ג דהגיע זמנה לראות:

ערק אפילו מתינוקת שלא הגיע זמנה. שלא ליתן לה כל הלילה דודאי לא חיתה המכה אלא בועל בעילת מצוה ופורש:

מהו לבעול בעילה שנייה. בליל שני מי אמרינן ספק ספקא הוא ספק תראה דם בשעת תשמיש ספק לא תראה ואת"ל תראה הא אמרינן דשרו ארבע לילות ואפילו מפוזרין כדאיתא התם ואע"ג דר' ינאי ערק ור' יוחנן לאגמורי הוא היינו שלא ליתן לה לילה של בעילה הראשונה דלא חיתה המכה אבל בליל שני נותנין לה דחיתה:

אמרין. תלמידיה דר' יוחנן לבעיין:

לתלות בדם המכה לא הורי. אשה שבשעת תשמיש רואה דם דאמרינן בפ' תינוקת אם יש לה מכה תולה במכתה ור' יוחנן לא מורי וטעמא דאמרינן התם אם דם מכתה משונה מדם ראייתה אינה תולה וא"כ אין כאן שריותא דד' לילות דלא תלינן דמן המכה שלא חייתה עדיין היא וא"כ בעילה שנייה בליל שני לא משפחת לה:

מה צריכא ליה. האי בעיין במאי קא מספק היינו שבאו לה ימי הפסק טהרה בנתים דכיון דעברו עליה ימי טהרה וספרה ז' ימים ונסתלק האיסור והשתא אחר שספרה וטבלה חיתה המכה דליכא לספוקי:

מהו לבעול בעילה שנייה. בשבת:

אפילו משרת צרורות. והכא נמי אע"ג דמוציא דם פתח עשוי הוא:

הוינא ושאילית לר' יאשיה. בעילה שנייה ובלא חייתה המכה:

ושרע מני. נשמט ממני ולא השיבני:

אי זה דם נדה ואי זה דם בתולים. כלומר אין כח בידי לומר שלא יצא דם נדה בהדי דם בתולים דאין בידינו לחלק ואסורה דאין דם בתולים אלא ביאה ראשונה:

אסורה לביתה. לשמש:

מאי טעמא דר' אליעזר. דהא ב"ה שרו לכל הפחות ד' לילות ואי לא הגיעה המכה לחיות עד שתחיה המכה:

אי אפשר שלא יצא דם נדה עם דם בתולים. ואין להתיר אלא בועל בעילת מצוה ופורש והכי קי"ל ור' שמואל בר רב יצחק הכי ס"ל:

הלכה ז

רחץ לילה הראשון. של ימי אבלו שמתה אשתו ביום ונקברה ובלילה של אחריו רחץ ואע"פ שאבל אסור לרחוץ כל שבעה כדאיתא בגמ':

אסטניס אני. אדם מעונג ומפונק וכיון דאיכא צער שרי דלא אסירא רחיצה אלא שהיא של תענוג:

מאן תנא. אבל אסור לרחוץ וכו' כלומר מדקתני שאבל אסור לרחוץ משמע כל זמן דשם אבל עליו אסור לרחוץ:

הו"ל עובדא. שמת לו מת:
לא כן אלפין ר'. לא כך למדנו שנינו מר' דהיינו ר' זעירא ר' יוסי ור' אחא חברים כמו שכתבתי בפתיחה:
תרין עובדין. דלעיל אמרינן ר' אמי שאול לר' חייא בר אבא:
ועוד מן הדא. דברי ר' אחא שמספר לר' בא בר כהן שיאמר כן לר' יוסי:
אי יליז. הי יליז רבנין:
רבנן דרומיא. חכמים של דרום:
רברבייא קומוי. רבנן דהכא היו לפניו ובא ושאל לקצות הארץ ועוד קשה אין תימר חכמי דרום והא הם מתירין כדמייתי ברייתא:
כאכילה ושתייה. ואכילה ושתייה שריא לאבל וכתב הרמב"ן ז"ל הטעם שהיו נוהגין הקרובים והמברין להרחיץ את האבלים קודם ההבראה לפי שעשו אותה כאכילה ושתייה שצריכה להם הרבה מפני שהן צריכין לעבור מהן זוהמת המת והשיבתא המתחוללת עליהם והוו מתירין זו הרחיצה הראשונה ואחר כך היו נוהגין איסור ברחיצה כל שבעה ע"כ:
הדא דתימר. אמתני' קאי דתנן אבל אסור לרחוץ:
ומיית הוא. כלומר מצטער הוא:
אפילו בי"ח. והכי תניא בפ' בתרא דיומא מי שיש לו חטטים בראשו סך כדרכו ואינו חושש:
שאין רחיצת צונן רחיצה. אינה של תענוג ודאי:
כההן תניא. כי הך ברייתא דשריא רחיצה שאינה של תענוג:
רגליו קהות. לשון תקהינה שניו כלומר אשפירוש בלעז:
מותר להרחיצן. דאין כאן רחיצה של תענוג:
משבח בדר"מ קומי צפוראי. היה משבח את ר"מ לפני אנשי צפורי:
זו ברכת שבת. שנתברך בלחם משנה ובנשמה יתירה:
ולא יוסיף עצב עמה. העצב אינו נוסף עמה עם ימי האבלות שעמה דכששואלין להן בשלומן משמע שאין להן אבלות בשבת:

הלכה ח

קבל עליו תנחומין. כשחזר מבית הקברות ישב באותן מקומות שעושין שורה לאבלים והעם עשו לו שורה וכבוד כבשאר מתים בני חורין:
הא בני חורין. שאין לאדם קורבה עמהן יצטער האדם וישב עם האבלים ויקבל וכו' ודוקא על עבדים הוא דאין מקבלין דאית בהן תרתי דרחוקים ועוד דומיא דבהמה נינהו

דכתיב בהו עם הדומה לחמור הא בני חורין דומיא דעבדים מקבלין ואמאי והא רחוקים נינהו דמשמע דדוקא קתני והיינו כרב יהודה דשלהי מועד קטן דאמר מי שאין לו שיתאבל עליו באין עשרה בני אדם וכו' כדאמרינן התם:

כיני מתני' אין מקבלין תנחומין על העבדים. כך היא הצעה של המשנה וכדאמרינן לקמן גבי הרב שתלמידו חביב עליו ולא גרסינן אין מקבלין תנחומין על האחרים:

שאתם נכוין בפושרין. כלומר סבור הייתי שתבינו הדבר ברמז מועט שראיתם אותי סר מעליכם ליכנס לחצר:

קביל ריש לקיש עלוי. תנחומין דהוה ריש לקיש רביה דר' חייא בר אדא:

לא צורכא. דא אלא דודי ירד לגנו לרעות בגנו מאי בגנים:

לרעות בגנים אלו אומות העולם. ולשון לרעות לרצץ ראשי הרשעים שהן גנאי בעולם לפי שמסלק הצדיקים דהיינו ללקוט שושנים כדי להביא פורענות עליהם דרשעים:

קריץ. משכים:

אימתי עונתן של צדיקים לסלקן. ואין מסלקן לרעתן אלא לטובתן שגלוי לפניו שאם יאריכו ימים יחטאו:

ישן אין כתיב כאן. דהוה ליה למכתב ישן אלא אם מעט ואם הרבה דקאמר קאי אעבודה שעבד ויאכל הוא מתן שכר ומתוקה שנת היינו שמתוקה מיתתו:

משתכר במלאכתו. משתדל ומהנה אותה:

ותיק. עניו חלש שאין רוחו גסה בקרבו אלא שפל ברך מלשון אחזתו ויתוק:

מוצא. בלע"ז מינא:

ומקום. מיוחד יש בעולם שיזוקו שם הזהב:

לוי בר סיסי. לוי סתם המוזכר בתלמוד תלמידו של ר':

על מ'. ועושין ק' חביות וכן ל' עושין ק' חביות:

כד סליק להכא. לארץ ישראל ומפר' בהגוזל בתרא דסליק משום דקטל גברא דאמר קמיה דרב מחוינא ומחוינא ולבסוף המיתו ר' יוחנן משום דחזא דפריטא שפוותיה וכו' וחזר והחיהו כדאיתא התם:

חמתיה חד בר פחין. ראהו פחמי אחד:

מה קלא בשמיא. הלעיג עליו ששמע שמת וחזר וחי ולא היה מאמין:

מה סליקית מחטי. וכי עליתי לארץ ישראל לחטוא:

ניחות לי מן הן דסלקית. ארד לי לאותו מקום שעליתי דהיינו לבבל:

מבסרא ליה אימיה. ארץ ישראל שבה ישיבתנו מבסרא ליה מבזה אותו. תרגום כי דבר ה' בזה פיתגמא דיי' בסר:

איתתיה דאבוה. בבל:
להן ייזל ליה. להיכן ילך לו:
ר' זעירא כד סליק להכא. אגב דאייתי לעיל דרב כהנא שהרג שני אנשים על הליצנות מייתי לה:
קופד. בשר:
קורסם. מכה של רצועה:
ארוניה נפק. שמת והיו מוציאין ארונו מן הבית שמת פתאום:
כל הכין. כל כך כעסת שהרגת אותו:
וייתי עלי. יבא עלי קללה אם כעסתי להרגו:
מיסברית. שסברתי שכן היה המנהג והטבח העני ענה כן מפני ששאל כמה הדין ליטריאה דהיה לו לשאול תן לי בדינר בשר:
באהן דימוסן דטבריא. בזה המרחץ דיומסות של טבריא מים חמין מעצמן:
פורקדל. פישקוסדא בלע"ז מלשון גנו אפרקיד ותרגום עורף קדל א"נ פרק' לפרקים פריקת צוואריה ומלה מורכבת היא פרק קדל:
עונקתיה. צוארו ולכך הכיתיך:
גחוך כלקיבליה. שחק הליצן כנגדו:
ארכונא. הדיין:
תרויהון טעינין תרתין שריין. הליצן והלסטים היו טעונין שני קורות לתלותן בהן:
כבר שניצת. כבר נתחזקה מלשון וישנס מתניו כלומר ראית שנדרשה נקמתך ממני:
כי כלה ונחרצה. סיפיה דקרא הוא:

הלכה ט

לא כל הרוצה ליטול וכו'. אם לא הוחזק חכם וחסיד לרבים הרי זו גאוה שמראה בעצמו שיכול לכוין את לבו:
יחיד. מפ' בפ"ק דתענית מאן יחידים רבנן:
ת"ח. ממונה פרנס על הצבור. ויחיד ראוי למנותו פרנס:
יתדות דרכים. הן כמו גומות מלאות מים ושפתותיהן גבוהות ולכשמתייבשין הן קשין ומשופין כיתדות ולכך הקלו להולכי דרכים להסתלק ולילך בצדי דרכים שהן סוף השדות הסמוכות לדרך. ובשעה שהוא משתקע כשהן לחין משתקע הרגל:
אלא א"כ מינו אותו. ויהודה בן נקוסא קטן הוה:
כל דבר שהוא של שבח וכו'. מפ' לקמיה דאע"ג דהאי של צער הואי מ"מ כיון שהיה בפניהן משתבח בפניהן היה וכשל שבח דמי:

כל דבר של צער. וזו של צער הוא:
דלא יבזה חורנין. וזה היה מבזה לר"ג ור' יהושע כנראה שלא היו חסידים כמוהו:
אם התחילו אין וכו'. משנה בפ"ק דשבת וקתני התם ולא לאכול ועלה קתני ואם התחילו:
נקרא הדיוט. ואם כן היאך פסקת להתפלל:
ותנינן חתן. וא"כ ליתה לחזקיה:
יכיל אנא פתר לה כר"ג. דתנן לעיל איני שומע לכם וכו' ומתני' דקתני אם רצה לקרות וכו' כר"ג אבל רבנן ס"ל כרשב"ג והיינו מתני' דחתן פטור והדיוט הוי ובגמ' דילן מסקינן דליכא הכא יוהרא דכיון דכו"ע קא קרו ואיהו נמי קא קרי ליכא יוהרא וכן גבי הפסקת אכילה כדי להתפלל ליכא ווהרא אי ליכא אחרוני בהדיה:
הדרן עלך פרק היה קורא בס"ד

פרק ג

הלכה א

מוטל לפניו. מוטל עליו לקברו:
פטור מן ק"ש ומן התפלין. ואע"ג דאבל חייב בכל מצות האמורות בתורה וכדאיתא בגמ' דילן בפ"ק אפ"ה אבל לחוד ואונן לחוד ובגמ' יליף לה מקרא דרחמנא לא חייב להזכיר יציאת מצרים בשעה שעוסק במתו. ותפילין יציאת מצרים כתובה בהן וק"ש נמי יש בה יציאת מצרים וה"ה לפרשה ראשונה דהיא קבלת עול מלכות שמים. אבל רש"י ז"ל פי' הטעם לפי שהוא טרוד במחשבת קבורתו והוה דומיא דחתן דהעוסק במצוה פטור מן המצוה ולדעתו אם רצה לקרות מצי קרי ואינו כן כדאיתא בגמ' אלא לגמרי פטור מכל המצות וברכה לבטלה היא מן התפלין ואע"ג דאחר הקבורה נמי פטור למר עד יום ב' ולמר עד יום ג' בגמ' מפ' דאיידי דתנא ק"ש תני תפלין:
נושאי המטה וחילופיהן וחלופי חלופיהן את שלפני המטה. שכן דרך שמתחלפין לשאת המטה לפי שהכל חפצים לזכות בו:
את שלפני המטה. שתי כתות מאותן שהולכין לפני המטה פטורין כיון שעדיין לא נשאו ויתעסקו בו כשתגיע המטה אצלם, ואע"ג דעכשו אינן נושאין ואין צריכין למטה כיון דטרודין לשאת פטורין:
ואת שלאחר המטה. שאותן כבר נשאו:
את שהמטה צורך בהן. ואע"ג שנושאין כת ראשון או כת ב' או כת ג' אם אותם שלאחריה צריכין להם עוד וכגון שהגוף כבד ואע"פ שכבר נשאו פטורין:

ואת שאין המטה צורך בהן. אפילו רוצין לסייע בידן חייבין, ורש"י ז"ל גורס גירסא אחרת:

ואלו ואלו פטורין מן התפלה. פי' רש"י ז"ל הטעם משום דלאו דאורייתא היא. ואין חכמי התלמוד דהכא סוברין כן כדאיתא לעיל פ"ק אלא נראה דטעמא כי ההיא דלעיל דפ"ק דמפ' טעמא למתני' דתנן מפסיקין לק"ש היינו משום דלא צריך כוונה אלא פסוק ראשון או ג' פסוקים. ומיגו דאינון ציבחר מצי מכוין אבל תפלה כולה בעיא כוונה גדולה לכל י"ח וכיון דכולה בעיא כוונה והן טרודין ללוות המת ולא מצו מכווני:

ביום הראשון אינו נותן תפלין. מפרש טעמא בפ' אלו מגלחין דכתיב ואחריתה כיום מר משמע דיום א' בלחוד הוא המר ותפלין נאמר בהם פאר ואבל מעולל בעפר קרנו ומדקאמר ליה רחמנא ליחזקאל פארך חבוש עליך ומתרגמינן טוטפתך תקטור עלך מכלל דלכ"ע אסירי:

ביום השני הוא נותן תפלין. בגמ' דילן לא גר' הכי אלא דר' אליעזר מחמיר ור' יהושע מקל וה"ג לה התם אבל ג' ימים הראשונים אסור להניח תפלין משלישי ושלישי בכלל מותר ואם באו פנים חדשות אינו חולץ דברי ר' אליעזר ר' יהושע אומר אבל שני ימים הראשונים אסור להניח תפלין משני ושני בכלל מותר להניח וכבר כתבתי לך בפתיחה דהיכא דפליגי בגירסא בני בבל ובני ארץ ישראל לבני בבל שומעין והאמת הוא כדברי תלמוד בבלי ונקטינן דמאן דמקל לא אסר אלא יום ראשון מטעם אבלות ותלמוד דילן דאמר דמאן דמקל אסר בשני סבר דלילה לאו זמן תפלין הוא ושני ביום מטעם אבלות הוא דאסר ליה דבעיא מקצת שני באבלות ואנן קי"ל דלילה זמן תפלין וכמו שפסק הרי"ף ז"ל בהל' תפלין אלא דאסור להורות כן לכתחלה הילכך מדין אבלות קא אסרינן מקצת שני באבלות שהלילה של שני זמן תפלין הילכך יכול להניח ביום השני ולפי' כתב הרי"ף ז"ל בפ' הישן דאינו אסור מטעם אבלות אלא יום ראשון בלבד:

חולצן כל שבעה. כלומר אם באו פנים חדשות חולצן ואפילו אם באו כל ז' נמי חולצן מפני שמתעורר לבכי ומספר מאורעיו ושבחיו של מת לכך חולצן דדמי להו ליום מר:

בראשון ובשני אינו נותן תפלין. מפ' טעמא התם דכתיב ימי בכי אבל משה ומיעוט רבים שנים:

והשתא פריך אם ביום השני אינו נותן תפלין וכו'. וה"ה דמצי פריך לר' אליעזר אם אחר קבורה כל יום ראשון אינו נותן כ"ש כשמתו מוטל לפניו אלא משום דקי"ל כר' יהושע בעלמא פריך אליביה:

הלכה כר' אליעזר בנתינה. ואינו אסור אלא יום א' להנחה וכר' יהושע בחליצה דאם באו פנים חדשות אינו חולץ:

נתן ביום השני כר' אליעזר. ובאו פנים חדשות בו ביום מהו שיחלוץ דהא באותו היום חולץ למר ולמר אינו מניח ואם אינו חולץ ליכא תנא דשרי ליה מהו דנקטינן כקולי שניהם וכיון דמניח כר' אליעזר אינו חולץ כר' יהושע דסבר דיום דשרי להניח אינו חולץ:

וכיני נתן ביום השני וכו'. בתמיה ופי' כך הוא שאם נתן ביום השני וכו' א"כ הוא נימא הלכה כר' אליעזר בנתינה ותו לא ומהכא נפקא לן דשרי להניח וכיון דמניח אינו חולץ דקי"ל כר' יהושע בעלמא אבל מדאיצטריך למימר הלכה כר' יהושע בחליצה משמע דהלכה כר' יהושע דאינו חולץ בזמן דאמר ר' יהושע דהיינו מיום ג' ואילך והכי ס"ל לעולא בגמ' דילן אבל מ"מ קי"ל כרבא דאמר התם כיון שהניח שוב אינו חולץ:

להחמיר על עצמו. לקרות ק"ש ולעסוק במצות:

מה נפיק מביניהון. מאי נפקא מינה אי טעמא משום כבודו אי משום המשא כלומר העסק שצריך להתעסק:

והתני פטור מנטילת לולב. ומשמע אפילו ביום ראשון דיתעסקו בו עממין אלמא אע"פ שהוא אינו נושא משואו שהרי עממים קוברים אותו אסור מפני כבודו כיון דמוטל ליקבר הוא עכשיו:

בחול. בחולו של מועד דיתעסקו בו ישראל:

דתנינן תמן. בפ' שואל דמס' שבת:

מחשיכין על התחום. לקרב עצמו בשבת עד סוף התחום ולהחשיך שם:

לפקח. להשתדל על עסקי כלה להביא לה חלילין וכלי שיר ומייתי משבת ק"ו ליו"ט שמותר להתעסק בו בדיבור שיבואו לחפור לו קבר ולתפור לו תכריכין ולמיגז ליה אסא כדאיתא בפ"ק דביצה ולעבור עליו משום שבות הילכך אע"ג שקוברין אותו עממים כיון דהוא מתעסק עמהן נושא משואו הוא אבל בשבת כיון דאין קוברין אותו כלל בשבת אע"פ שמותר להחשיך עליו חייב בכל המצות כדתניא לקמן וכן פי' הרמב"ן ז"ל:

מאימתי כופין את המטות. מאימתי חייל אבלות דאבל חייב בכפיית המטה כדאיתא פ' אלו מגלחין וכפיית המטה פי' רש"י ז"ל שכופה את המטה מלמעלה למטה והופכה:

משיסתם הגולל. פי' רש"י ז"ל זהו כסוי שעל הארון של מת שחוזרין וגוללין אותו מעל פניו כשבא הבן או הקרוב ליתן כיס קטן של עפר על פניו מלשון וגללו את האבן מעל פי הבאר וכתב הרמב"ן ז"ל דיודה רבינו שלמה באלו שמוליכין אותן ממקום למקום בארון ודעתם להוציאו משם ולקברו שאין מונין לו אלא משעת סתימת קברו אבל כוונת רש"י

ז"ל לומר שכיסוי הארון נקרא גולל וסתימתו היא בין בבית בין בבית הקברות משעה שיסתם במסמרים על מנת שלא יפתח עוד אז מונה משעת סתימת הגולל:

ר' אליעזר לתלמידיו. של ר"ג כפו את המטות שלכם ולעיל נמי אמרינן דהרב על התלמיד יכול לעמוד בשורה ולקבל תנחומי אבלים וכ"ש תלמיד על הרב וכן פסק הרמב"ן ז"ל דיום ראשון חייבין להתאבל על הרב:

וכשנסתם הגולל. בבית הקברות:

ובמוצאי שבת. כופין ואמרינן התם דאע"ג שאין לו לישב אלא יום אחד חוזר וכופה:

נזקפת ואינה נכפית. אין צריך לכפותה אלא זוקפה:

שומט קרביטיו. רצועותיו:

נקליטין. מפ' בסוכה שנים שני עצים ארוכים אחד למראשותיו באמצע וא' למרגלותיו ונותן עץ ארוך עליהן ונותן הסגוס על העץ והוא משופע וארוך לכאן ולכאן וישנים תחתיו לשמור מן הזבובים וכשיוצאין הנקליטין ובולטין א"א לכפותה שאינה יושבת אלא נופלת לצדה הילכך כיון דאין משתמשין בה אלא בנקליטין שומטן ודיו כמו בדרגש דזוקפה וסומכה לצד הכותל:

שמסרגין על גבה זו היא מטה. מרכיבין החבלין ומסרגין על גב ארוכותיה מכאן ומכאן וכל שאין מסרגין על גבה אלא מגופה שנוקבין הארוכות ותוחבין בהן ראשי החבלים וקושרין שם קשרים:

והעריסה. עריסה של תינוקות קונא בלע"ז:

משישופם בעור הדג. משישפשף בעור הדג כדי להחליק הארוכות ליפותם ומשמע שמשפשף אחר שנעשית מטה ואי ס"ד דמסרגין על גופה והלא אין יופי המלאכה ניכר שהרי הארוכות מכוסין הן תמיד בחבלים הכרוכים סביבותיהם:

קיסריתא. מטות של קיסרין שיש להם נקבים ומשפשפין ארוכותיהן אבל מטות דעלמא מסרגין על גופן ובפ' כהן גדול דסנהדרין אסיקנא דמטה אעולי ואפוקי בבזיוני דרגש אעולי ואפוקי באבקתא כדאיתא התם בזיוני לשון נקבים כמו בזעוני בבקעים ונקבים של הארוכות מכניס ומוציא ראשי החבלים: אבקתא לולאות תלויות בנקבי ארוכותיו ובהן מכניסין ראשי רצועות התלויות בשפת העור:

אבקתא חבקתא: דבר שסמוך לארץ. מתחתית המטה ששמטוה ושם ישבו:

ויכפה הסרסור. המטה שפרין ורבין עליה:

מפני מה הוא ישן במטה כפויה כדי שיהא נעור בלילה וכו'. ואפילו שינתו לא תהא קבועה אלא תדד שנתו מעיניו:

הוא נעור בלילה וכו'. כשהוא ניעור בלילה נזכר שהוא אבל:

ואין מזמנין עליו. דפטור מברכת המזון הילכך לא מצטרף:
ואם בירך אין עונין אחריו אמן. דברכה לבטלה היא והכי קתני נמי בגמ' דילן ואין מברך ואין מזמן ואין מברכין עליו ואין מזמנין עליו והכי פירושא אינו מברך ברכת מזון לעצמו כל שכן ברכת המוציא ואין מזמן על אחרים בשלשה ואין מברכין עליו ברכת המזון שלא תאמר כיון שאינו יכול לברך לעצמו יהא נידון כבור דחכם מברך ובור יוצא. ואין מזמנין עליו לחשבו במנין ג' לזימון וה"ה לברכת המוציא שאינו מברך וכן כתב הרמב"ן ז"ל והרא"ש ז"ל:
הדא דתימר בחול. לעיל מסקינן דאפילו ביו"ט גופיה דמי לחול כיון דיכול לדבר בו לעממים שיחפרו הקבר בו ביום:
חיי שעה היתרת לו. אכילה:
חיי עולם. מצות עשה. ומפר' בגמ' דילן דאפי' תשמיש המטה מחייבו רשב"ג:
נמסר לרבים. חבורות בעיר ממונים על הקבורה וכשהשלים האבל צורכי הוצאת המת מוסרין אותו לאותן חבורות להוליכו לבית הקברות לקברו וכיון דמסרוהו להם ולא אזלי קרובים בתר ערסא חל עליהן אבילות ההיא שעתא כי ההיא דאמרינן כגון אתון דלא אזליתו בתר ערסא מכי מהדריתו אפייכו מבבא דאבולא אתחילו ומנו:
נמסר לכתפים. כגון דלא קרי ותני והיה בור ואין חוששין לכבודו ומוסרין אותו לכתפים:
כמי שנמסר לרבים. וחלה אבלות עלייהו ושרי לאכול בשר ולשתות יין:
קביל ר' חייא בר בא אבלוי. ר' חייא בר אבא עשה הקבלה לקרוביו של ר' ייסא דהיינו הבראה דבשר ויין:
ואייכלון טלופחין. והאכילם עדשים ולא כאותן של מעלה בבשר ויין מפני שכך היה מנהגן של אנשי העיר:
לא תקבלון עלאי יומא דין אכילה וכו'. שמעינן מצוואתו של ר' זעירא שאם רצו אבלים שלא לקבל הבראה הראשונה ושלא לאכול אותו היום כלום הרשות בידם וכן כתב הרמב"ן ז"ל:
בתובה. שם מקום ולא מת לו שם המת אלא במקום אחר:
וגחכין. ושחקו שם:
הכין בר נש עביד לחבריה. בתמיה:
מיקום ומירקוד. והוא קלות ראש. ותניא באבל רבתי אבל לא יניח תינוק לתוך חיקו שמא מביאו לידי שחוק ונמצא מתגנה על הבריות:
שנים לפני המזון. כדי לפתוח את בני מעיו:
א' לגמילות חסדים. לברכם ולהזכיר שבחם של גומלי חסדים דמחזקי במילתא דשיכבא:

לחזן הכנסת. שמש שקורא העם להשתדל למצוה:
וא' לראש הכנסת. לדיין:
וא"ל ר"ג. מפ' בפ"ק דכתובות זכרון טוב לו שנהג קלות ראש בעצמו בתכריכין:
והחזירום למקומם. לעשרה כוסות כתקנה ראשונה:
ר' ינאי זעירא. כהן היה:
למה אכלתם בשר וכו'. קודם שיקבר והלא אוננים אתם כיון דנטמאתם לו כקרובים:
ועאל מיתא. ובמקום שהיה בו מת היה לו טומאת אהל:
מאן דנפיק ליה. מפני הטומאה יצא מן המדרש:
ומאן דיתיב ליה לא אמר ליה כלום. אלמא ס"ל דמטמא כהן לת"ת:
תחות כיפתא דקסרין. משום טומאה:
ר' אמי עבר. דס"ל אין שם חשש טומאה:
לא תימר ליה כלום. במה שעסקנו בתורה כיון שהלך לו:
אין משום דבייש ליה. שרע בעיניו של ר' חזקיה על שפירש דס"ל דמטמא כהן כר' יוסי:
דהוה טייסן. עף כלומר פוחז ונמהר שלא המתין לדעת מה דעתם והיה נראה שלא החשיבם:
אפילו דילטור יוצא ועורר עליה. יוצא להציל שדה מן הגוי וכותב שטר ומעלה בערכאות שלהן:
ומטמא ללמוד תורה. והיינו טומאת חו"ל דמדרבנן הכי מפ' בגמ' דילן:
לצידן. לחו"ל וקשה דבספר שופטים משמע דארץ ישראל היא וי"ל כיון דלא כבשוה בימי יהושע וגם עזרא לא כבשה כדאיתא במס' דמאי כחוצה לארץ דמיא וארץ העמים מיטמאה כבית הפרס מדרבנן:
אבל. באמת:
אייתוני ואנא אלקו ליה. הביאוהו אצלי ואני אלקהו:
מרדתא. שם אדם שבנה אותו בית הכנסת:
על נשיאות כפים לא שאילתון לי. דמשמע לכו דמשום מצוה דמטמא ועל אכילה נסתפקתם ושאלתם לי:
כיון דשמעון כן. דכעס על שלא שאלו לו משם ואילך אפילו על נשיאות כפים לא היו בבית הכנסת אלא היו בורחין ומהך מילתא משמע דמספקא ליה לר' אמי:
לכבוד הנשיא. אע"פ שיש עמו שיתא אלפי גברא ואע"ג דלא מתני לאחרים אפילו הכי התירו שיטמאו הכל שכבודו בכל אדם שיתעסקו בו כקרובין:
נהוראי אחתיה דר' יהודה נשיאה. וכבר ר' יהודה נשיאה מקודם לכן נפטר:

בחייהן. דאפילו רבנו הקדוש עצמו שהיה אחיה אינו מתאבל עליה מן התורה דכתיב ולאחותו הבתולה אלא מדרבנן כדאיתא בפ' ואלו מגלחין אבל לדחות לא תעשה של תורה לא אמרו וכ"ש אחר מיתתן שכבר נפטר רבי:

עשו אותן כמת מצוה. ואם אין אנו משתדלין על כבודו מי ישתדל:

שיטמא כהן לצאת חו"ל. לכבוד אביו ואמו בחייהן:

ר' ייסא. כבר פירשתי בפתיחה דהיינו ר' אסי והך עובדא ההיא דפ"ק דקידושין רב אסי הוה ליה ההיא אמה זקנה וכו' וכהן הוה:

מהו לצאת. לקראת אימא שכהן אני:

מפני סכנת דרכים. שלא יקפחוהו ליסטים:

איני יודע. אי אתי עשה דכבוד אב ואם לדחות לאו דלא יטמא:

עוד היא צריכא לר' יוחנן. עדיין מספקא ליה לר' יוחנן:

אטרח עלוי. ששהה מעט וחזר ושאל שהיה לבו נוקפו עליה:

שמע ר' אלעזר. ואמר וכו' בגמ' דילן איתא הכי אתא לקמיה דר' אלעזר אמר שמא ח"ו מירתח רתח עלי ר' יוחנן. א"ל מאי אמר לך א"ל המקום יחזירך לשלום א"ל אם איתא דרתח לא הוה מברך לך ואין רשות גדולה מזו. ואמרינן התם שמע לארונה דקא אתי אמר אי ידעי לא נפקי:

הרבים הולכים ברחוקה לכבוד האבל:

גדול כבוד וכו'. והיינו כבוד הבריות כגון זקן ואינה לפי כבודו דוחה לא תעשה שבתורה לא תוכל להתעלם:

ואפילו בטומאה דאורייתא. ובגמ' דילן לא קיימינן הכי אלא בטומאת בית הפרס:

לפני מטתו של מת. בתוך ד' אמות:

הקדיש עולתו לבדק הבית. מי מיתפסא ונותן דמיה:

מגיב ליה. משיב ליה:

כד הוה רחיק. ד' אמות:

מסקין ליה. לדרוש עליו:

שרע בדבורא. היה שומט עצמו מלדבר ואפילו במילי דעלמא כשהיה מלוה המת:

אתון בעיין מיקפוניה. לעשות למת הקפות וקראוהו ליכנס בשורת ההקפות. והיה עונה בקול הקינה שהיה מקונן עם הספדנין:

מהו כן. כיון שאינך ספדן. ס"א מזקפוניה. דכשהיה הולך עם המת ראשו היה כפוף והיו באים לשואלו כדי שיביט להם ויזקוף ראשו ומצאוהו שהיה עונה עם הספדנין ולא רצה להשיבן:

מהו כן. שאינך רוצה להשיב:
לכן דאתינן. לזאת באנו ואין להסיח דעתנו מהספד המת על שם והחי יתן אל לבו:

הלכה ב

עד שלא יגיעו לשורה. באנשי השורה קא מיירי וכשלא הגיעו עדיין. והרמב"ם ז"ל פי' דלכל העם חוזר דעוסקין במצוה הן כיון דבאין לנחם מפ' בגמ' דילן ולגמור אפילו פרק אחד ואפילו פסוק אחד ופי' רבנו האי גאון ז"ל כך היה מנהגן של ראשונים שבאין לאלתר אחר קבורת המת לשדה בוכין להספד קרוביו ורעיו ומכבדיו יותר מן הכל זו היא שורה ראשונה ושורה אחרת מי שהוא עמו ובאהבתו ובכבודו פחות מן הראשונים:
לא יתחילו. דכיון דמגיעין וצריך שהם עונין להספד הספדנין והם מפסיקין:
הפנימיים פטורין. בגמ' מפרש דהיינו כמשנה אחרונה דמשפחות עוברות ואבלים עומדין ופנימיים פטורין דהן האבלים דעומדים קבועים ומשפחות מנחמין מקיפין אותם לנחם ומשום דדעתן ליסע מיד הן חיצונים כדי ללכת:
והחיצונים. הן אותן שעוברין:
קברו את המת וחזרו. משמע שהוציאוהו בשעת ק"ש:
מפסיקין לקריאת שמע. מפסיקין ההספד משום מצות קריאת שמע. דלית בה כוונה אלא או פסוק ראשון או שלשה פסוקים מה שאין כן בתפלה:
ואם לאו לא יתחילו. משמע דאין מפסיקין בהספד כלל. ואפילו אחר שקברו:
ביום ראשון. אין מפסיקין דעיקר מרא חד יומא הוא:
אמר ר' שמואל וכו'. משום דתנן במתני' אם יכולין להתחיל ולגמור מייתי לה:
עומדים משום כבוד חייבין. לכבדו ולנחמו משמע דמשפחות המנחמים היו עומדים ומשנה ראשונה היה:
דתנינן תמן. בפ' כהן גדול בסנהדרין מדקתני כל העם עוברים משמע דאבלים עומדין במקומן וכל העם עוברין איש איש כשמגיע אל האבל מנחמו ועובר והיינו דמשפחות המנחמין עוברות כמשנה אחרונה:
הממונה. הוא סגן:
ממצעו. לכהן גדול ונותנו בינו ובין העם:
תחרות בציפורי. היו מתקוטטות לומר אני עומדת להקביל האבלים וזאת אומרת אני עומדת. ובגמ' דילן סנהדרין פ' כהן גדול איפכא גרסינן התם דמשנה ראשונה אבלים עומדים ומשפחות עוברות. ומשנה אחרונה משפחות עומדות ואבלים עוברין כדאיתא התם:

הלכה ג

פטורין מק"ש. דהיא מ"ע שהזמן גרמה ותנן בפ"ק דקידושין כל מ"ע שהזמן גרמה נשים פטורות ותפלין נמי מ"ע שהזמן גרמה היא דקסבר לילה ושבת ויו"ט לאו זמן תפלין הוא ולא תני הני אלא משום דאשמועינן חידושא בהו כדאיתא בגמ'. וכיון דנשים פטירי עבדים כנענים שטבלו לשם עבדות פטירי נמי דגמיר לה לה מאשה כדאיתא בפ' השולח ובגמ' דהכא ילפינן עבדים מקרא אחרינא:

וקטנים. פי' רש"י ז"ל דפטורין אביהן מלחנכן לקרותה בעונתה לפי שאינו ניעור תמיד כשמגיע זמן ק"ש דהיינו סמוך להנץ החמה אבל כי ניעור אח"כ אה"נ שמלמדו פסוק ראשון כדאיתא בפ' לולב הגזול ותפלין נמי פטור מלחנכן דסתמן אינן זהירין לשמור גופן והיינו דאמרינן התם קטן היודע לשמור גופו וכו' וכן מצאתי להרשב"א ז"ל:

וחייבין בתפלה. גבי נשים ועבדים קאי דמדאורייתא היא ורחמי היא וכלהו בעו רחמי אלא דדניאל הוא דקבע לה זמן כדאיתא בפ' אין עומדין אבל מן התורה אין לה קביעות:

מזוזה. בבית תלה רחמנא כל מי שיש לו בית:

וברכת המזון. במאן דאכיל תלה רחמנא וגבי קטנים נמי חיובא דקתני משום חינוך כדאיתא בגמ'. ואגב רישא נקט סיפא:

ולא בנותיכם. הדא אמרה שפטורין מתפלין דאיתקש לת"ת ואיצטריך משום דלא נימא ניקיש תפלין למזוזה כדאיתא בגמ' דילן. ק"ש נמי איתקש לתלמוד תורה דכתיב את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך וגו' וההוא קרא בק"ש מיירי:

יצא העבד והאשה שיש להן אדון אחר. ותנא ליה דאע"ג דקבלת מלכות שמים היא אפילו הכי פטורין:

בשעה שהוא תדיר בה. דהיינו הגדול חייב בתפלין וכיון דפטור מתפלין פטור מק"ש דאיתקיש גבי הדדי כדפרישית והך ילפותא צריכה לאביו דפטור מלהשתדל שיקיימנה הבן אע"ג דחייב ללמדו תורה כשהוא קטן:

תמן תנינן. בפ"ק דקידושין:

שהזמן גרמה. שהזמן גורם לה שתבא:

ותפלין. דשבת ויו"ט לאו זמן תפלין הן:

שהיא חייבת בציצית. ואפילו בלילה:

שאדם פטור. כלומר שכבר יצא:

אדם מוציא את אחרים. שהרי כל ישראל ערבים זה לזה במצות:

והתנינן. בפ' ראוהו ב"ד:

מי שאכל הוא יברך. אסמכתא היא. אלא קנסא הוא ולא יאכל אלא א"כ ילמוד ברכות:

לא מסתבר בק"ש. אע"ג דתנא לא ממעט אלא ברכת מזון אבל שארא כולהו מפיק ליה לא מסתבר שיהא הדין כן בק"ש שאדם הפטור שיהא מוציא את חברו:

והטעם כדי שיהא כל אחד ואחד משנן בפיו. וילמוד וכן בתפלה כי האי גוונא. ובגמ' דילן בפ' ראוהו ב"ד לא מיעטו אלא ברכת המזון דהיינו ברכת הנהנין:

סוכה אינה טעונה ברכה אלא ליל יום טוב הראשון. דחייב לאכול פת בסוכה:

מה בין סוכה מה בין לולב. מאי קאמר דלולב טעון ברכה כל שבעה והא סוכה נמי חייב לדור בה ולישן בה שבעה ואפילו לא יאכל:

סוכה נוהגת בלילות כבימים. וכיון דלא מפסקי לילות מימים כחד יומא אריכא דמו מה שאין כן בלולב דלילות מפסקי דלולב אינו ניטל אלא ביום:

נוהג בלילות כבימים. ונימא דלא מברך עליה בכל יום וכי תימא הכי נמי והא אמרינן בפ"ק דמכילתין השכים לשנות קודם ק"ש צריך לברך:

ומשני סוכה אפשר לו שלא ליבטל. אפשר לו שלא לצאת ממנה לא ביום ולא בלילה:

ות"ת אי אפשר לו שלא ליבטל. ממנה דהא על כרחו צריך לישן ולעשות צרכיו הילכך כיון דאיכא הפסקה צריך לברך:

אבל אמרו. באמת אמרו כמו אבל שרה אשתך:

קטן מברך לאביו. וכשאכל שיעורא דאורייתא לקמיה מפ' לה:

כל שאמרו בקטן. כגון מתני' דקתני חיובא גבי קטן אינו אלא כדי לחנכו ומתני' משום חינוך הוא דתנן והיכי מוציא גדול דמחייב מדאורייתא:

ומשגי בעונה אחריהן אמן. דיצא דשומע כעונה כדלקמן בפ' אלו דברים. ובגמ' דילן מוקי לה דלא אכל אלא או כזית או כביצה דמדאורייתא לא מחייב עד דשבע ואתי דרבנן ומפיק דרבנן:

כיי דתנינא תמן מי שהיה עבד וכו'. בפ' לולב הגזול:

ותהא לו מארה. שלא למד ואם למד תבא לו מארה שמבזה את קונו לעשות לו שלוחים כאלו:

הלכה ד

מהרהר בלבו. הברכות כדמפ' בגמ' אבל אינו קוראם בפה ואפילו אינו משמיע לאזנו אבל ק"ש גופה קורא בפה אלא שאינו משמיע דמתני' ר"מ היא וכדאיתא בגמ':

ואינו מברך. בפה דטעמא דעזרא תקן טבילה לבעלי קריין כיום שנתנה התורה:

מברך לאחריו. בפה אבל אינו משמיע דברכת מזון דאורייתא היא:

ואינו מברך לפניו. בפה דברכה ראשונה לאו דאורייתא היא:

מברך לפניהם ולאחריהם. בין אק"ש בין אמזון ומשמיע לאזניו וטעמא מפ' בגמ' דילן דעשאן ר' יהודה כהלכות דרך ארץ:

מהו מהרהר בברכות. דאילו שמע קורא אלא שאינו משמיע:

במקום שאין מים. דאילו יש לו מים אפילו ר' יהודה מודה דלא יברך אלא א"כ טבל:

ואינו מברך לפניה ולאחריה. אלא בהרהור והכי אית ליה לר"מ בגמ' דילן:

וחכמים אומרים. היינו ר' יהודה דמתני':

ג' לוגין מים שאובין. דטמא הוא משום י"ח דבר כדאיתא בפ"ק דשבת והיינו לתרומה אבל לת"ת טהור:

מ' סאה מכל מקום. פליגי בה בגמ' דילן מר אמר אפילו במים שאובין אי טבל בהו טהור ומר אמר אפילו בכלים:

אין קרי אלא מתשמיש המטה. ובההוא תקן עזרא אבל קרי לאונסו לא:

תמן תנינן. בפ' בתרא דיומא:

בעלי קריין טובלין כדרכן וכו'. ותשמיש המטה לא שייך ביום הכפורים אלא קרי לאונסו וקשיא לריב"ל:

תרעי דיומסין. שערי מרחצאות חמין מעצמן:

בקריצתא. בשחר:

מה טובלי שחרין עושין כאן. דסגי בט' קבין:

ייזלון וייתנון. לפי שיכולים ללמוד לעצמן ואין מלמדין:

בההיא צפרא. שר' חנינא שמש מטתו הוה אמר מאן דאית ליה עבידא ייזיל ויעביד דרוצה ללכת למרחץ ורוצה ללמד לאחרים:

כל סבר קשה דהוה לי. כל דבר סברא שקשה לי שם אני מהרהר:

כל ההוא סברא קשיא. ברייתא היא במסכת זבחים פרק טבול יום והתם אמרינן אמר ר' אלעזר ב"ר שמעון בבית הכסא והכא משמע דמייתי לה סייעתא למ"ד דמותר להרהר בבית הכסא והתם מפרש לאונסו הוה:

שהיו נעקרות. שלא היו יכולין בעליהן לישן עמהן שיראין מהרהור ויבואו לשמש ומתבטלין מת"ת והנשים ישנות לעצמן ונעקרות:

ובא ושונה. ואם משמש הוא תש ומתבטל מללמוד אותו לילה:

כתחלה. כנתינת התורה דכתיב בה אל תגשו אל אשה ולשמוע היה:

זבין. אונס הוא ויכול ללמוד תורה:

ובועלי נדות וזבות. פי' רש"י ז"ל אם טבלו לקריין לד"ת הטבילה אינו עולה להן לטהרן מטומאת בועל נדה שהוא ז' ימים אבל לתקנת עזרא עולה להן כדתנן במתני' זב שראה קרי צריך טבילה:

מדרש. ת"כ וסיפרי:

הלכות. משניות:

הגדות. כגון ב"ר ואלה שמות רבא ויקרא רבא:

בעלי קריין אסורין. דאינו אלא מתוך קלות ראש וזחות הדעת:

ואינו שונה הגדות. שדורשין המקראות:

הלכות רגיליות. במשניות השגורות בפיו שהוא מוציאן מפיו במרוצה וא"צ להאריך בהם שלא יציעם בטעמי פירושיהן:

ובלבד שלא יזכיר הזכרות. שבו אבל מציע את המדרש:

פירקא בליליא. והיינו מדרש ואפילו ששימש מטתו:

ומשני בההוא צפרא. ששימש הוה אמר וכו':

התחיל מגמגם בה. והיה בעל קרי:

אינו נוהג אלא בארץ. בשחיטת חולין יליף טעמא בפ' הזרוע:

אינו חייב. מלקות אבל מדרבנן אסור חרצן וחטה והיינו כלהו מתני' דמס' כלאים:

כר' יהודה בן בתירא בבעלי קריין. הקשה הראב"ד ז"ל כיון דתקנת עזרא הואי היכי אתי ר' יהודה בן בתירא ומבטל לה והתנן אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו אלא אם כן גדול הימנו בחכמה ובמנין ותירץ דלא פשטה אותה גזרה בכל ישראל ואתא ר' יהודה בן בתירא והחזיק אידייהו ונקרא על שמו:

באילפא. בספינה:

קטר גרמיה בחבלא. קשר עצמו בחבל לרדת בים ולטבול:

ללמינה. לנמל פורטו בלעז:

במים חיים. או מי אשבורן דכשרים לטבילה:

הלכה ה

לא יפסיק. מלהתפלל אלא יקצר בכל ברכה וברכה ואומר כל הברכות בקוצר וקוראן בפה ובגמ' מוקי לה בש"צ ומשום כבוד הרבים והיינו משום דמתפלל בקול רם דאי ביחיד הא ס"ל לר"מ דמהרהר בברכות בפה דהוי דאורייתא ותפלה אפי' דהוא דאורייתא סגי בפה ולא ישמיע לאזנו ומתני' ר"מ היא:

ירד לטבול. דאיכא מים:

עד שלא תנץ החמה. שלא יעבור זמנה וסתמא כרבנן דתנן עד הנץ החמה ומשם ואילך עבר זמנה אבל לר' יהושע דקיימא לן כוותיה ועד שלא יעברו ג' שעות הוי זמנה:

יתכסה במים ויקרא. בגמ' מוקי לה בעכורין:

במים הרעים. מי מערה סרוחין אע"ג דחזו לטבול:

מי המשרה. ששורין שם פשתן וקנבוס והן מסריחין:

עד שיטיל לתוכן מים. בגמ' דילן מפ' לה בחסור וה"ק ולא יקרא אצל מי רגלים של פעם אחת עד שיתן לתוכן מים:

וכמה ירחיק מהן. מן מימי רגלים דאלו ממימי המשרה ד' אמות ממקום שכלה הריח בעינן:

וכר"מ. דאמר לעיל דברכות מהרהר בלבו:

אינו מפסיק. דס"ל דמשמיע לאזניו:

אם הוא גרם לעצמו. שבעל:

ואם באונס. שצריך לכך משום שלום אשתו:

חולה מרגיל. ממשיך את הקרי עליו שמשמש מטתו:

הרי זה קורא את שמע. שמצוה עוברת היא:

ויורד וטובל ועולה ומתפלל. דתפלה יש לה שהות עד ד' שעות לר' יהודה ולת"ק עד חצות:

ובשעה שהוא נותן לתוכן עורות. אצואת כלבים קאי:

וכמה ירחיק מהן. אכל מיני ריח רע קאי:

של כובסין. שגם יש לה ריח רע:

במים הרעים. ומי משרה של כובסין בכלל מים הרעים היא:

יכול לאכול כזית דגן. כל ה' מיני תבואה ומפ' בסוף לולב הגזול והוא שיאכל כזית בכדי אכילת פרס דגדול:

ובלבד באדומים. איכא מאן דאמר שהצואה אדומה שאז מסרחת ואיכא מאן דאמר שהתרנגולין אדומים שהן חמין וצואתן מסרחת ותפוש לשון ראשון:

מסוף ריח רע. ממקום שפסק הריח מרחיק משם ארבע אמות:

קומי פונדקייא. לפני הפונדוק ויש לשם חמורים שבאין מן הדרך שצריך להרחיק מצואתן ארבע אמות:

ברם כדון אסור. בודאי עכשיו ועתה נגינתם וגו' וכדון זמריהון תרגום ירושלמי:

אחד של רעי ואחד של מים. אסור לקרות ק"ש כנגדן הואיל ומיוחדין לכך אע"פ שאין בתוכן כלום:

ושלפני המטה. שאין המטה מפסקת בינו ובין הגרף:
מים כל שהוא. אמי רגלים של פעם אחת קאי:
רביעית בתוך רביעית. מי רגלים אבל אי הוו טפי מרביעית לא סגי ברביעית מים ובגמ' דילן פליגי אי בתחלה אי בסוף ואסיקנא דאפילו בתחלה בעי רביעית:
שלפני המטה לא יקרא. אלא א"כ מרחיק ד' אמות. ולאחר המטה יקרא מיד דמטה מפסקת:
תחת המטה. דחשיב כאלו טמונין בארץ:
מבטלה ברוק. מפ' בגמ' דילן וברוק עבה שמכסה אותם:
כמין ימא לטיגנא. יפה עשית ובזמנו עשית שעכשו אני רוצה לקרות שמע. כמן ימא לטיגני כמו שמוציא דג מן הים וסמוך לו הטיגן ומשימו לתוכו שהוא מוטעם מאד. כן נראה לפ' לפי פירושו של רש"י ז"ל דהאיש מקדש אבל יש שפירשו דטיגני שם מקום הוא ופסקו מכח הירושלמי הזה דלא שרי ביטול הרוק אלא כשקרא תיכף שרקק עליה אבל אחר שעה אין הרוק מועיל דנבלעו והולך וזה דעת הראב"ד ז"ל:
ואינו נותן במרגלות המטה. שנוהג בהן בזיון:
חבלי המטה. שהמטה מסורגת בחבלים ומשום כבוד אע"פ שתהא התיבה במראשות המטה צריך שלא יגעו חבלי המטה אלא עץ הארוכה טעון עליה דאי נגעי מחזי דלצורך המטה נתנוה שם:
עושה לו ביליון. כמו וילון:
והרתיע מלפניו כמרתיע מלפני הנחש. מרוב צער נדמה לו כל כך כאלו נחש הכישו ובפ' הקומץ רבא פליגי בהך ברייתא אמוראי דר' יוחנן סבירא ליה התם דמותר לישב על גב מטה שספר תורה מונח עליה ומפ' דמעשה דר' אליעזר ספר תורה על גבי קרקע הוה ואיכא מאן דאמר אסור לישב על גב מטה וכו' והרמב"ם ז"ל פסק אסור והתוספות פסקו כר' יוחנן דהלכתא כוותיה לגבי דרב וכל שכן לגבי רב הונא:
מפשילן לאחוריו ורוכב. אבל לא ירכב עליהן שנוהג בהן מנהג בזיון:
כהדין דקלידא. מפתח בלשון יון אקליד. כשהמפתח תלוי באזורו והוא נע ונד והוא בזיון לתפלין:
תפלין מלמעלן. והרצועות תלויות. ובגמ' דילן לא קימא הכי אלא רבי כי תלה בכיסתיה תלה ומאי קמ"ל מהו דתימא תיבעי הנחה כספר תורה קמ"ל:
מפהק. מלקוחיו פותח להוציא רוח הפה כאדם שרוצה לישן:
מגהק. פעמים שאדם מוציא מגופו לפיו נפיחה ושומעה וריחה כריח המאכל שאכל:
ומעטש. מלמעלה: ונותן ידו על פיו. בשעה שהוא מפהק שלא תראה פתיחת פיו:

לימינו אסור. מר מייתי קרא דיפול מצדך אלף דהיינו שמאל של אדם מטעם ימינו של הב"ה מועטין המזיקין לשם ולצד ימינו של אדם מרובין מטעם שמאלו של הקב"ה ורבותי היו נוהגין כן ולצד שמאלן זורקין משום שמועטין המזיקין ויתכוין לזורקו לאחוריו כי יותר מתקרב הראש לצדדו לאחוריו לצד שמאל מלצד ימין:

כל עמא מודי. אע"פ שחולקין ר' חנינא ור' יוחנן אי רוקק אי לא הכא מודי:

אנטליין. פי' הנגיד ז"ל היכא שעושה כמטייל ואינו צריך לרוק אסור והכי אמרינן בגמ' דילן נזדמן לו רוק. ויש גורסין אצטלין. שרקק באצטלין והוא הבגד העליון הוא בזיון משום הכון לקראת אלהיך:

ושייף. ומשפשף ברגלו ובגמ' דילן בסוף המסכת מוכח דרקיקה בביהכ"ג שלא בשעת תפלה שריא:

המתפלל אל יטיל מים עד שיהלך ד' אמות. כדמפ' במגלה דעד ד' אמות רחושי מרחשן שפוותיה:

אחר בא והטיל שם. ואי אתה יודע אם השתינו לשם במקום שרוצה להתפלל אלא ישהה וכיון דשהה נבלעו ומתפלל שם:

מטפיחין. טופח ע"מ להטפיח:

רשומן ניכר. ואפילו אין מטפיחין:

כעצם. שגוללה ואינה נפרכת:

מחמיר במים יותר מצואה. קס"ד דס"ל לר' אבא כגניבא דאלו צואה יבשה כעצם שרי לה לעיל ואלו מים גניבא מחמיר ואפילו אין מטפיחין: ומסיק דר' אבא הכי קאמר חומרא היא מה שדנו במים דאפילו לא אסור אלא במטפיחין שלא כדין דנו בהן דאין משמושם קיים אבל בצואה כל מה שיחמירו בה דין הוא דהא משמושה קיימת ואפילו עשויה כעצם אינו חומרא אלא דין הוא:

הלכה ו

זב שראה קרי. אע"פ שטמא טומאת זיבה וטמא שבעה ואין טבילה זו מטהרתו אפילו הכי צריך טבילה לד"ת כתקנת עזרא משום קרי. וכן נדה אם באת להתפלל י"ח ופלטה שכבת זרע ששמשה אתמול קודם שראתה וטבלה והשתא פלטה ומאחר דפלטה הרי היא כבעל קרי כדאשכחן בסיני אל תגשו אל אשה והתם משום פליטה:

ור' יהודה פוטר. קס"ד הואיל וטומאת זיבה והרי הוא טמא טומאה חמורה ואינו אוסרתו בד"ת כדאמרינן בפרקין תו לא אתיא טומאת קרי דקילא ואסרא ליה דמה מועיל לו אם הוא טובל:

עד כדון זב שראה קרי. עד כאן לא שמענו אלא כי קודמת טומאה חמורה דפטר ר' יהודה דמה מועילה לו הטבילה אבל כשטומאה קלה קדמה כגון בעל קרי שראה זוב כגון בשתי ראיות או בין השמשות דטמא ז' מספק והכא אי טבל מקמי זיבה מועיל היה דסלקא ליה מטומאה הילכך קנסינן ליה או אפילו בזה נימא דפטר ר' יהודה וטעמא משום דאין שם וכו':

מאי טעמא דר' יהודה. דקא פטר בסיפא הכא מועיל הוא:

הוי לית טעמא דא אלא משום שאין שם לטומאה קלה אצל טומאה חמורה. דעל כרחי' אפילו טומאה חמורה באת לו לבסוף קאמר דהא משמשת שראתה נדה טומאה חמורה לבסוף היא דסתמא קתני ואפילו ראתה נדה אחרי דהיה לה שהות לטבול וקתני דפטר בה נמי ר' יהודה וממשנה יתרה קא דייק והכי אסיקנא בגמ' דילן:

הדרן עלך פרק מי שמתו בס"ד

פרק ד

הלכה א

עד ד' שעות. ועד ועד בכלל כדאיתא בגמ' וקסבר דעד ד' שעות זמן תמיד של שחר:

עד הערב. עד הלילה:

עד פלג המנחה. בגמ' מפרש דפלג ראשון דמנחה קטנה הוא דקאמר דס"ל דאתחלתא דמנחה קטנה מתשע שעות ומחצה עד הלילה ולמעלה הוא דהוו ונשארו שתי שעות ומחצה וחלק אותם ותמצא שכלה מחציתה לי"א שעות חסר רביעי:

אין לה קבע. כמ"ד תפלת ערבית רשות:

ושל מוספין. בפ' הקורא למפרע ילפינן מקראי דקרבן מוסף כל היום דכתיב דבר יום ביומו ותפלת מוספין כמוספין גופייהו שויוה רבנן:

ולעבדו בכל לבבכם. דאי בשני יצריכם ליתא דלכתוב לאהבה את ה' אלהיכם בכל לבבכם ולעבדו למה לי אלא שלא תוציא הדבור לפניו אלא א"כ הלב חושבו מקודם והיינו על לבה דלבה קודם לדבור:

מתפלל שלשתן כאחת. השלש שאנו מתפללין יפטר עצמו בזמן תפלה א'. ובגמ' דילן גרסינן יכול יתפלל אדם כל היום כולו באי זו שעה שיזדמן לו מן היום קאמר:

ומשני וזימנין תלתא. וכתב רש"י ז"ל שחרית מנחה ערבית:

משבא לגולה כן. כך היה נוהג אבל קודם לכן לא היה נוהג כן:

ת"ל כל קבל די הוה עבד מן קדמת דנא. ואפילו בפני הבית:

וצהרים. תפלת המנחה שאחר חצות ותרי צהרים איכא שעה שישית ושעה שביעית דחמה עומדת בראש כל אדם:

להרחיש. בולייר בלע"ז תרגום רמש ריחשא:

מילתא דחנן בר אבא פליגא. דודאי כיון דשמע לרב היכן הוה שוחה והיכן הוה זוקף מכלל דרב נשמע קולו לאחרים הוה דאי לא אלא מלחיש בשפתיו וקולו לא נשמע מהיכן ידע:

לא מסתברא דילא. לא מסתברא דא אלא מפני שמי ניחת הוא בעבור שמי ומשמע דבשם גופיה יזדעזע גופו וישחה ויכרע:

והוה מצלי מלחישא. שלא יטריד הצבור אבל בביתו שרי ומעשה דרב כי מצלי בביתו הוה:

מהיכן למדו ג' תפלות. כנגד מה תקנום:

איברים. של עולות ופדרים של שאר קרבנות שנזרק דמן קודם שקיעת החמה קרבין כל הלילה וכנגדן תקנו תפלת ערבית:

וחם השמש ונמס. בד' שעות כדמפ' לקמיה בד' שעין שמשא חמין וטולא קריר:

כשהוא אומר כחום היום. ולא אמר כחום השמש כלומר מצינו במקום אחר ששינה הכתוב בלשון ואמר כחום היום משמע כל המקומות חמין בין במקום חמה בין במקום צל הוא מדבר בשעה ששית:

ואת דריש בבקר בבקר. דכתיב וילקטו אותו בבקר בבקר וכיון דשעה רביעית נמס עד ההיא שעתא לוקטין ותו לא ומכינין סעודתן בשעה רביעית ועלה כתיב ולחם בבקר לשבוע וה"נ בבקר דכתיב גבי תמיד עד ד' שעות משמע:

שלשלו. הורידו תרגום ותורידם ושלשלתינון:

שני גדיים. שעירים ואפשר שהיו גדולים דעתודים מתרגמינן גדיין ופסולין לתמיד:

על אותה שעה העיד ר' יהודה בן אבא וכו'. משנה היא בעדויות ובמדרש איתא דבימי שלמה הוה כי נשא בת פרעה שישן עד ג' שעות:

בימי מלכות הרשעה. רומי הרשעה כשצרו רומיים על ירושלם:

מאי טעמון דרבנין. דאמרי עד חצות:

דתנינן תמן. במס' תמיד פ' לא היו כופתין:

על קרן מערבית צפונית. של מזבח שהשמש באה מן המזרח לפיכך מושכו השוחט לצד המערב להרחיקו מן כותל המזרח מפני שכותלי העזרה גבוהין והחמה שחרית בשפולו של רקיע וצל הכותל עומד כנגדה וצפונית היינו משום דעולה שחיטתה בצפון ותמידין עולה הוו ושם היה בית המטבחים והטבעות קבועות ברצפה לתת ראש הבהמה לתוכן

כדאיתא בסוף סוטה והן כ"ד טבעות כמנין המשמרות ומקומן אוכלות ברצפה כ"ד אמות על כ"ד אמות קבועות בשש סדרים ד' בכל סדר:

על טבעת שניה. ולא בטבעת שאצל המזבח אלא בשנייה לה הסמוכה לה לצד צפון ופני השוחט וצואר הבהמה באלכסון לצד מזרחית צפונית שמשם השמש באה שחרית. וטעמא דטבעת שנייה לא ידענא. ואני שמעתי כדי שתהא הראשונה מסייעתו להאחז בה רגלי הבהמה שלא תהפך:

ושל בין הערבים. שהחמה באה מן המערב מושך עצמו לצד מזרח בכל יכלתו ופניו למערב ודרום באלכסון שזריחת החמה באה משם כך פי' רש"י ז"ל בפ' שני שעירי:

תפלת המנחה קודמת. כרבנן שזו תדירה וזו אינה תדירה:

כשלא הגיע זמן תפלה. דמנחה כדמפ' ואזיל:

ומטא יומא לשית שעין. שכבר הוא חצות ובדיעבד תמיד של בין הערבים בסוף שעה שישית כשר כדתנן הפסח ששחטו אחר חצות כשר. וכתיב ביה בין הערבים וה"ה לתמיד ומשום שאם יתחילו בסעודה אין מפסיקין שרי להו להתפלל מנחה אחר חצות אבל מ"מ אינה זמן מנחה ואז מתפלל מוסף תחלה עד שמונה ומחצה ואם בדיעבד התפלל מנחה קודם יצא כדאיתא לקמן דזמנה אינו אלא עד הקטרת האיברים דהיינו בט' שעות ומחצה:

אריסטוון. סעודה גדולה:

כמה הוא פלג המנחה. כלומר היכן כלתה מדתה וקאמר עד י"א שעות חסר רביע כדפרישית במתני' דבמנחה קטנה הוא דמשער ר' יהודה דעד סוף פלג ראשון שלה כלתה שיעור זמן מנחה לתפלה. ושמעינן דתחלתה מתשע שעות ומחצה ולמעלה וגבול כולה הוי שתי שעות ומחצה עד הערב חצי עשירית וי"א וי"ב:

תמן תנינן. בפסחים תמיד נשחט תמיד של בין הערבים בכל שאר ימות השנה נשחט בשמונה ומחצה. וכשקרבו האברים על המזבח להקטירו היה בתשעה ומחצה שהיו שוהין שעה בין שחיטתו להקטרתו ובהקטרתו שוהין נמי שעה ולפעמים שעה ורביע. ובערב הפסח מקדימינן ליה טפי משום דבעי למעבד פסחים דכל ישראל אחריו:

הכא את עבד מנחה שתי שעות ומחצה. דקתני בברייתא דפלג המנחה י"א שעות חסר רביע א"כ התחלתה מתשע שעות ומחצה ועד הלילה הוו להו ב' שעות ומחצה ואילו הכא קתני דשחיטת התמיד דמנחה דכולה שתא בחצי תשיעית ומשם עד הלילה הוי ג' ומחצה:

אלא לקטרת. בשעה שמקטירין אבריו והיינו בט' ומחצה:

צא שעה אחת לעסוקו. דהיינו שחיטתו והפשטו וניתוחו ומליחת אבריו בכבש וצריך שעה ובהך אתה עושה מנחה שתי שעות ומחצה ושיעור הקטרתו שעה ולפעמים שעה ורביע והיינו פלג המנחה דקאמר ר' יהודה:

דמדומי חמה. לשון אודם דהיינו בתחלת היום ובסוף היום החמה אדומה:

מיצויו. לתמצית דם התמצית כלומר לסופו:

גולתיה דרב. לבושו או מצנפת שכורך בה ראשו בגדיהם תרגום ירושלמי גוליהן:

מציין. מתקן ציציותיו:

אימתי הוא הכא. בארץ ישראל שגבוהה היא הוי יום ברור דרב בבבל הוה שעמוקה היא כדמפ' ואזיל ובארץ ישראל אין לשער בכך אלא לאחורי טפי אי ס"ל לרב לעת מיצויו של יום:

זוטו של עולם. ארעיתו ותחתיתו:

בתשנוק. מלשון וינער תרגומו ושניק:

בלא נר. דאמר פ' במה מדליקין דאין להם שמן זית דצלול נהוריה:

בלא מרחץ. דכיון דעמוקה היא יוצאין בה המים מיד ואין מקום לחפור לא בית הכבוד ולא מרחץ ואמרינן בברכות פרק בתרא רבא בימא הוה אזיל עד מיל:

ורב כר' יהודה. בעיא היא דשמשא בריש דיקלי שמא נאמר לפלג אחרון דמנחה הוא דומה והיינו דלא כר' יהודה דמשם ואילך עבר זמנה או סמוך הוי:

לית ר' יהודה מודי. אלא עד פלג המנחה דהיינו עד י"א שעות חסר רביע:

ואין תעבדיניה כר' יהודה. בזמן תפלת מנחה דר' יהודה כו"ע מודו:

מניין לנעילה. כלומר אהי אסמכוה:

תמן א"ר אבא. פרק ב' דבכורים:

עד עולם. עולמו של לוי חמשים שנה:

והויין ליה חמשין ותרתין. הכי איתא בתעניות פ"ק ובפ' שני דבכורים ובפ' בתרא דמועד קטן:

כן ליחיד. דבר שפתים אך למחסור. ובציבור נענה:

אימתי הוא נעילה. אימתי הוא זמנה:

נעילת שערי שמים. בשקיעת החמה בהסתלק אור השמש מעל הארץ דהיינו עם חשיכה:

בנעילת שערי היכל. משעה שנסתלקה עבודת היכל דהיינו הדלקת המנורה והקטר קטורת של בין הערבים והיינו מפלג המנחה ואילך שעה ורביע קודם הלילה:

דתנינן תמן. בפ' בתרא דתענית בשלשה פרקים הכהנים נושאים כפיהם ד' פעמים ביום. מפ' התם דה"ק בשלשה פרקים הכהנים נושאים כפיהם בכל תפלה ותפלה ויש מהן שנושאין וכו' ד' פעמים ביום כגון בי"ה דיש בו ד' תפלות:

בתעניות. תענית צבור יש בו ג' שחרית ומנחה ונעילה:

ומעמדות. התם מפ' להו:

אית לך נעילת שערי שמים ביום. ממשנה יתירה קא דייק דלא הוה ליה למיתני אלא ד' פעמים ואמאי תנא ביום. אלא לשמועינן דכולן זמנם ביום ודלא כמ"ד נעילת שערי שמים. ואית דלא גריס אלא אית לך נעילת שערי שמים ותו לא ומפרשי לה הכי כיון דבנעילה נושאין כפיהם וכי יכול אתה לומר דבנעילת שערי שמים נושאין כפיהם ודאי דביום הוא דהא איתקש נשיאות כפים לשירות דכתיב לשרתו ולברך בשמו מה שירות ביום אף נשיאות כפים ביום:

תיהב לי גולתי. תתן לי טליתי משום הכון לקראת אלהיך ישראל:

בנעילת שערי שמים. בלילה:

בנעילת שערי היכל. שרצה להתפלל כל תפלתו בעוד השמש זורח על הארץ וכדאמרן:

היה מגיע לנעילת שערי שמים. סוף תפלתו נמשכת עד הלילה. וקי"ל כר' יוחנן דרב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן ובעוד השמש זורח משלימין התפלה וכן פסק הרמב"ם ז"ל שכתב פ"ג דהל' תפלה ותפלת נעילה זמנה כדי שישלים אותה סמוך לשקיעת החמה ויפה כיון הרב ז"ל דהא נשיאות כפים בסוף התפלה הוא ונשיאות כפים ביום בעינן והכי משמע נמי בס"פ בתרא דתענית דסתמא דתלמודא כר' יוחנן. ומדברי הרי"ף ז"ל נראה דקי"ל כרב דהיינו נעילת שערי שמים:

מהו שתפטור של ערב. לרב הוא דבעי דס"ל בנעילת שערי שמים:

נעילה פוטרת של ערב. מפרש בפרק בתרא דיומא דרב לדברי האומר חובה קאמר וס"ל דבנעילת שערי שמים מצלי לה לנעילה וכיון דצלי לה משחשיכה תו לא צריך:

היאך הוא מזכיר של הבדלה. דהא נעילה אסיקנא התם דהיינו אתה בחרתנו ולסיים במה אנו וחותם בקדושת היום:

היאך יהו שבע פוטרת י"ח. דהא רב למ"ד חובה קאמר:

ולא כבר איתתבת. והלא כבר הקשינו על מימרא דרב ואינך צריך לחזור ולהקשות עליה:

תיבטיל. וכי בטלה היא דאין לחוש עליה עוד דקא אמרת הכי:

לחברייא. דר' אבא ור' יונה:

מעין י"ח. מפרש לקמן הביננו:

מתפלל י"ח. שלימות:

במוצאי שבת. משום דבעי לומר הבדלה ואין לומר הביננו:
ומוצאי י"ה. שצריך לומר נמי הבדלה בחונן הדעת:
ובמוצאי תענית צבור. מפ' לקמן משום דבעי למימר עננו ברכה בפני עצמה בין גואל לרופא:
מזכיר של שבת בנעילה. ולומר ותתן לנו את יום השבת הזה ואת יום הכפורים הזה וחותם מקדש השבת וי"ה ואע"פ שאין תפלת נעילה בשבת יום הוא שנתחייב בד' תפלות כדאיתא בפ' במה מדליקין:
שחלה להיות בחנוכה. מזכיר של חנוכה במוסף כדרכו במודים:
שחל בתענית צבור. כגון שבע תעניות דבצורת וכיוצא בו וכדקי"ל אם התחילו אין מפסיקין:
ה"ג בכל הספרים ר"ח ותענית צבור. היאך הוא מזכיר של ר"ח ר' זעירא אמר בהודאה ר' אבא בר ממל אמר בעבודה. ר' אבינא אמר אומרה ברכה רביעית. א"ר אבא מה מצינו בכל מקום אומרה ברכה רביעית אף כאן אומרה ברכה רביעית וכן נפק עובדא כהדא דר' אבא וכן הגירס' בספרים שלנו בתעניות ירושלמי פ' בג' פרקים. אבל הרא"ש ז"ל כתב בפ' אין עומדין כלשון הזה ובירושלמי דפ' תפלת השחר גרס ר"ח שחל להיות בו תענית היאך הוא מזכיר תענית במוסף ר' זירא אמר בהודאה ר' אבא בר ממל אמר בעבודה ר' אבינא אמר אומרה ברכה רביעית ר' איבו אמר מה מצינו בכל מקום ברביעית אף כאן ברביעית וכן נפק עובדא כהדא דר' אבא. ונראה שיש טעות סופר בירושלמי וכן ראוי לגרוס ר' אבינא אמר אומרה בברכה חמישית פי' שיאמר עננו אחר ברכה של קדושת היום. ר' איבו אמר מה מצינו בכל מקום בברכה רביעית כלומר שאומר קדושת היום בברכה רביעית אף כאן אומר קדושת היום בברכה רביעית ועננו יאמר בחמישית ובש"צ מיירי שקובע ברכה לעצמו כמו שאומרה בין גואל לרופא בחול. אבל ביחיד יכול להיות שאומרה באלהי נצור ע"כ ואנן לא גרסינן הכי והרשב"א ז"ל גורס כגירסת ספרינו דגרס היאך הוא מזכיר של ר"ח וג"כ ל"ג במוסף וכתב הרב ז"ל ונראה ודאי שיש בגירסא זו ירושלמית טעות סופר במה שאמר היאך הוא מזכיר של ר"ח ולא גרס של ר"ח אלא היאך הוא מזכיר של תענית דאילו של ר"ח מאי קשיא ליה הא מזכירו בעבודה כשאר כל הימים ומאי שנא השתא ועוד אי בשל ר"ח מאי קאמר ר' בא מה מצינו שאומרה ברכה רביעית והא לא מצינו ברכה רביעית לשל ר"ח אלא במוספין בלבד הא שאר תפלות אינו אומרה אלא בעבודה אלא של תענית קאמר ובש"צ קאמר שאומרה ברכה בפני עצמה בכל יום והא דקאמר אומרה ברכה רביעית כלומר ברכה בפני עצמה ולאפוקי

ממ"ד בעבודה ובהודאה ואגב דאמר אומרה ברכה רביעית בכל מקום ולאו דוקא ברכה רביעית אלא מה מצינו שאומרה ברכה בפני עצמה ואומרה ברכה רביעית נמי דקאמר טעותא היא אלא אומרה ברכה חמישית קאמר וכיון שכן ביחיד שאינו אומרה ברכה בפני עצמה לעולם אף כאן אומרה בעבודה דצורך הוא להבא ובעבודה הוא דאומרה כיון דאינו יכול לאומרה בשומע תפלה ומיהו צ"ע בירושלמי שכן מצאתיו גם בתעניות פ' בשלשה פרקים עכ"ל. ואני רואה לקיים גירסת הספרים ואנעילה קאי דלדברי ר' יהושע בן לוי דאמר דבשבת וי"ה אע"ג דאין נעילה בשבת אומר שבע וחותם בשבת וי"ה ואוספי' נמי בתענית צבור ור"ח והכי מי בעיא ליה כיון דבנעילה אומרים קדושת שבת בברכה ה"נ בנעילה של תענית צבור צריך שיאמר ר"ח בברכה ובנעילה של תענית צבור צ"ל כ"ד ברכות דהיינו י"ח ושש ברכות הסדורות בפ"ב דתענית ואם יאמר ר"ח ברכה לעצמו א"כ הוו להו כ"ה ברכות וכ"ה לא אשכחן בשלמה אלא כ"ד. ואם נאמר דיזכור מעין המאורע בעבודה בתפלת שחרית א"כ מילתיה דריב"ל כללא קטיעא הוא דבנעילה דעלמא מזכירין קדושת היום בברכה כדאמרינן לעיל. והא דלא מיבעיא ליה במוסף משום דפשיטא ליה דמתפלל מוסף כדרכו ולא יאמר בה שום ברכה דתענית צבור דאותה תפלה מוכחא דהוי מועד והיכי נימא ברכה דתענית בה אבל נעילה בתענית הוא דנתקנה ובשבת ובר"ח לא נתקנה ואפ"ה קאמר ריב"ל דמזכיר בה שבת ובחתימה ומשמע דה"ה בר"ח והיכי עבדינן:

בהודאה. מזכיר של ר"ח במודים ואע"ג דר"ח דאורייתא אפ"ה הזכרתו בתפלת נעילה דרבנן היא דהויא וא"כ דיינינן ר"ח בה כמו שמזכיר בחנוכה:

בעבודה. כמו גבי תפלת שחרית:

בכל מקום. שבת וי"ה אומר קדושת היום ברכה רביעית אף כאן

במה קורין. בתענית ור"ח במה קורין בס"ת:

ברכות וקללות. פרשת בחוקותי ואין קורין פרשת ר"ח דהא נדחה ר"ח מפני תענית ומתענין הן:

בגין מודעתון דהיא תעניתא. בתמיהה כלומר טעמא מאי אתה אומר דקורין ברכות וקללות להודיעם שהוא תענית היום:

רביעין על מעיהון. רובצים על בטנם בכריעה והשתחוויה ופשיטא דידעי ואמאי לא קרו בר"ח דהוא דאורייתא:

להודיעך שקורין ברכות וקללות. כדתנן בפ' בני העיר בתענית ברכות וקללות שלא תשתכח מה שאין כן בר"ח:

קם ר' יוסי עם ר' יודן בן פזי. משום דסבר דקורין ברכות וקללות:
בעין טב. שם היו מקדשין את החדש לפעמים כדאיתא בר"ה על ידי דאינון ידעין על יד שידעו:
לכל מפסיקין לראשי חדשים. משנה היא בפר' בני העיר לכל מפסיקין מלקרות בענין שהן רגילין לקרות וקורין מעין המאורע ותנן לראשי חדשים:
והדא שאלתא דספר. כלומר שאלת ת"ח היא וקשה למ"ד דמאחרין לס"ת דר"ח שלא בא הד' אלא מחמת ר"ח והכי קי"ל ג' קורין בר"ח ואחד בחנוכה:
צלי דרמשא. תפלת ערבית ביום דתפלת ערבית רשות ואין לה קבע:
ערב. שם מקום בא"י קרוב לצפורי וקבור שם ר' חנינא בן דוסא וקורין אותו ערבא:
ר' יוחנן פליג. על ר' חנינא דאייתי עובדא דר' יוסי להוכיח דיכול להתפלל ערבית ביום:
לא הוה מיפלגא. אין צורך במחלוקתו דפשיטא דאין כאן ראיה:
ויידא אמרה. אי זו היא המימרא שמוכחת דסבר ר' ישמעאל דמצי מתפלל ערבית ביום וקא בעי ולא פליגי עלה ר' יוחנן:
דר' מפקד. ומעשה רב ואין חוששין למחלוקתו:
עלה אדם על מטתו. ולא התפלל ערבית אין מטריחין אותו דתפלת ערבית רשות:
תנאי תמן. שניתי שם:
ומ"ד רשות. מודי דנעילה פוטרת של ערבית וכי פלגינן עליה דרב לעיל היינו דסברי כמ"ד תפלת ערבית חובה:
בתלמיד אחד. רשב"י הוה הכי איתא בגמ' דילן:
עמד אותו תלמיד. דלא היו שואלין אלא מעומד מפני אימת התורה ונפקא לן מדכתיב ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו וגו':
אמור לו. שאין אנו רוצין שיהא נשיא:
אמרו לו. לר"ג:
כי על מי לא עברה רעתך תמיד. פסוק הוא בחבקוק והיינו כדמפ' בגמ' דילן בר"ה אשתקד צעריה בבכורות במעשה דר' צדוק צעריה כדאיתא התם:
עינוי דמיין לדידיה. עיניו דומין לשל עזרא הנביא:
דתנינן תמן ביום שהושיבו וכו'. משנה פר' קמא דזבחים:
זה מדרש דרש ר' אלעזר בן עזריה. משנה בפ' נערה בכתובות. ופי' רש"י ז"ל ביום שהושיבוהו נשיא ולא רצה לומר ביום ההוא ממש דודאי צריך לחלק בין היכא דקתני בו ביום ובין כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה אלא רצה לומר כל הזמן הנמשך עד שנתפייס ר' יהושע ועשו פשרה לזה שתי שבתות ולזה שבת אחת:

ועד כדון את בעי מידע. ועכשיו אתה רוצה לידע:
חד קצר. חד כובס:
מזה בן מזה. כהן בן כהן יכהן כלומר הרגיל בנשיאות יהא נשיא:
מי מערה. פסולין למי חטאת:
אפר מקלה. אפר סתם ולא אפר פרה:
א"ל נתרציתם. אתה וסיעתך:
מינו אותו אב ב"ד. ויש חילוק בין אב ב"ד ונשיא כדאיתא בפרק בתרא דבכורים:

הלכה ב

לבית המדרש. ללמד לתלמידים:
מה מקום. כלומר מה טיבה מה עניינה:
שלא תארע תקלה על ידי. כדמפר' בגמ':
הודאה על חלקי. כדמפר' ר' בון לאל שחלק לי דעה וחלק טוב כדאמרינן ששמת חלקי וכו':
בתי תיאטריות. מקומות גבוהין שעושין לראות משם שחוק ומיני טיול:
בתי קרקסאות. בתים שעושין ליכנס שם שותי יין בשווקים טואירנאש בלע"ז ובלשון יון קורין ליין קרסי:
בכל ג' תפלות. שחרית מנחה וערבית ואע"ג דתפלת ערבית רשות היה מתפלל לאחריה זו התפלה כמו בשחרית:
סבר טוב. תר' תקוה סבר שאמצא תקותי שהייתי בוטח בך כדי שאתחזק יותר בתשובה ומעשים טובים:
עין טובה. שלא תעלה קנאת אדם על לבנו:
נפש שפלה. שלא תהא תאותי בצורכי העולם אלא במועט כדי שלא יצטער לבי אלא יהא שמח בעבודתך וכן מצינו באברהם לו ישמעאל יחיה לפניך:
רוח נמוכה. שפל ברך שאהא מרוצה לבריות משום כבוד תורה:
קבע ליה לאמוריה. למתורגמן שלו בתר דסיים הדרשה:
בר אסקולוסטיקא. בן בית הכנסת שהיה שומרו בית הכנסת שמלמדין בה הנערים קרוי בלשון לעז אישקולא:
ומי מעכב. שאין אנו עושין רצונך:
שאור שבעיסה. יצר הרע שבלבבנו המחמיצנו:
בפוריינו. בגורלנו:
אחרית ותקוה. שתהא אחריתנו טובה ורואין אנו מה שקוינו:

ותקננו. לשון תקון:
ייחול לבבנו ליראה שמך. שלא יתגבר עלינו יצר הרע בהרהור הלילה לסור מאחריך ביום אלא כשנשכים בכל בקר נמצא לבבנו מייחל אותך:
ותבא לפניך קורת נפשנו לטובה. כלומר ספוק צרכינו וקורת רוחנו:

הלכה ג

מעין י"ח. בגמ' מפ' לה:
למה רגשו לית הוא מינהון. דכולה חדא פרשתא היא והכי איתא בגמ' דילן פ"ק:
מכאן אמרו המתפלל ולא נענה. כיון די"ח מתוקנין כנגד הפרשיות עד יענך מכלל דמתקיים יענך ובזה לא נתקיים חטאתיו עצמו:
הבו לה' בני אלים. שהמזמור הזה רמוזים בו לאבות וגבורות וקדושת ה' כדאמר בר"ה ומניין שאומר אבות ת"ל הבו לה' בני אלים:
ביבנה תקנוה. לאחר תיקון י"ח זמן מרובה דאלו י"ח נביאים היו שם כשנתקנה ואלו ישיבת יבנה לאחר החורבן הוה כדאיתא בגיטין קרוב לתרבותו של צדוק שלמד להפוך דברי ?אלים חיים:
אל הכבוד הרעים. ומצינו לשון הזה בפורענות רשעים כדכתיב וירעם ה' בקול גדול על פלשתים ויהמם ואיכא שם כנגדה:
ושל זקנים. חכמים וזהו ועל זקני עמך בית ישראל ועל פליטת סופריהם ועל גרי הצדק ומי מצית למימר דאיכא רמז במזמור לאלו:
לית הוא מנהון. דאין שם שלשת האבות:
ובלבד מן ואתו אהליאב. דאי חשבית מריש פקודי תשסרי הוו וההיא לדרשא אתי כדאמרינן בפ' אלו דברים בגמ' פאה שאפילו דברים שלא אמר לו רבו הסכימה דעתו למה שנאמר למשה בסיני ורמז דמשכן שני הוא האדם וצריך לברך י"ח:
שבעה קולות וכו'. וכתיב קול ה' יחיל מדבר וקול ה' חוצב להבות אש מיירי במתן תורה דכתיב ביה שרקדו ההרים והארזים וזה היה במתן תורה וניתנה תורה בשבת:
בין גואל לרופא. קסבר יחיד קובע ברכה לעצמו:
איכן הוא אומרה. באיזו מקום מברכות תפלה צריך שיאמר עננו ואם בכולן:
כלילו של שבת וכיומו. דהיינו ערבית של כניסת שבת ושחרית ומנחה אבל לא במוצאי התענית ומצי להתפלל הביננו אם ירצה וכן פי' הערוך והרי"ף ז"ל. ולקמיה מפ' האי מזכיר דרב הונא אי זכרון בעלמא הוא דקאמר ובש"ת דיחיד שגזר על עצמו לא קבע ברכה או אפילו ביחיד שגזר על עצמו תענית נמי קבע:

אנא דלא בדקיתה. תרגום ויחפש ובדק אני שלא חפשתי לדקדק ולהבין האי מזכיר מעין המאורע כשהיחיד גזר על עצמו תענית אליבא דרב הונא אין סבר דמזכיר:
כהדא דרב ירמיה. דאמר לעיל בין גואל לרופא:
ואין כהדא דר' ינאי. דאמר בשומע תפלה:
מעין המאורע וכו'. וכדפריש ר' זעירא בשם רב חונא גופיה דהיינו דוקא בג' תפלות אבל לא במוצאי התענית. וקתני ובמוצאי תענית צבור מתפלל י"ח וטעמא משום דגם במוצאי תענית צריך לומר עננו ברכה בפני עצמה:
כן איתתבת בין גואל לרופא. כך הושבה שאלה זו בבית המדרש דרב הונא סבר דצריך להזכיר בין גואל לרופא ברכה בפני עצמה ליחיד דדמי לצבור דאי ס"ל לרב הונא דיחיד שגזר על עצמו תענית מצי לכללה בשומע תפלה מאי קא מקשו ליה מההיא ברייתא דילמא תענית צבור שאני דכתיב ביה קדשו צום קראו עצרה ונהי דהבדלה ליכא הזכרה מיהא איכא ואנא בתענית יחיד הוא דקאמינא דבשאר תפלות נמי דאין לו אלא זכרון בעלמא הילכך אין להזכיר במוצאי תענית ומאי קושיא אלא היינו טעמא דכיון דס"ל לרב הונא דיחיד שגזר על עצמו קובע ברכה לעצמו כצבור ובמקום צבור אלמא אפילו גבי דידיה אמרינן קדשו צום ולתענית צבור דמי ומש"ה אקשי' עליה מתענית צבור דכיון דלתענית צבור דמי שקובע ברכה לעצמו א"כ אפילו במוצאי התענית לימא הזכרתו נמי דהכי אשכחן בתענית צבור:
במוצאי שבת ובמוצאי י"ה. מפ' בפ"ק דנדה ובפ' בתרא דיומא צריך לומר י"ח שלימות משום שצריך לומר הבדלה בחונן הדעת:
ובמוצאי תענית צבור. משום דבעי למימר עננו בין גואל לרופא וליכא למימר משום הבדלה דהא אמרינן בפ' שני דשבת דאפילו תעניות של מעמדות אין בהן קדושה על הכוס:
ועדיין אי את לזו. ועדיין אין אתה חכם לזו השמועה:
כל דבר שהוא להבא. לעתיד כגון זו רחם שמתפלל לעתיד אומרה ברצה:
ונותן הודייה על שעבר. משנה היא בפ' הרואה וכתב הרי"ף ז"ל ונהגי עלמא למימרה בבונה ירושלם וסמכי בהאי דא"ר יהודה וכו' אע"פ שאמרו שואל אדם צרכיו בשומע תפלה אם בא לומר בסוף כל ברכה וברכה מעין אותה ברכה אומר:
סוף כל ברכה וברכה. פירשו הגאונים ז"ל שמזכיר ג' ראשונות כסדרן ואומר ברכה רביעית חננו דעה בינה והשכל בא"י חונן הדעת. החזירנו בתשובה שלמה לפניך בא"י הרוצה בתשובה. מחול לנו מלכנו כי פשענו בא"י חנון המרבה לסלוח. גאלנו מלכנו

למען שמך בא"י גואל ישראל. וכן כל ברכה וברכה עד אל שומע תפלות ותחנונים אתה בא"י שומע תפלה ואומר ג' אחרונות כתקנן:

איתי תנאי תני ז' מעין י"ח. בפ"ק דנדה גרס לה:

אם היו ימות גשמים אומר בגשמי ברכה. ולדידי' מצי להתפלל בימות הגשמים הביננו ופליג אגמ' דילן:

הלכה ד

תפלתו קבע. בגמ' מפ' לה:

במקום סכנה. גדודי חיות או לסטיות:

הושע ה' וכו'. זו היא תפלה קצרה:

בכל פרשת העבור. מפ' בגמ' דילן פרשת כמו פרק ועבור לשון עברה ועיבור כלומר בכל זמן שתתמלא עליהם עברה כאשה עוברה וכו' והכא מפרש כל שאלות ש"צ על שם שעובר לפני התיבה. עבור כמו עובר כמו מסור טחון בלשון משנה. פרשת לשון פירוש שמפרש ש"צ בשפתיו מה שצריכין הצבור כמו ואת פרשת הכסף:

יהו צרכיהם לפניך. יהו צרכיהן גלויין לפניך והמצא להן מה שהן צריכין. ומפ' בגמ' דילן דהך ברכה מהניא כדי להתפלל בעונתה אבל כי מטי לביתיה בעי למיהדר ולצלויי:

כקורא באגרת. שקוראה במרוצה ולא בנחת דהיינו קבע לעשות קביעתו וליפטר:

צריך לחדש דבר. וזה אין מכוון לבו לחדש בה דבר לבקשתו. והיינו לשון קבע כיום כן אתמול וכן למחר:

הוינא טעי. שלא אדע לחזור למקום שפסקתי:

תפלה חדשה בכל יום. לעיל אמרינן לה בפיסקת ר' נחוניה בן הקנה:

אמר תרויהון קומי צלותיה. קא סבר כי ההיא דפליג בגמ' דילן מאי טעמא תקינו רבנן לאחר י"ח לימרוה מעיקרא וכתבו בתוספות תימא מאי קשיא ליה יותר טוב לומר יהיו לרצון וגו' בסוף לפי שכתוב בסוף המזמור וי"ל משום דדרשינן בירושלמי סמיכת גאולה לתפלה מדכתיב ה' צורי וגואלי סמוך לתפלה יענך ה' הר' ר' אלחנן ע"כ:

חותך. פוסק ואפילו באמצע ברכה:

אל יתפלל. דהכי אמרינן בפ"ק וטעמא דתפלה דרבנן דהכא משמע דא"ר יוחנן דאינו פוסק:

ולא אגביה. ולא השיבו דפשיטא דפליג:

גומר את הברכה. ומפרש טעמא בגמ' דילן בפ' מי שמתו דגברא בר חיובא הוא דרבנן הוא דלא אטרחוה משום כבוד שבת:

ה' ודעת אלהים. דעת בין שתי אזכרות:

שהיא נסוקת. למעוטי דיומסין דטבריה:
לפניך גלויים. כלומר ולא תעלים עיניך מהם והמציא להם צרכם:
ודעתן קצרה. ואינן יודעין לפרש צרכיהם:
ג' ברכות הראשונות. צריך לומר קודם תפלה קצרה ג' ראשונות וג' אחרונות:
מתפלל ואח"כ תובע צרכיו. ר' יהושע אמר לה בפ"ק דע"ז:
ואח"כ לפני ה' ישפוך שיחו. היינו צרכיו ומעיקרא יעטוף שמסדר תפלתו השגורה בפיו דהיינו עטוף ובגמ' דילן דרשינן לה איפכא:
דברי חכמים. כלומר חכמים כמאן ס"ל:
אשר אזכיר. אשר אני זכור שם תמיד דהיינו בבית הכנסת:
פניו לכותל. שלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הקיר שלא יפסיקוהו מכוונתו:
שתי נפשות הצילה לך. שנים אנשים מרגלים וכו':

הלכה ה

ואם אינו יכול לירד. ואין לו מי שיאחז חמורו:
יחזיר את פניו. לצד ירושלם כדמפ' בגמ':
באיסדא. בגמ' מפ' דהיינו רפסודות האמור בד"ה גבי בנינא דשלמה והן העצים כמות שהן קצוצים מן ההר או מן היער בלתי תקון וקושרים זה עם זה הרבה יחד ומשיטין אותן בים או בנהר להוליכן ממקום למקום ויכולין להלוך עליהן כמו בספינה:
בקרון. איכא ביעותתא:
שכן לבו מיושב. ואם ירד אין לבו מיושב מפני עיכוב הדרך:
מחזירין. היושבים בארץ ישראל חוץ מרוח מזרחית שאפילו בדיעבד אין מחזירין פניהם לשם דכתיב אחוריהם אל היכל ה':
בתחלה. הוא דמחזירין פניהם לכל הרוחות אבל לא דיעבד אם כבר התחיל להתפלל ואפילו לרוח מזרחית אינו פוסק:
משתחויתם. כמו משתחוים ומשחיתים כך תרגם יונתן:
אין יכול לכוין את הרוחות. לצד ארץ ישראל כדאיתא לקמיה:
תל שכל הפיות וכו'. אפילו חרב שהוא תל:
בברכה. בברכת המזון:
אלך אשובה אל מקומי. פסוק הוא בהושע:
ועיניו ולבו למטה. לקשר מקום של מטה בשל מעלה:
ר' חייא ור' ינאי. פליגי לפרש על מה נקרא מוריה:

הורייה יוצאת. שם היתה לשכת הגזית ומשם יוצאת תורה לישראל כדכתיב כי מציון תצא תורה וגו' כגון לעבר שנים דביר. נקרא בית קדשי הקדשים בבנין שלמה:
דבר יוצא לעולם. מיתה יוצאה לעולם שמבזין קדושת שמי:
היא אסכריא. שנויה היא בברייתא פ' המוכר את הספינה:

הלכה ו

אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר. לא תקנוה אלא בצבור. חבר עיר חבורת העיר ולא ביחיד. כמו חבר כהנים:
משמו. של ר' אלעזר בן עזריה:
כל מקום שיש שם חבר עיר. שמתפללין מוסף יחיד פטור ואפילו תוך העיר ופליג את"ק דר' אלעזר בן עזריה דת"ק סבר דוקא יחיד שהוא שלא בחבר עיר כגון רועים וקייצים פטור ור' יהודה סבר אפילו בעיר נמי פטור אבל אם אינו בעיר לכ"ע אינו חייב:
לא צליית דמוספא. לפי שאני בעיר והש"ץ פוטרני:
וצליית. מפני שהצבור לא התפללו ודלא כת"ק וכו':
פליגן. על ר' ביבי וסברי דאין הלכה אלא כת"ק:
ברועים ובקייצים. שהן חוץ לעיר ואין לשם צבור פטורין נינהו:
שאר כל אדם. שהן בעיר ויש להן צבור חייבים ואפילו יחידים. קייצין מיבשי פירות:
ואין חבר עיר בצפורין. בתמיהה דפשיטא דצבור היה שם והתפלל מוסף:
שוק של צפרי כצפרי. מדאמר סתמא דתלמודא מילתיה דר' יוחנן אמרה כן דשאר כל אדם אפילו יחידים והן בעיר חייבין וקמייתי מדהתפלל ר' ינאי יחידי בשוק של צפרי ושוק של צפרי חוץ לצפרי הוה אלא משום דבעיבורה הוה חשיב ליה בתוך העיר. וסוגיא זו חלוף הבבלית ושם פירשו דר' יהודה קא ממעט משיעורא דת"ק דלר' יהודה רועים וקייצים חייבין דשלא בחבר עיר נינהו וכל מקום משמע דלטפויי על פיטורא דת"ק הוא דאתי:
חלוקין על ר' יהודה. בני הישיבות ור' ינאי וחבריו סוברים דחלוקום על ר' יהודה ולית להו אלא כת"ק:
שהה כדי הלוך ד' אמות. שבכך יתחונן דעתו עליו לערוך דבריו בלשון תחנה:
צריך לחדש בה דבר. להורות שלבו מכוון ואינה עליו כמשוי שהתפלל פעם אחרת:
מתפלל עמהן. דתפלת צבור עדיפא והיינו חדוש:
מתחיל וגומר. תפלת שחרית:
תמן תנינן. פ' בתרא דר"ה:

מוציא את הרבים ידי חובתן. ואפילו בקיאין בט' ברכות אם ירצו שלא להתפלל ולסמוך על ש"צ הרשות בידן:
באילין תקיעתא. מפ' התם דוקא הני משום דאושי ברכות ופי' רש"י ז"ל שהרי כאן ט' וארוכות ומטעות דאין הכל בקיאין בהן אבל אין הלכה בשאר ימות השנה:
תמן. בציפורין:
באילין תקיעתא. במוסף של ר"ה:
אתת צלותא. בא השליח לקרוא להם שהצבור מתפללין:
ולא כבר צלינן. דיוצר ולמוסף אין אנו צריכין דס"ד דיכולין לסמוך על הש"ץ ואע"ג דלא שמע כל התפלה ממנו:
דנחתון מערבייא. כלומר לאו משום דפליגנא עליה דר' יוחנן אלא משום דלא כוינית כלומר אינו יכול לכוין בכל הברכות לשמוע מן ש"ץ וצריך אני להתפלל לעצמי:
ור' הושעיא תני לה בשם חכמים. דמודים חכמים לר"ג בברכות של ר"ה וי"ה ופליגי עלה בברכות של שאר ימות השנה:
מראש התפלה. הוא מאי דיכול לסמוך על ש"צ כששומע התפלה מתחלה ועד סוף:
מתני' אמרה כן סדר ברכות אבות וגבורות וקדושת השם. משנה היא שם וממשנה יתירה קא דייק דלמה לי למתני הכי אלא לאשמועינן פלוגתא דר' יוחנן בן נורי ור' עקיבא דלמר אומר מלכיות עם קדושת השם ואינו תוקע ואומר קדושת היום ותוקע ולמר כולל מלכיות עם קדושת היום ותוקע ותו לא למאי תנא אבות וגבורות וקדושת השם אלא לאשמועינן דצריך נמי לשמוע מש"ץ מראש התפלה ועד סוף ולא יאמר שבע וישמע השלש מש"ץ אלא כסדרן הוא דשמע להו ואי לא לא נפיק:
הדרן עלך תפלת השחר

פרק ה

הלכה א

מתוך כובד ראש. פי' כפיפת ראש לשון הכנעה שיכוין תפלתו כאדם שיש לו מחשבה:
שוהין שעה אחת. במקום שבאו להתפלל:
המלך שואל בשלומו. בגמ' מפ' דגבי מלכי ישראל קאמר דאילו מלכי אומות העולם משיב דאיכא סכנת נפשות וחמירא סכנתא מאיסורא כדאיתא ריש פ"ק דחולין. והאי דתני ליה בהדי נחש במדרש ילמדנו מפ' טעמא מה ראו חכמים להקיש כריכת נחש למלכות א"ר שמעון בן פזי דכתיב קולה כנחש ילך מה נחש מלחש והורג אף מלכות מלחשת והורגת. דבר אחר מה הנחש הולך מעוקם אף המלכות מעקמת דרכיה:

ושכורת ולא מיין. אלא מן הצרות וכיון דקרייה שכורה נקטינן דמצר אסור להתפלל דקים לן דשכור אסור להתפלל והכי נמי אותו המיצר דטריד בצערו ואותו שבא מן הדרך לאחר יום מרגיש צער הדרך:

המיצר. מצטער:

שיחה בטלה. כגון ליצנות שלבו גס ושמח ואינו נכנע:

קלות ראש. חילוף של כובד ראש שדעתו זחה עליו:

שמחה. דברי תנחומין של תורה:

שחתם בדברי תוכחות. שסוף דבריו מדבר בחרבן בית המקדש ובכלאו של יהויכין:

ואמרת ככה תשקע בבל. וסיפיה דקרא עד הנה דברי ירמיהו רמז ששם הוא חותם דבריו:

בגוים הוא עסיק. ומפלת עכו"ם נחמה היא:

והנה רכב אש וסוסי אש. סיפיה דקרא דויהי המה הולכים הלוך דבר:

דין הלכה. כלומר הלכה פסוקה שלבו שמח מד"ת ואינו מהרהר:

כעוסק בד"ת. דאיכא בהו שמחת מצוה נמי ומצי מתפלל. והרמב"ם ז"ל כתב לא יפסיק אלא יגמור עסקיהם ויקרא והראשון עיקר:

הרואה דם כעין החרדל יושבת עליו שבעה נקיים. חוץ מאותו יום שפוסקת וזו חומרא גדולה היא דאי זבה היא הא אין זבה גדולה פחות מראיית ג' ימים רצופים ואי נדה היא אותו יום תעלה לה מן המנין וזמן זבה אחר ז' ימים של נדה וזמנה י"א יום בין נדה לנדה וזו הלכה שאין בה עיון ואין מהרהר בה בתפלתו:

המקיז דם בבהמת קדשים מעל. אם נהנה בו ואע"ג דקים לן אין מועלין בדמים כדילפינן בס"פ כל הבשר ובפסחים ה"מ כשנשחט בעזרה הקרבן וזרקו דמו כדכתיב ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשתיכם לכפר נתתיו לך ולא למעילה אבל דם הקזה דבחיים מועלין בו:

מכניס אדם דגן בתבן ומערים עליו וכו'. דגן קרוי הכא התבואה ובההיא דחזיא לבהמה כגון שעורין ומכניסה בבית במוץ שלה שאינה מתחייבת במעשר מן התורה אלא בראיית פני הבית ומשנתמרח הכרי אבל לפני מירוח אין ראיית פני הבית קובעת דגבי תרומה ומעשר כתיב דגן ראשית דגנך והוא המירוח לפיכך כשהוא מכניסה לבית בתבן שלה לא הוקבעה למעשר מן התורה ורבנן הוא דאסרו אכילת קבע בדבר שלא נגמרה מלאכתו אבל אכילת עראי לא אסרו ומאכל בהמה ארעי חשיבה דתנן בריש מסכת פאה מאכיל לבהמה ולחיה ולעופות עד שימרח הילכך בהמה אוכלת ופטורה והערמתו היינו דשרי להאכיל לבהמתו:

ד' מעלות בקדש וכו'. מעלות דקדש ותרומה מפורשין הן בפ' חומר בקדש במשנה:

תצילנו משעות חצופות. גם תפלה זו לא תהא זזה מתוך פיך:
בחרדת קדש. מקרא דהבו לה' בני אלים דריש דמההיא מזמור דרשינן לעיל דתקון י"ח כנגד אזכרות שבו:
יושבי ביתך. והדר יהללוך:
יודו לשמך. והדר ישבו ישרים את פניך:
אחורי בית הכנסת. פי' רש"י ז"ל כל פתחי בית הכנסת שלהן היו במזרח והכי תניא בתוספתא דמגלה מעין מקדש ומשכן פניהם למערב ואחוריהם למזרח והמתפלל אחורי ב"ה ואינו מחזיר פניו לב"ה נראה ככופר במי שצבור מתפללין לפניו דהא דרב הונא מוקי לה אבייי בפ"ק בגמ' דילן בדלא מהדר אפיה לבי כנישתא וטעמא כדפרישנא דב"ה דומיא דמקדש ומשכן:
המתפלל בתוך ביתו. והוא אינו עוסק בתורה כאילו חומה של ברזל מקיפתו ואינה נשמעת תפלתו שנאמר לשמוע אל הרנה ואל התפלה במקום רנה דהיינו בבית הכנסת דהקהל מרננים ומזמרים בנועם שם התפלה נשמעת:
במקום שהוא מיוחד לתפלה. ואי אורחיה להתפלל בבית יכול להתפלל:
ומשני כאן ביחיד כאן בצבור. דאפילו דאורחיה להתפלל בתוך ביתו ידקדק שיהא בשעה שהצבור מתפללין והכי איתא בפרק קמא בגמ' דילן:
בית ה'. כלומר המתפלל בבית ה' חשוב כמביאי מנחה:
אלהים נצב בעדת אל. עדה המתפללת הם יושבים וה' נצב עליהם:
לפנים משתי דלתות. בגמ' דילן פריך עלה בפ"ק שני פתחים ס"ד אלא אימא שיעור שני פתחים כלומר שישהה מלהתפלל עד שיכול ליכנס שיעור שני פתחים כדי שיכוין לבו:
נרדפה. משמע לשון מרוצה שהרודף דרכו לרוץ:
צריך להלוך קימעה. לפי שמראה בעצמו שדומה עליו ישיבת בית הכנסת כמשוי:
מתוך הספר. מתוך המקרא עצמו:
הסובר תלמודו. שטורח את עצמו להבין טעמי הדבר ופירושן עד שרואה לבו דבר ברור ומתישב:
במלכי ישראל. ומשום הכי לא ישיבנו דהוא והמלך חייבין בכבוד שמים:
במלכי אומות העולם. סכנה איכא וסכנתא חמירא כדפרישית במתני':
ארכונא. שר בלשון יון:
הפך קדל. הפך עורפו ואין דרך ארץ כן אלא יוצא דרך כניסתו פניו אליו:
באטלסין. בשוק היכא דאיכא חנויות:
רבייא. נשיאים תרגום רברבייא:

והוא לא ידע. לא הבין ולא הרגיש מתוך שהיה טרוד ומהרהר בתלמודו:
גולתיה שריעא מיניה. טליתו העליון נשמטה ונפלה לארץ:
וכחינא איזדהרה לה. והנחש נקבה היה כורך עצמה בה לשומרה והכי איתא בפ' כיצד מעברין:
דמחי והדר מחי. מכה וחוזר ומכה ורש"י ז"ל פי' לפי שהעקרב מסוכן לעקוץ יותר משהנחש מוכן לנשוך:
מרתיח. כועס כגון ששורק:
מסטיר. נוטה עצמו לצד אחד שיעבור וילך לדרכו. תרגום צד סיטרא:
סרטיא. מסלה שהולכין בה מעיר לעיר:
פלטיא. רחבה שבתוך העיר שנאספים שם בני הכפרים ביום השוק למכור:
חברבר. בגמ' דילן קרוי ערוד ומן הנחש והצב בא שנזקקין זה עם זה יוצא משניהם ערוד כך מפורש בהעור והרוטב:
מת מוטל ע"פ חורו. משמע לקמן שקדם ר' חנינא למים וכתב רש"י ז"ל בשם הלכות גדולות דנעשה נס לר' חנינא ונבקע מעין מתחת עקבו והיינו מימרא דר' יצחק בן אלעזר:

הלכה ב

גבורות גשמים. מפ' בפ"ק דתעניות לפי שיורדים בגבורה והזכרה היינו משיב הרוח ומוריד הגשם שאינו לשון בקשה אלא לשון הזכרה ושבח:
ושואלין בברכת השנים. ותן טל ומטר לשון שאלה ובקשה ובגמ' מפ' טעמא אמאי תקינו הזכרה בתחיית המתים:
והבדלה בחונן הדעת. במוצאי שבת אומר בה אתה חוננתנו וחותם בה ברכת חונן הדעת:
ברכה רביעית. קודם חונן הדעת אומרה ברכה לעצמה וחותם בה המבדיל בין קדש לחול:
בהודאה. בברכת מודים כמו על הנסים:
כשחר נכון מוצאו ויבא כגשם לנו. וכיון דקראי סמיכי אהדדי קבעוה בתחיית המתים:
ואתנה מטר על פני האדמה. ולא קאמר ואתנה טל ומטר והוא אשתבע אתרוייהו:
לך והתר נדרו של טל. דבידך הוא ואין המתים חיים אלא בטל דכתיב כי טל אורות טלך ולא כתיב כי גשם:
תפקידא תפליט. לשון פליטת כלים נדה שפלטה. תפיל לשון המפלת. רפאים שרפתה רוחם וכחם:
אדרעיא. שם מקומו דרעה:
לך טל לילדותך. לבניך:

בדייתיקי. דא תהא למיקם ולהיות. דייתיקי צוואת שכיב מרע כך מפורש בפ' שנים אוחזין: ו

בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר. משיב הרוח ומוריד הטל לא חייבוהו חכמים להזכיר אפילו בימות הגשמים ומפ' טעמא בפ"ק דתענית לפי שאינן נעצרין והך פירכא אסיפא דר' זעירא פריך דס"ל למקשן דטעמא דהיה עומד בטל והזכיר של גשם דמחזירין אותו היינו משום דלא הזכיר טל ומשום הכי פריך עלה:

ומשני לא דמי ההוא דמצלי ומקל. לשון קלון שמזכיר שבחיו של הב"ה רב להושיע ואומר שמוריד הגשם שמקלקל העולם והוא קלון שעושה הדבר שלא בעונתו. מקל כמו ותקל גברתה ומתרגמינן וקלת:

דלא אידכר לא טל ולא מטר. אבל זה כיון שהזכיר טל אע"פ שלא אמר גשם אין מחזירין אותו וכן הסכימו התוס' פ' תפלת השחר:

אם לא שאל בברכת השנים. וכדאוקמינן שלא הזכיר לא טל ולא מטר:

ודכוותה אם לא הזכיר וכו'. בעיא היא כלומר כיון דשתיהם שנויות בברייתא בהדי הדדי מי נימא דשוין הן וכי היכי דגבי ברכת השנים אומרה בש"ת ה"נ גבי תחיית המתים אומרה בש"ת ויאמר כי אל שומע תפלות ותחנונים אתה ורב להושיע ומשיב הרוח ומוריד הגשם ומלפניך וכו':

ומסיק דאומרה מכ"ש:

שהיא מדוחק. שמתפלל לשם שיברך השנה שצריך לה:

שהיא מריוח. שאין נוסח הברכה אלא שמזכיר נפלאותיו של הב"ה שכבר עשה כן. לשון אחר דבגבורות אם לא אמר לא טל ולא גשם אין מחזירין אותו ובברך עלינו אם לא אמרה מחזירין אותו:

לא כ"ש. ונקטינן מהכא דאומרה בש"ת אבל בגמ' דילן בפ' תפלת השחר לא משמע הכי אלא דוקא ברך עלינו אם לא אמר ותן טל ומטר אומרה בש"ת אבל אם לא הזכיר גבורת גשמים מחזירין אותו ואפילו דאידכר מקמי ש"ת וכן פסק הרי"ף ז"ל בפ"ק דתענית בהדיא:

לא הזכיר גבורת גשמים בתחיית המתים מחזירין אותו. ולדידך אמאי מחזירין לימא ליה בש"ת:

היכן הוא חוזר. כשלא אמרו בש"ת:

אם עקר את רגליו חוזר לכתחלה. לראש התפלה ומפ' בגמ' דילן דאם אין רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו דחשיב עקר רגליו:

חוזר לש"ת. דשם הוא מקומו כי היכי דלגבי ראש חודש עבודה:
צרכון למעבד תענית. דאפילו בתקופת תמוז צריכין למטר:
לכו ועשו. תענית צבור:
לא תשנו מטבעה של תפלה. השתא משמע דהכי קאמר דבברכת השנים לא תאמרו ותן טל ומטר ואע"ג דאמרינן בפ"ק דע"ז אם בא לומר מעין כל ברכה וברכה בסוף כל ברכה וברכה אומר. שאני גשם בקיץ דקללה הוא כדתנן בתענית אבל לעולם בברך עלינו אם בא לומר ותן לנו מזונותינו ולא נהיה חרפת רעב בגוים מזכיר אבל גשם לא מדכר וטעמא דאין משנין דיחידים הוו ולקמיה מפ' לה ואזיל:
היכן אומרה. לכתחלה כשצריכין לגשם אחר הפסח היכן אומר צרכיו וא"ר ירמיה בש"ת:
אומרה בש"ת. ומשמע דוקא לומר בה תפלה כסדר הצבור אבל לשנות בה לא:
ואמר לון רבי לכו ועשו וכו'. כלומר ותיקשי' לדידך דהא קאמר דלא משנינן מטבעה של תפלה ולדידך אין לך שינוי גדול מזה:
על דעתיה דר' יוסי. היכן הוא אומרה דהא בברכת השנים לא מצית אמרת דהא משנו מטבע של תפלה דכל העולם שואלים טל ובש"ת לא מצית אמרת דדיעבד וצורך הצבור הוא דאמרינן:
בשש שהוא מוסיף. בתענית צבור מוסיפין שש ברכות על י"ח המפורשות בפ' סדר תענית כיצד דתנן ואומר לפניהם כ"ד ברכות י"ח שבכל יום ומוסיף עליהם עוד שש. ונראה בעיני דבברכת מרחם על הארץ הוא דמוסיפין אותה דמטבעה של תפלה הוא:
ואלו הן צרכיו הן. ודמי לדיעבד:
שהיא חכמה. החכם יודע להבדיל בין טמא לטהור ובין קדש לחול:
דבר שהוא נוהג ובא. כלומר דבכל יום מתפללין י"ח ושבת תדירה היא ניחזי היכי תיקון אנשי כנסת הגדולה והא דאשכחן מילי טובא דלא שכיחי דנחלקו התנאים אחר מיתת רבן כגון פלוגתא דשחיטה שאינה ראויה דפליגי בה ר"מ ור"ש ואילו רבי עקיבא הוה קיים לא הוו פליגי דהוו שמעי לקבלתו אבל הבדלה דתדירא היכי פליגי בה תנאי וכי לא ראו לראשונים האיך היו נוהגים בה:
על ידי שעיקרה בכוס שכחוה בתפלה. בגמ' דילן אמרינן הכי בתחלה קבעוה בתפלה והיינו בימי עזרא ואנשי כנסת הגדולה כשעלו מן הגולה העשירו וקבעוה על הכוס ופטרו מלאומרה בתפלה ואז נשתכחה תקנת עזרא חזרו והענו כשחרב הבית ונתפזרו ולא היה להם יישוב להתקבץ לבית הועד ובימי ר' אליעזר בן הורקנוס נחרב וכשנתיישבו לתקנה

נחלקו בתקנה הראשונה היכן היו אומרין אותה וע"י שעיקרה בכוס כלומר שמה שהיו זוכרין העם מה שהיו נוהגין בימי הבית ואפי' בתר חרבן דהענו היו טורחין לשיבא להם יין ובימי ר' אליעזר ור' עקיבא אחר פטירת ריב"ז כבד עליהן העוני והוצרכו לתקן תיקון על הצבור ולהחזירה לתפלה שנשתכחה דבימי ר' אליעזר ור' עקיבא שמדות של קיסר היו כדאיתא בפ' בתרא דמכילתין:

שעיקרה בכוס. ואפילו שהבדיל בתפלה מבדיל בכוס שתהא יציאת השבת דומה לכניסתו:

בשביל לזכות התינוקות. שידעו תקנת עזרא שאפי' שכבר התפלל והבדיל אלא שהוא חוזר ומתפלל ללמד לתינוקות זוכרה כדי שילמדוה התינוקות וכיון דקפיד אהכי ר' יעקב בר אידי ש"מ דסבר שעיקרו בתפלה:

ר' יוחנן בשם רבי מטין כר' אליעזר ביו"ט שחל להיות וכו'. מפ' בפ' מי שהוציאוהו דמטין מדרש לא דרשינן ברבים אבל אורויי מורין ליחיד לעשות כר' אליעזר ביו"ט שחל להיות בא' בשבת דלא נתקן ותודיענו עדיין:

הלכה כר' אליעזר. ודרשינן ליה בפירקא. וטעמיה דמורין כוותיה ביו"ט שחל להיות בא' בשבת שאין שם אתה חונן אבל אם יש שם אתה חונן שם אומר דדעה והבדלה חדא נינהו:

לעולם. ואפילו בחול אומרה במודים:

לאו בגין דאתו תרתין שמועיין. הטעם שאין אנו נוהגין כר' אליעזר לאו משום שבאו שני שמועות שחולקין דלמר מטין ולמר הלכה שהרי ג"כ יש שנים מכוונין לדעת א' שהלכה כר' אליעזר לעולם אלא משום דאמרי לה בש"ר חנינא בן גמליאל ור' חנינא ב"ג לא חשיב לגביה דרבי דנכדו הוה ואשכחן דסבר רבי כת"ק וכדלקמיה וקי"ל הלכה כרבי מחברו וכ"ש מבן בנו דר' גמליאל אבי ר' חנינא בנו דרבי הוה כדאמרינן באשכבתא דרבי שמעון בני חכם גמליאל בני נשיא והיינו דאמרינן פ"ק דנדה דר' אלי' קשיש מיניה טובא כנ"ל ורבנו האי גאון כתב דחברו דסומכוס הוה וא"כ חברו דר"מ הוה:

אומרה בברכה רביעית. בין בחול בין ביו"ט וכדמפ' ר' יודן ור' יצחק בן אלעזר:

אומר מטבע הברכה. ביו"ט אחר השבת באתה בחרתנו ומבדיל בה ותודיענו ותלמדנו. ובחול אומר מטבע הברכה של אתה חונן ואחר כך מבדיל:

ואתיא כרבי. לעיל איתא בפ' תפלת השחר וקי"ל כר' יודן:

לא יפחות משלש. מפ' בפ' ערבי פסחים המבדיל בין קדש לחול ובין אור לחושך ובין ישראל לעמים:

לא יוסיף יותר משבע. התם מפ' להו תלת דאמרן ובין לויים לישראל דכתיב ביום ההוא הבדיל ה' את שבט הלוי ובין כהנים ללוים דכתיב ובני עמרם אהרן ומשה ויבדל אהרן וגו'. ובין טמא לטהור ובין מים העליונים לתחתונים דכתיב בהו הבדלה והיינו דקאמר ר' לוי ובלבד אבדלות הכתובות בתורה:

ר' תנחום בר סימאי. התם קרי ליה בנן של קדושים:

וצריך לחתום בהבדלה. מעין פתיחה דהיינו בין יום הז' לששת ימי המעשה:

מעתה אפילו פתח במבדיל בין קדש לחול. ולא אמר אלא הבדלה אחת:

חוזר וחותם וכו'. והא כפל דבר הוא. ור' יוסי בר בון מפ' לקושיית ר' מנא דאקשי למ"ד דבחדא סגיא דהא מאותן שפותחין בברוך וחותמין בברוך. הכי איתא התם בפסחים שחותמין בה וכל ברכה שחותמין בה הטעם משום שמאריכין בה כדאיתא בפ"ק דכתובות ואם אתה אומר דבחדא סגיא האיך חותמים בה:

כמא דאת אמר אסור לתבוע צרכיו עד שיבדיל. דמשום הכי תקינו נמי לאומרה בחונן הדעת ודכוותה וכו':

אפילו בחמישי בשבת. בפ' ערבי פסחים מסקינן דדוקא עד ד' אבל מרביעי ואילך גבי שבת הבאה מתחשיב:

אומרה מיד. ואם לא ברך בורא מאורי האש במו"ש שוב אינו מברך וטעמא משום דבמו"ש תחלת ברייתו הוא כדאמרינן בפ' מקום שנהגו:

וכי יש טומאה וטהרה לפניו. ואם בא לומר שבע יכול לומר והיינו משום דסדר הבדלות הוא מונה:

מוסיף. גבי אבדלה של כוס:

הביננו ולמדנו. והיינו שאומרין ומדובקים בת"ת וחנונים בדעה והשכל מאתך וכדאמר לעיל אם אין דעה אין הבדלה:

צריכין ליתן עיניהם בכוס. והכי נמי אמרינן גבי כוס של ברכה בסוף פ' שלשה שאכלו וטעמא כי היכי דלא ניסח מיניה דעתיה ניטלין דרך גידוליהן. כדרך שהן גדלין באילן מקום חיתוכן למטה וראשי תמרותיהן למעלן והכי איתא נמי בפ' לולב הגזול:

הלכה ג

האומר. בתפלתו:

על קן צפור יגיעו רחמיך. מגיעין רחמיך אנשים שהיו מתכוונין להעמיק בלשון תחנונים ואומרים רחום וחנון אתה ועל קן צפור הגיעו רחמיך שאמרת לשלח האם. או שאמר על טוב שאתה עושה לנו יזכר שמך או שאמר מודים מודים משתקין אותו. וטעמא דקן

צפור בגמ' מפ'. וטעמא דעל טוב יזכר שמך מפ' בגמ' דילן משום דמשמע על הטובה ולא על הרעה ותנן לקמן חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה. וטעמא דמודים מודים מפ' בגמ' משום כי יסכר פי דוברי שקר דמשמע שתי רשויות ואמרינן בגמ' דילן דגבי ק"ש נמי משתקין ומשמע התם דיש חילוק בין כשכופל התיבה בין כשאומר הפסוק וכופלו ופי' רש"י ז"ל דכשאומר פסוק וכופלו משתקין והכא נמי שאומר מודים אנחנו לך וכופלו. ובגמ' בבלית דפריך ודילמא מעיקרא לא כוין דעתיה וכו' משמע כן. וכן משמע בגמ' דהכא דאמרינן אבל ביחיד תחנונים הם שמתחנן וחוזר ומתחנן ולא משמע אלא כשאומר ענין שלם וכופלו:

סרבן. מפציר, לפי ששאר יורדין לפני התיבה כשאומרים לו לך רד צריך לסרב כלומר איני כדאי לכך כדאמרינן לקמן בשמעתין אבל זה לא יסרב שגנאי הוא שתהא התפלה מופסקת כל כך:

מתחלת הברכה. שטעה זה אם דלג א' מן הברכות ואמר אחרת ואינו יודע לחזור ולאחוז סדרו יתחיל העובר במקומו אותה ברכה שדלג זה מתחלתה ואומר משם ולהלן ומפ' בגמ' דהיינו כשטעה באמצעיות:

קורא תגר. מתרעם וחוטא דאמר לקמן צרה ויגון וכו':

עד קן צפור. ותו לא והלא אפילו ביצי כנים זן ומפרנס:

שעושה למדותיו של הב"ה רחמים. והן אינן אלא גזרות פי' רש"י ז"ל על מדותיו מצותיו והוא לא לרחמים עשה אלא להטיל על ישראל חוקי גזרותיו שהן עבדיו ושומרים גזרותיו וחוקיו ואף בדברים שיש לשטן להשיב עליהן ולומר מה צורך במצוה זו:

ואשגר חד ברכה. והשמיט:

אין מעלין אותו. אין מסלקין לומר שבמרד השמיטה:

ופליג. מחלק שיש ברכות שמסלקין אותו באותן ברכות שהמינים מפקפקין בהן דהיינו תחיית המתים:

מכניע זדים. ברכת המינין:

שרי משקיף עלה. התחיל לזכור אותה. משקיף. תרגום השקיפה אסתכי וכן תרגום מצפה סכותא: ושהה שתים ושלש שעות ואמרו לו לא שיערו חכמים כך להמתין לו כ"כ והטעם שהמתינו לו ולא סלקוהו דלא שכח אלא הסוף אבל אתחולי התחיל בה והכי איתא בגמ' דילן:

הסיע הדעת. כיון שהסיח דעתו שלא לומר עוד תחנונים אע"פ שלא עקר רגליו כעקר דמי:

ואילין תחנוניא צריכא. מי שלא היה רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו אלא פעם אומרן ופעם אינו אומרן והיום בר"ח אמרן ועד שלא סיים נזכר שלא אמר ר"ח מי אמרינן לא עקר מיקרי או דילמא עקר מיקרי ולא איפשיטא:

ונשתתק. ונאלם:

ממקום שהתחיל הראשון. הך מימרא מתפרשית בתר דתקינו שכל העולין מברכין והראשון כיון שנשתתק איכא הסע הדעת דכי ברך בתחלה על דעת שיוצאים בפה הוא דבירך וכיון שנאלם איכא היסיע דעתו וברכה ראשונה שברך לא קיימא אקראי שלא קרא כדאמרינן לעיל דהסיע הדעת כעקר רגליו דמי הילכך אין תימא ממקום שפסק ויסמוך על הברכה שבירך אותו שנשתתק הרי האחרונים נתברכו לאחריהם ולא לפניהם דברכת הראשון שהסיע דעתו מלקרות לא קיימא אקראי בתראי הילכך לא נתברכו הילכך צריך לחזור ולקרות כל הראשונים ויסמוך על ברכתו של ראשון ומהניא אותה ברכה כאלו הוא גופיה בירך דשומע כעונה וכן נראה דעת הרמב"ם דלא יחזור ויברך ולבסוף מברך וכגון שהיתה פרשה של ה' פסוקים דאין מפסיקין אותה לשנים וכבר קרא שיעורו מקודם ונשתתק וידענו דכלהו חמשה הוי קרי להו ראשון א"נ שהיה ידוע להן כמה קורא כאו"א ויודע היכן מתחיל והיכן מסיים דאי בענין אחר מנא לן דהני אחרונים קרי להו קמא דנסמוך להו אברכה דקמא דילמא לא קרי להו וכ"ת ואמאי לא נוקי כגון דלא קרא אלא פסוק א' ומיחייב למקרי תו שנים ליתא דאי הכי לא קרא הראשון שיעורו ופשיטא דחוזר מתחלה דתנן מהיכן מתחיל מתחלת ברכה שטעה זה והיכי אמרינן אין תימר ממקום שפסק:

שנים קורין ואחד מתרגם. אפילו שאחד מתרגם אין קורא אלא אחד אותו שעומד לקרות בתורה ואין ש"ץ קורא עמו:

מפני הברכה. שיברכו השנים ונראה כשתי רשויות:

שנים קורין בתורה. כדמפ' עולא קרויות בתורה שמפסיק זה ואחר קורא זה מה שאין כן בנביא דאין מפטיר זה ומפסיק וחוזר ומפטיר זה אלא אחד הוא דגומרה:

בתחלה מסרב. כשאומרין לו לך התפלל יעשה עצמו כאינו רוצה כלומר איני כדאי:

מעמעם. כמו מגמגם כלומר מזמין עצמו ומראה שאינו רוצה והוא רוצה:

חזנא. מתעסק בצורכי צבור:

בגין דלא הוינא מיתער. שלא הייתי מיושב ולעורר כוונתי ולהתפלל על הצבור:

בטיטאי. שם איש:

כמו שהיא תחלת ברכה. לאל ברוך חשיב תחלת ברכה ואין צריך לחזור לראש ברכת יוצר:

הלכה ד

העובר לפני התיבה. הסודר ק"ש בברכותיה לפני העם קרוי פורס על שמע וש"ץ החוזר י"ח קרוי עובר לפני התיבה דהיו שולחין להסדיר התפלה לחסיד והגון שבקהל כדי שיכוין לבו למקום:

לא יענה אמן אחר הכהנים. דבשעה שנושאין הכהנים כפיהן צריכין הצבור לענות אמן בסוף כל ברכה וברכה דהיינו בסוף כל פסוק ופסוק וקתני הכא דהעובר לפני התיבה דהיינו הש"ץ לא יענה אמן מפני הטירוף שלא תטרף דעתו ויטעה וכשסיימו מקרא הראשון הוא צריך להתחיל ולומר להם המקרא השני ולומר לפני הכהנים כל תיבה ותיבה בפני עצמה ובעונתו אמן לא יכול לכוין מהר ולהתחיל מקרא שלאחריו:

ואם אין שם כהן אלא הוא. זה שעבר לפני התיבה:

לא ישא את כפיו. שמא לא יוכל לחזור לתפלתו ולכוין להתחיל בשים שלום שדעתו מטורפת מאימת הצבור:

ואם הבטחתו וכו'. כלומר אם בטוח הוא שאין דעתו מטורפת רשאי ואין כאן משום מפסיק בתפלה:

הפורס על שמע. שעונה אמן אחר הבוחר בעמו ישראל באהבה שסיים ב' ברכות שכבר כתבנו למעלה בפ"ק בשם רבינו האיי גאון ז"ל דלא נתקנו הני ברכות לק"ש הילכך לענות אמן רשאי וחכם הוי הילכך מה שכתב הרמ"ה ז"ל דהעונה אמן הוי טעות ובורות והוי הפסק בדבר שלא היה לו להפסיק כבודו במקומו מונח. ועוד למדנו מכאן שדברי הרמב"ם ז"ל אמת בפי' פורס על שמע דהיינו שעורך הברכות לפני העם והם שומעים ומוציאים עצמם בסדור ברכותיו דהכי משמע הכא דאשתי ברכות שלפניה קורא פורס וקאמר דיש פורס שעונה והוא בור ויש פורס והוא חכם ומפ' בעונה בסוף הברכות הוא דהוי חכם ואם עונה על כל ברכה וברכה הוי בור ואי כפי' הראב"ד ז"ל לא הוי פורס אלא ברכה ראשונה ותו לא:

שנים ישראלים ואחד כהן. כגון בתענית צבור דבעינן ג' כדילפינן ממשה דכתיב ואהרן וחור תמכו בידיו וגו' ואמרינן במסכת דרך ארץ היו שלשה מהלכין הגדול באמצע ומשום הכי מכבדין את הכהן וממצעין אותו:

שכולן שוין. כלומר שהכהן נמי תלמיד חכם:

ממצעין את החבר. תלמיד חכם כדאמרינן בעלמא כל תלמיד חכם שמברך לפניו כהן ואפילו כהן גדול ע"ה אותו ת"ח חייב מיתה:

עובר בעשה. ושמו את שמי ובגמ' דילן אמרינן בג' עשה כה תברכו אמור להם ושמו את שמי:

עיר שכולה כהנים. כולן נושאין כפיהם:

למי הן מברכין לאחיהן שבצפון. אע"פ שאינן בב"ה והתם מפ' לעם שבשדות ודוקא משום דאניסי שאין יכולין לבא שהן עסוקים במלאכתם אבל בע"א לא ובגמ' דילן מפלגינן בי אישתיור עשרה. אית דל"ג אלא לאחיהם שבדרום ואחיהם שבצפון ותו לא ולישנא דקרא נקט דכתיב גבי גליות אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי. וכן כתיב עורי צפון ובואי תימן:

העומדים לאחורי הכהנים. והם תוך בית הכנסת לא אניסי ואין הברכה חשובה עליהן לעקור רגליהן ולבא לפני הכהנים ולהיות מתברכין פנים כנגד פנים כדין הילכך אינן בכלל ברכה:

הברכה מפסקתה. למחיצה דאין המחיצה עומדת בפני הברכה והכי איתא בפרק אלו נאמרין מחיצה מאי ת"ש דאמר ריב"ל אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים:

העומדין מן הצדדים. מאי מי הוו בכלל הברכה:

נשמעינה מן הדא דתנינן. במס' פרה פי"ב:

והזה לאחריו. ואף שם היו כלים הצריכין הזאה:

הזאתו פסולה. דבעינן כוונה לטהרה דכתיב והזה הטהור על הטמא עד שיתכוין:

על הצדדין שלפניו. צדדין שיש ממנו ולהלן ולא צדדין שיש ממנו ולאחוריו והכא נמי העומדין בצדדין של כהן הימנו ולהלן בכלל ברכה הן דכלפניו דמי אבל שלאחר הימנו אע"פ שאינו אחריו ממש כלאחריו דמי:

וצריך שיהא החזן ישראל. דתניא בספרי אמור להם מלמד שהחזן אומר להם אמרו וחזן הוא המתעסק בצורכי ב"ה ולא ש"ץ והיינו הקורא כהנים ואם נאמר דקאי אקריאת מלות לכהנים מצי קאי אש"ץ דהא תניא בסיפרי שש"ץ אומר להם כל מלה ומלה:

אומר כהן. שיעלה לדוכן וזה יאמר לו המתעסק בצורכי ב"ה:

הלכה ה

סימן רע לו. בגמ' מפ' דדוקא באבות שהוא תחלת תפלה רמז הוא שאינו חפץ בהן:

אם שגורה תפלתי. אם סדורה תפלתי בפי במרוצה ואיני נכשל ותחנתי נובעת מלבי אל פי כל מה שאני חפץ להאריך בתחנונים:
שהוא מקובל. החולה מצא חן לפני ה':
מטורף. אינו מקובל:
באותה שעה תבע מזון. בגמ' דילן אמרינן באותה שעה חולצתו חמה ושאל לנו מים לשתות ופירש רש"י ז"ל באותה שעה ניטלה מגופו החמה לשון חלץ מהם:
שפתותיו של אדם. עושות תנובה שמה שמחשב בלבו הכין הב"ה לשונו ואמרו כרצונו יהא מבושר לשלום:
בורא. לשון בריאות:
לרחוק אלו בעלי תשובה. שחטאו ונתרחקו וחזרו:
לקרוב אלו החסידים. שמעולם לא נתרחקו והך דרשא דריש לה ר' אבהו בגמ' דילן וסבר במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד:
הדרן עלך פרק אין עומדין בס"ד

פרק ו

הלכה א

כיון דתנא כיצד מברכין משמע דכבר שנה חייב אדם לברך על הפירות. ונראה דאקרא קאי דמחייב לברך אשבעת המינין דכתיב ארץ חטה ושעורה ובתרייהו כתיב ואכלת ושבעת וברכת וכיון דמברך לאחריהן כ"ש דמברך לפניהן דכשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כ"ש וכיון דגלי בהו רחמנא דמחייב ה"ה באחריני ועוד נראה נכון דהיינו דקא בעי בגמ' מה"מ ומתרץ דקאי אקרא דקדש הלולים מלמד שטעונין ברכה פירות האילן מכי שריין באכילה לפניהם ולאחריהם:
חוץ מן היין. דמתוך חשיבתו קבעו לו ברכה לעצמו שמזכיר בברכה שם האילן שנתן הפרי בהדיא מה שאין כן בשאר פירות שאומר עץ סתם ואפילו בגפן עצמו כשאוכל ענבים אומר בורא פרי העץ מפני שבענבים אינו ניכר חשיבות הפרי יותר מכשאוכל תפוחים או שאר פירות אלא כששותה היין ניכר מעלת הפרי:
פירות הארץ. כגון קשואים ואבטחים וכיוצא בהן שהן פרי כמו גבי אילן ובאורז פליגי אמוראי:
על הירקות. כגון חזירין וצנונות וכרפס שאדם אוכל עשבן וירקן ומשום הכי פליג ר' יהודה הכא ואמר בורא מיני דשאים. דשא הוא עשב שיש לו קומה בקלחו וכן כתוב

גלה חציר ונראה דשא שלאחר ששח החציר וכמש אז' נראו בעלי דשא. וכל מיני ירק שאדם אוכל הן בעלי דשא כן נ"ל נכון ואמת והא דתני רישא לשון רבים מברכין ולסוף לשון יחיד לאשמועינן דל"ש רבים ול"ש יחיד ברכתן שוה דאין מזמנין על הפירות:

שיתירו לו המצות. המצות מתירות לו האכילה שברך בתחלה ובסוף או מצה בליל פסח ומרור ויין לקידוש ולהבדלה:

כביכול. כך כתוב כאן כמו באותו שהשכל יכול לומר בו כן:

משלך אכלת. וה"ק טובתי בל עליך אמר דוד לנפשו כאשר אמרת לבורא אדני אתה בברכתך תוכל לומר לו נמי טובתי הנייתי ונחת רוחי כמו וייטב בעיניו כלומר טובתי ששבעתי ונהניתי אינה שלך. לשון אחר הבורא קאמר טובתי אין לי תביעה עליך שכבר אמרת לי אדני אתה שברכתני:

מבלה אני וכו'. ובל לשון לא בלו שלמותיכם ונעלך לא בלתה כלומר לי יפסק טובי ממך:

יובללו כל הטובות. לשון בלולה בשמן:

מבלעדיך. ותיבת בל עולה לשנים בל בל עליך ולמד עליך מקום דלת כמו על מעל הפתח במקום עד:

סלקון למי חטאתא. כן מצאתי בספר מדוייק והן מי חטאת והיו עדיין נמצאין ומי חטאת בזמן האמוראים כדאמרינן בנדה פ"ק מדכן בגלילא שהיו מתנהגים בטהרת הקדש כבימי הבית להיות בקיאים בקידוש מי חטאת כדי שיהו מפרישין תרומה וחלה בטהרה מטעם שהיה להן עדיין מי חטאת להזות עליהן:

מה תורה טעונה ברכה. לקמן בפרק שלשה שאכלו ילפינן ברכת התורה לפניה ולאחריה מקראי:

כל שהוא ממין שבעה טעון ברכה לפניו ולאחריו. והא לאחריו בהדיא כתיבה ותנן כל הטעון ברכה לאחריו טעון ברכה לפניו דבשאר מינין רשות הוא לאחריו:

שגלעינתו ממעטתו. דלא חזיא לאכילה ואין כאן אכילה כזית וברכה אחרונה צריך שיעור:

משום בריה. דכיון שהיא בריה כמות שהיא אע"פ שזורק האדם הגלעין חייב לברך תחלה וסוף ואע"פ שלאחר זריקת הגלעין אין בו כזית ובגמ' דילן אמרינן דזית גדול ואע"ג דכי שקליה לגרעניה חסר מ"מ לא חסר מכשיעור אלא בכשיעור הוא דקאי ומפ' הר"ר יוסף דלא פליגי בעיקר הדין דתלמוד דידן סובר שהוסר הגלעין כשנכבש ונמלח וא"כ לא היה כברייתו והוצרך לשנויי דזית גדול הוה אבל אם אכלו כברייתו מודי דמברך ואפילו בפרידה של רמון נמי ותלמודא דהכא סבר שאכלו כברייתו:

כמות שהוא. חי שלא נתן לתוכו מים:
בורא פרי העץ. אבל לא פרי הגפן לפי שהיה יינם חזק מאד ואין ראוי לשתייה בלא מים הילכך אכתי לא אשתני למעליותא הילכך בברכתו קמא קאי:
ונוטלין ממנו לידים. כדמפ' לקמיה ר' אבא דאין בו וכו' כלומר רוחצין בו הידים לרפואה כגון חיכוך וכיוצא בו וקמ"ל דאין בו משום אבדן אוכלין וליכא משום בל תשחית:
ה"ג וחכמים אומרים בין חי בין מזוג אומר עליו בורא פרי הגפן ואין נוטלין ממנו לידים. והכי איתא בגמ' דילן וכן כתב הראב"ד ז"ל:
אין בו משום אובדן אוכלין. אתא לפרושי ונוטלין לידים דקתני וכן פי' הלכות גדולות בפ' שלשה שאכלו ולו שומעין שאמר כהלכה:
שמן זית אומר עליו בורא פרי העץ. דאע"פ ששחוק הוא ולאו בעיניה על פרי שברא הב"ה מברכין כמו בורא פרי הגפן דיין שחוק הוא ואפ"ה על הענבים הוא דמברכין:
שחקן אומר שהכל. דהא נשתנו אבל שלקן אומר בורא פרי האדמה דירקות דומיא דפת קתני ונהי דפת שלוקה ושחוקה הוא אית לן למיגמר מאי דמסתבר דהיינו בשליקה לחוד:
זית כבוש אומר עליו בורא פרי העץ. וכבוש הרי הוא כמבושל ואפ"ה אומר עליו בורא פרי העץ אלמא כבעין דמי:
דתנינן תמן. בפ' כל שעה:
אבל לא כבושין. בירקות של מרור שמנו חכמים קאי. כבושים בחרדל ובחומץ. שלוקין הוו יותר ממבושל וכן פי' רש"י ז"ל ולא זו אף זו קתני:
ואם בעינן הן. ואם במילתייהו קיימו שלוקין ומבושלין אמאי לא:
לא רבי חייא בר ווא. בתמיה' וכדמפ' בגמ' דילן דר' חייא בר אבא דייק וגמר שמעתא מר' יוחנן רביה ואילו ר' בנימין בר יפת לא דייק ור' חייא בר אבא אמר לעיל זית כבוש אומר עליו בורא פרי העץ:
עאלון לאברייתא. להברות אבלים:
ואין תימא מתני'. דתנן אבל לא כבושין שאני התם דבעינן טעם מרור וליכא אבל לענין ברכה שם פרי עליו:
ולא פליגין. עדות ר' חייא בר אבא ור' בנימין בר יפת:
ירק כיון ששלקו נשתנה. כיון דלא חזי אלא בתיקון האדם אין לברך עליו אלא שהכל דהא האור נמי גורמת אכילתו אבל זית כיון דבעינו מברך עליו ב"פ העץ תו לא מסתלק אפילו שלקו. והעולם נוהגין בהפך דשלקות מברך בורא פרי האדמה דאין בהן הנייה אלא ע"י האור ושאר דברים דחזו קודם שבשלן כי בישלן אומר עליהן שהכל:

לא פת היתה. קודם שחטא אדם הראשון הילכך אומר מוציא לשון עבר:
לא פת היא עתידה להיות. בזמן המשיח הילכך אומר המוציא דעתיד משמע:
יהי פסת בר בארץ. ומהאי קרא דרשינן בפ' במה מדליקין עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות פיסת בר בר גדול ורחב כפסת היד תוציא הארץ:
מאי כר' נחמיה. בתמיה' אפילו ביין והא יחידאה הוא:
ומשני שלא לערב ראשי האותיות. כגון העולם מוציא אבל לאו משום דחייש לר' נחמיה דקסבר דלהבא הוא:
מעתה המן הארץ. דהא איכא עירוב אותיות ולא משני. ולא חש לשנויי משום דהתם לישנא דקרא נקטינן:
ועל דעתון דרבנין בורא פרי הגפן. וכן אנו נוהגין כסתם משנתנו דגבי פת תנן המוציא ולגבי יין תנן בורא:
מה בינן לבין אמת המים. דמברך כששוחה לשתות והני אזלי והני דאתו לפומיה אחריני נינהו ואין צריך לברך פעם אחרת:
לכך כיון דעתו. מתחלה שהיה יודע שילכו להן אבל לגבי תורמוסא לא ידע שיפול מידו:
בשעה שהוא פורס. י"מ בשעה שהוא רוצה לפורסה דס"ל דאם יפרוס קודם הברכה שמא תפול הפרוסה ויחזור לברך ולא יכול לאכול פרוסה אחרת שיבצע אח"כ בלא ברכה וצריך לחזור ולברך ויש כאן ברכה לבטלה:
הדא אמרה וכו'. דאי ס"ד דלא היה צריך לחזור ולברך הרי יכול לפרוס קודם הברכה ואם תפול הפרוסה אינו חוזר ומברך על פרוסה אחרת דנפטר בברכה ראשונה ור' חייא ה"ק אין מברך עד שיהא לו הסכין מוכן לפרוס בשעה שרוצה לברך. זהו דעת קצת מחכמי התוס' שחשבו דפי' ולא אתי לידיה היינו שנפל ונאבד כגון שאכלו חתול או כלב. אבל דעתי אינה כן אלא שחשב לפרסו ולא בא לידו שלא נפרס ונשאר שלם כבתחלה ופי' בשעה שהוא פורס כמו שאומרים בגמ' דילן גבי צריך שתכלה ברכה עם הפת דמברך אחר שחתך בסכין כשבא להפריש הפרוסה מן הפת. ומפ' טעמא דאי מברך כשהוא שלם כשיבא לבצוע בידו דילמא לא אתי בידיה וחייב לברך פעם אחרת:
עיגול. של פת או של גבינה או של דבלה והיה פורס בשעה שברך ולא נפרס וכגון שהיה יבש ובגמ' דילן אמרינן והילכתא כרבא דאמר מברך ואח"כ מפריש הפרוסה דכליא ברכה אפת שלם:
כמה יפרוס. מן הלחם שיוכל לסמוך על אותה פרוסה המוציא שברך ולא מחייב לברך פעם אחרת ואע"ג דדעתיה על פרוסה יותר גדולה:

וכלן פתיתן כזית. אמנחות שצריך לפותתן קאי מנחת מחבת ומנחת מרחשת שכשהן אפויות בוצען קודם קמיצה ועושה אותן פתיתין כזתים ותנן התם דכשאוכלן מברך עליהן המוציא ואי פחות מכזית דמי ללא אתי בידיה ומחייב לברוכי:

עד פחות מכזית. אפילו פחות מכזית:

אפילו מחזירה לסולתה. ומודי ר' ישמעאל דמברך עליהן המוציא כדאיתא בגמ' דילן דכיון דאית בהו תוריתא דנהמא אפילו לית בהו כזית מברך עלייהו המוציא:

מעתה לא יאמרו לפניו. האי מקשה סבר כדאמרינן בגמ' דילן דכי פליגי רבנן עליה דר' ישמעאל היינו בפי' פתות דכתיב בקרא אבל לענין ברכה לא פליגי:

לשאר מינין נצרכה. וכל שאין אומרים אחריו דקתני שאין במינו קאמר כגון פת אורז ופת דוחן דס"ל דאין מברכין עליו המוציא דהא אין אחריו ג' ברכות לכלהו תנאי דלקמן פליגי בה ר' גמליאל ורבנן דלר' גמליאל מעין שלש מברך ולרבנן ולא כלום:

מה פליגי. בתמיה' מה זה שמא חולק רב עם ריב"ל ונפקא מינה דלית הילכתא כרב:

כשהיה לכל אחד ואחד כוסו. וההוא עובדא דסבא דגחין ושתי היינו משום שהיה לו כוסו בידו:

כד הוה קצי. כשהיה חותך הוה טעים בשמאליה וחולק למסובין וכו' ולא היו שוהין עד שיאכל הוא אלא אוכל ומחלק:

סב בריך. כמו טול ברוך דגמ' דילן דהיינו המוציא:

אחוונא לתוריא. ערבה שיאכלו השוורים וקי"ל בגמ' דילן דאפילו גביל לתורי לא הוי הפסקה:

שתיתא. מאכל העשוי מקמח קליות שנתיבשו בתנור בעוד שהשבלין לחין:

מורתא. מין מעשה קדרה שג"כ מוקי לה בגמ' דילן כגון דהויא רכה דאילו עבה במ"מ הוא דמברך:

אם היו משקין פולטן. בגמ' דילן גבי משקין אמרי' דבולען והכי אית לן למיגרס הכא:

מסלקן לצדדין. והוא דממאיס:

הכוסס את החטים. כמו שהן:

בורא מיני זרעים. מפ' בגמ' דילן דר' יהודה קתני לה דאילו רבנן בורא פרי האדמה מברכי:

אפאן ובישלן. כלומר לאחר שטחנן ועשאם עיסה ואפאה בתנור ועשאה לחם חזר ועשאה פרוסות ובשלם במים:

בזמן שהפרוסות קיימות. פי' התוס' דהיינו כשהלחם אינו שרוי כ"כ שאם יקח הפרוסה מקצה הא' לא תשבר:

ומברך לאחריו ברכה א' מעין ג'. כרבנן ודלא כר"ג:
עד כזיתים. היינו פרוסות קיימות ואפילו מאן דמחייב לעיל המוציא אפילו אי לית בהו כזית מודי הכא שאני התם דבא מלחם גדול שלקח הפרוסה מן הלחם הגדול שלא נפרס ממנו אלא אותה פרוסה ועוד דהכא שאני דעברה צורת הפת בבישול:
ואינו צריך אחריו לברך. כרבנן:
בההוא דעביד בול. כמו בול של מלח דסוכה שכל גרגיר לחוד ולא נשתברו הגרגרין אי נמי בול שהגרגרין בתוך קליפתן:
בההיא דבריר. שהגרגרין קלופין מקליפתן:
בההוא דשלוק. יותר ממבושל ונשתנה צורת הגרגרין:
בההוא דטריף. שנתן לשם ביצים טרופות:
גובאי. ארבה:
נובלות. תמרים שנפלו קודם בישולן:
לא מין נפש הוא. ואפ"ה אומר שהכל וקשיא לר' חגי ר' שמעון חסידא דאמר מיני מעדנים ולסוף נמי אשר ברא מיני מעדנים:
כרבי. דמברך על בשר בורא מיני נפשות רבות להחיות בהן וכו' דסוף דמי לתחלה:
ודברי שניהם. ר' שמעון חסידא ורבי כרבן גמליאל:
כל שהוא מין ז' ואינו מין דגן. כגון כותבות ורמונים זיתים ותאנים וענבים:
מין דגן ולא עשאו פת. כגון חטים ושעורים שבלת שועל ושיפון שבשלו ולא עשאו פת דאילו עשאו פת מודו רבנן דמברך לאחריו ג' ברכות:
ג' ברכות. שלימות דקסבר דכי דרשינן את ה' אלהיך על הארץ הטובה דמהתם נפקא לן הזן וברכת הארץ ובונה ירושלם דכל חדא ברכה שלמה הוא דהויא:
אינו מין ז' ולא מין דגן. פת אורז ודוחן ולמעוטי כוסמין דאינן מין ז' והוו מין דגן:
מברך לפניו במ"מ. ולבסוף ברכה אחת מעין ג' דמיא סוף לתחלה. ורבנן ס"ל דאינו צריך:
ולא לאחריו. אלא בורא נפשות אי בעי וכתב רש"י דברכת בנ"ר לא הויא חובה והכי אמרינן לעיל ואין צריך אחריו לברך. וקי"ל גבי כוסס חטה בתחלה בורא פרי האדמה ולבסוף בורא נפשות רבות כרבנן דלא בעו סוף דומה לתחלה וכן גבי אורז שלוק או מבושל בורא מ"מ ולבסוף בורא נפשות וכו':
כעין סלת. כגון ערסן דתברין ליה לחמש:
גבי איליין רבוותא דבי רבי ינאי. החכמים נשיאים שלמדו תורה עם ר' ינאי שיודעין האיך היה רבי ינאי נוהג:

שהכל נהיה בדברו. וכדלעיל דשלוק ונשתנה:
והכין לא אכל ר' ירמיה סולת מן יומוי. בתמיה' אפשר שלא אכל ר' ירמיה סולת בכל ימיו ומאי קא מבעיא ליה והא הוי מין דגן ולא אפאו פת ואמרינן לעיל דלרבנן מברך ברכה א' מעין ג':
לית צורכא דא אלא למה וכו'. לא הוצרך זה לר' ירמיה אם לא הא הוה צריכא ליה דלמה הוא חותם בה בארץ סמוך להשם כיון שאומר בה על המחיה ועל הכלכלה ועל ארץ וכו' והא דאורייתא היא ואמאי כללוה באחת. ומשני סתמא דתלמודא דדמי לברכת פועלים:
וכוללין של ירושלם בשל ארץ. שתי ברכות כאחת שברכת הארץ ובונה ירושלם דומות:
עבדון לה כמטבע ברכה. לברכה מעין שלש ומאריכין בה רחם על עירך ועל היכלך ועל מקדשך ועל הר ציון וכו' ועל ירושלם עיר קדשך וכו':
גלוסקין. גלוסקא והיא שלימה ושלימה של בעל הבית אע"פ שהיא מקוטפת ונאה אבל אינה מן המובחר כגלוסקין:
אומר על פרוסה של חטים. דאקדמינהו קרא ואפילו שהפרוסה חצי השלימה דלשון פרוס חצי השלם כדאיתא פ"ג דשקלים:
דר' יהודה אומר וכו'. משנה היא בפירקין:
פת טמאה ופת וכו'. ופת טמאה גדולה וחשובה ואפ"ה מברך על הטהורה:
פת קיבר. מידייאנו בלעז:
על איזה שירצה. דבכל חדא איכא חדא לטיבותא וחדא לריעותא:
קורא. הענפים הגדלים בכל שנה חדשים בדקל בשנה זו הן רכין ובשנה השנייה הן מתקשין וכשהן רכין קרויין קור בנשון משנה:
בורא פרי האדמה. דלא שייך הכא בורא פרי העץ:
שהכל נהיה וכו'. הואיל וסופו להתקשות:
ואלו הן מיני דשאים הקונדס. אישפראגו בלעז:
חלמא. מלווא בלעז. ולענין ברכה מיתנייא בפ' כרם שחרב וכיון דתני אלו לא שייך למימר תנא ושייר והכי אמרינן פ"ק דקידושין:
דר' יהודה היא. דתנן פ"ק דבכורים יבש המעיין ונקצץ האילן מביא ואינו קורא ר' יהודה אומר מביא וקורא דרבנן ס"ל דכיון דקיצץ בכורים מן האילן ונקצץ אינו יכול לומר האדמה אשר נתת לי ור' יהודה סבר מביא וקורא דסבר הארץ היא העיקר והאילנות הן כמו קשין בעלמא ומתני' יחידאה היא ורבנן פליגי עלה:

דברי הכל היא. ואפילו רבנן מודו בה דפירות האילן בכלל פירות האדמה ובגמ' דילן לא איתא אלא סברא קמייתא דס"ל דמתני' יחידאה היא וכן פסק הר"ם במז"ל בפ"ח דהלכות ברכות כרבנן:

חוץ מן היין. שגורם ברכות הרבה לעצמו קידוש והבדלה וברכת חתנים וא"כ אם אמר שהכל לא יצא וכן פת קובע ברכה לעצמו:

שטבעו חכמים בברכות. ברכות ההנייה דאי בתפלה האמר בפ"ק דע"ז דאם בא לומר בתפלתו מעין כל ברכה וברכה כסדר י"ה אומר:

שנשתנה מברייתו. כגון ראשי לפתות ששחקן דמברך עליהן שהכל כדלעיל. ובגמ' דילן אמרינן כל דחזי בעיניה ובישלו באור אפי' הוי בעיניה מברך שהכל:

ולית אנא חכים. ואין אני יודע:

הלכה ב

פרגין. תרנגולין קטנים ובלעז פרוג. וברכתן שהכל:

ואחווניייא. תמרות של ערבה דהיינו לולבין רכין כבושין בחומץ וברכתן שהכל:

וקפלוטאן. כורתי שיש להם ראש ברכתן בורא פרי האדמה:

נברך על קפלוטא דיפטר אתווניתא. דזה וזה גדולו מן הארץ:

לא פטר פרגייתא. דמין בשר הוא וברכתו שהכל:

לא פטר לא דין ולא דין. לא קפלוטין דחשיבי ולא פרגיות דמין בשר:

גחיך ליה חבריה. שחק עליו חברו:

למה לגלגת. מי לא כתיב ועתה אל תתלוצצו פן וחזקו מוסריכם כדאמ' פ' היה קורא:

חכם אין כאן זקן אין כאן. נהי דחכמה אין בי זקנה אין בי ולא היה לך לימלך בי ולדעת על איזה מהן תברך לפטור האחרים:

טפלה לו. דברכתו ברכה מבוררת מה שאין כן באחרים:

הלכה ג

שאין גידולו מן הארץ. כגון בשר בהמה חיות ועופות ודגים:

על החומץ. כיון דהופסד ונשתנה לגריעותא אומר שהכל נהיה בדברו ולא אמרו היה בדברו להוציא מלבן של כופרים שאומרים אלהיכם סיממנים מצא ובלשון פילוסופי היולי קדמון ולכן תקנו לומר נהיה יש מאין ואילו אמרו היה לא משמע אלא דברו היה שיהא כך בצורת כך או' בסדור כך כדכתי' היה דבר המלך נחוץ ונהיה משמע שנתגשם ונעשה האין יש בשביל דברו. ומשום הר' אשר מלוניל אמרו ברכת שהכל לא נתקנה אלא על המקולקל כגון חומץ וגובאי ונובלות ואלו הדברים לא נבראו בכונה אלא נמשכו

על דרך הסתר פנים ע"ד שאמרו אין דבר רע יורד מלמעלה לכך אמרו נהיה ולא אמרו היה והיה משמע בכוונה:

גובאי. חגבים וכן מתחלה לא נבראו למאכל האדם וכן בשר עופות:

על הנובלות. בגמ' דילן פליגי בה אמוראי איכא מ"ד בושלי כמרא ואיכא מ"ד תמרי דזיקא. והכ' משמ' כמ"ד בושלי כמרא. וארבה ואע"ג דלקללה הוא משולח כיון דנהנה ממנו מברך עליו:

מין קללה. כל השלש חומץ ונובלות וגובאי אין מברכין עליהן כלל דלקללה הן באין:

הלכה ד

על איזה מהן שירצה. שחביב אצלו יקדים:

כשהיה בדעתו לאכול פת. דכיון דקא בעי לברך על הפת לאחרונה ה"ל פת עיקר ופירות טפלים ומש"ה ס"ל לרבנן דמין ז' לא חשיב לאקדומי ואע"ג דהאי גברא אתחיל לאכול פירות מקמי פת מ"מ הוו להו פרפרת בעלמא ולאו אכילה חשיב':

אבל אין בדעתו לאכול פת. מין ז' עדיף לכ"ע ומודו רבנן לר' יהודה דבעי לאקדומי:

צריך לברך לבסוף וכו'. כדמפ' לקמיה ר' יוסי דר' אבא באין דעתו לאכול פת מפרש לפלוגתייהו:

פליגא על דריב"ל. ומפ' משום דצריך על שניהן לברך לבסוף לכולי עלמא דהיינו שאינו אוכל פת אחריהן וטעמא דר' יהודה הוא דקאמר דהוה ס"ד דלר' יהודה כיון דצריך להקדים ולברך על מין ז' וע"כ צריך לברך עליו בסוף דברכת מעין שלש דאורייתא היא דעל כל מין ז' כתיב וברכת את ה"א על הארץ הטובה דמיניה נפקא לן הזן וברכת הארץ ובונה ירושלים מה שאין כן בנ"ר דעלמא דרשות הוא דהוי ואשמועינן ר' אבא דליתא דכיון דחביב אצלו המין האחר וודאי מחייבינן ליה בברכה אחרונה אע"ג דהיא בנ"ר. דאין תימר דאינו מברך עליו לבסוף כדין בנ"ר דעלמא דרשות הוי וחשבת להו כמו טפל בהדי עיקר דכולי עלמא מודי דמברך על העיקר ופוטר וכו' ולא מצית אמרת הכי דמודי ר' יהודה לרבנן בהא דלגבי ברכה אחרונה מין חביב אצלו חשיב לענין ברכה ולא מיפטר דה"ל לדידיה כמיני בשר דכ"ע מחייבי ליה בנ"ר ולא דמי לטפל בעלמא וחייב לברוכי על שניהן לבסוף דשניהן חשובין אחד מן התורה ואחד חביב לו וכל הקדים ברכתו בתחלה דוקא הוא דפליגי מר סבר מין ז' עדיף ומר סבר חביב עדיף אבל לפטור ברכת חברו לא וכיון דהכי מיתפרש' מימרא דר' אבא אלמא באין דעתו לאכול פת פליגי:

גריזמתא. תורמוס בלשון ארמי שאוכלים אותו בקינוח סעודה. מברך עליו לבסוף ואפי' שאוכל פת פעמי' עמו אפ"ה תורמוס חשי' עיקר דכ"ע אוכלים אותו בקינוח סעודה

ומיוחד לכך כדאמרינן לעיל בשמעתין דאע"ג דבנ"ר בעלמא רשות הויא היכא דחביב חובה הויא. ותורמוס נמי כיון דשלקי לי' שבע זימנין בקדרה וטורחין עליו כל אותו טורח כדי לאוכלו בקינוח סעודה כדאי' פ"ב דביצה א"כ טפי חביב:

אל תגזול דל וכו'. דל קורין לתורמוס שקשה תיקונו כמו שקשה תיקונו של עני ומ"מ אין לגזול ברכתו ממנו:

עד כדון. אפי בשיש בדעתו לאכול פת עמו. כיון שאוכל התורמוס לפרפרת מש"ה הוצרך ר' לוי לטעמ' לברוכי עליה דאי אין בדעתו לאכול פת מילתא דפשיטא היא דחייב דלא דמי האי בנ"ר לבנ"ר בעלמ' ומהיכ' תיסק אדעתי' שלא לברך:

ונסבין זיתא. לקנוח סעודה ואע"פ שלפעמים אכלו עמו פת אפילו הכי ברך על הזית לבסוף:

ועבדין כדין. בתמיה' כיון שאכלת פת בהדיה:

דכ"ע מודו וכו'. אלא ביש בדעתו לאכול פת פליגי אלמ' דאין אכילת פת לבסוף מבטל חשיבות הפרי:

ויאות. כמתמיה על תירוץ ר' שמואל בר נחמן וכי מתיישב הדבר לנו כן וללמוד מפלוגתא דר' יהודה ורבנן דבתחלת הסעודה לפירות קנוח דסוף הסעודה והלא יש לי מעשה בענין עצמו דרבנן סלקי לעיבור החדש ועושין לשם סעודה ואוכלי' עינבי' בקינוח הסעודה ובירכו עליהן בתחלה ולא בסוף והטעם דכשברכו בתחלה היה בדעתן לאכול פת עמהן וכיון דלא משכו ידיהן מן הפת פטורי' מלברך בסוף:

כל הסמוך לארץ. כההוא דאמרינן בגמ' דילן זה שני לארץ וזה חמישי לארץ:

הלכה ה

ברך על היין שלפני המזון. היכ' דקבע סעודתו על היין מיירי כגון בשבת וי"ט דדרך לקדש על היין מקמי סעודה:

פטר את היין שלאחר המזון. כלו' אף שלאחר המזון וכ"ש שלאמצע הסעוד' בשעה שאוכלין עיקר הסעודה כגון בשר ודגים אלא אפי' שכבר אכלו אלא שאוכלין פירות ולחמניות אחר הסעודה ושותי' יין אף זה פטור מלברך עליו ולאחר המזון דקא' היינו אחר עיקר הסעודה אבל לעולם קודם ברכת המזון הוי:

ברך על הפרפרת. כגון בחופות שמביאין קודם הסעודה כדי להמשיך המאכל מביאין פירות ופרפראות כגון דגים קטנים וכל זה בלא פת:

פטר מלברך על הפרפרת שלאחר המזון. ואפי' אוכלי' אותה בלא פת,

והאי דתנן ברך על הפת פטר את הפרפרת בפרפרת דבתוך הסעודה קאמ' דפרפרת טפל לפת ובורך על העיקר פטר את הטפל:

ברך על הפרפרת לא פטר את הפת. דאין טפל פוטר את העיקר:

מעשה קדרה. כגון חילק' טרגיס וטיסני וסלת ומפ' בגמ' דהכי קאמ' אף בראשונ' דהיינו בירך על הפת דיש לו כח לפת לפטור הפרפרת אפ"ה לא פטר את מעשה קדרה והכי קתני ברך על הפת פטר את הפרפרת ואת מעשה קדרה וכדברי ב"ה וב"ש או' לא פטר מעשה קדרה לא דתחלה ולא דאמצע אבל בפרפרת טעונה ברכה לפניה ולאחריה לכ"ע. וטעמ' דב"ש דס"ל כר' זירא דטפשא הוא מאן דאכיל נהמא בנהמא וחשיב' מעשה קדרה עיקר ופת פרפרת הילכ' לא פטרה וקי"ל כב"ה:

אבל יין של תוך המזון. כיון דקודם המזון לא ברך עליו לא פטר את היין שלאחר המזון וטעמ' דיין שבתוך המזון הוא לשרות אכילה שבמעיו ולא חשיב לפטור את שלאחר המזון. ואקשי' בגמ' דילן יין נמי ניפטריה פת ומשני שאני יין הואיל וקובע ברכה לעצמו ומש"ה יין דלאחר המזון בעי ברכה דהא פת לא פטר פרפרת דלאחר סעודה אם לא ברך עליה מקמי סעודה:

קונדיטין. דבש יין ופלפלין כך מפו' בפסיקתא. מתני' בקונדיטין דכיון דמתוק הוא לא אסח דעתיה מיניה ופטור אבל בשאר יינות ס"ל לריב"ל דנמלך הוא ומברך על כל כוס וכוס והכי ס"ל לריב"ל בגמ' דילן דמתני' מיתוקמ' דוק' בשבתות וי"ט דאדם קובע סעודתו על היין אבל בחול לא והכא מוקי לה אף בחול ובקונדיטין וכולה חד טעמ' הוא:

בתר בי בני. אחר שיצא מבית המרחץ והכי אית' נמי בגמ' דילן:

פת הבא כיסנין. דדרכן היא להביא אחר הסעודה גלוסקין קטנים יבשים וסתמן כמו חצאי זיתים כדאית' בתרומות ויזקוגוש בלעז לקינוח הפה וקרויין בלשון משנה ובלשון מקרא ניקודים על שמנקדין אותן נקודות וניקודים דספר יהושע תר' יונתן כיסנין וקסבר דפרפרת הוא ואינו בכלל פת דסעודה ור' יוחנן סבר דפת הוא הילכך פת פוטרתן ואיפסיק' הילכת' לקמן כר' יוחנן:

כשאכל מן אותו המין באמצע המזון. בענין דגלי אדעתיה דפת הויא ליה ולא פרפרת:

ניקלווסין. מין תמרים חשובים מאד וקרויין בלשון ארמי קורייטי כדאית' בפ' אין מעמידין:

בתר מזוניה. ואוכלן בלא פת:

פליג את על רבך. דסברת דאפי' הניחן לאחר הסעודה אין מברך עליהן תחלה וסוף:

עיקר נגיסתי. עיקר אכילתי אבל אי הוה לי בשר לסעודתי פשיטא שהייתי מניחן לבסוף והייתי מברך לפניהן ולאחריהם ובאוכלן בלא פת:
נישבוק אולפנא. פלוגתא דאמוראי דלא ידעינן כמאן הילכתא:
גריזמי תורמסין: וסלת מעשה קדרה:
מה כב"ש. דקסבר דפליגי אברך על הפרפרת לא פטר את הפת דסברי ב"ה דפת הוא דלא פטר אבל מעשה קדרה פטר והך גריזמי וסלת פרפרת ומעשה קדרה הוו: ומשני דב"ש פליגי אריש' ברך על הפת פטר את הפרפרת אבל סיפא דקתני ברך על הפרפרת לא פטר את הפת אגב רישא נקטה דה"ה דלא פטר נמי מעשה קדרה לכ"ע:
ובדעתיה לאכול פיתא. ונמלך לאכול פת צריך לברך לבסוף דכיון דנתחייב נתחייב:

הלכה ו

היו יושבין. שלא בהסבה שדרכן היה כשאוכלים סעודת קבע מציעין מטות על הארץ ומטין עצמן על צדיהן השמאלית על המטות ואוכלון ושותין בהיסבה והני הואיל והיו יושבין שלא בהיסבה כל א' מברך לעצמו דלא קבעה ישיבה אלא היסבה הוא דקבעה. ובגמ' דילן מפ' דעיקר טעמא דמתני' היינו משום דהיו יושבין למילת' אחריתי ולא לסעודה ומש"ה לא הוי' קביעות אבל אם אמרו נשב לאכול בישיבה לחוד סגי נמי ואע"ג דליכ' הסבה הוי' קביעות ובמסיבה נמי היונו דמהניא היכ' דהיסבו בכוונה לכך ומש"ה תני היסבו ולא תני היו מסובין. ובברייתא משמע דבברכה ראשונה מיירי מתני' דמהניא הסבה בין לברכת היין בין לברכת המוציא והכי אית ליה לר' יוחנן בגמ' דילן ועוד משמע התם דאפילו לגבי ברכת המזון הסבה קבעה ונותנין כבוד לנכבד שבהן כגון כהן או תלמיד חכם כדאי' בתלמידי דרב:
בא להן יין בתוך המזון וכו' כל אחד מברך לעצמו. ואע"ג דהסבו וטעמא מפרש בגמ' משום דאין בית הבליעה פנוי והיינו משום סכנה אם עונין אמן ומשם למד ר' מנא הדא אמרה וכו':
לאחר המזון אחד וכו'. נכבד אחר מברך:
והוא אומר על המוגמר אע"פ שאין מביאין וכו'. דברי ה"ג ור"ח עיקר שפי' דקאי אמוגמר שהביאו תוך הסעודה וקאי אריש דקתני היסבו א' מברך לכולן וה"ק אותו שברך המוציא מברך על המוגמר של תוך הסעודה והכי משמ' בגמ' דפרכי' מה בין מוגמר ליין דביין שמביאין בתוך הסעודה כל א' מברך לעצמו וגבי מוגמר פוטר אחד לכולן ומפרקי' מוגמר כלהין מרוחין כלהין נהנין וכיון שנהנין ממנו כולן בבת אחת א' מברך ופוטר את האחרים אבל ביין כששותה הא' אין האחרים נהנין ולפי' צריך שיברך כל

אחד ואחד לעצמו. ונר' לי לפר' מתני' לדעתן כך דכי קתני אע"פ שאין מביאין וכו' לענין דינא תנן דהא הכא בהביאו מוגמר תוך הסעודה מיירי ופשיטא דאין חייבין להיות עונין אמן אלא אותו שבירך המוציא מברך בקול רם להוציאן אלא דהוה אמינא כין דנפק' לן ברכת הריח מדכתי' כל הנשמה תהלל יה דינא הוא דאין להביאו אלא לאחר הסעודה שאז בית הבליעה פנוי וכולן יכולין לענות אמן ואם בדיעבד הביאוהו בתוך הסעודה פשיעותא היא וקנסי' ליה שיפנו פיהם ויברכו כלן ואשמעי' דאפי' הכי הוא מברך ופוטר את השאר. וקש' על פי' זה דאמרי' בגמ' דילן על והוא אומ' על המוגמר מכלל דאיכא דעדיף מיניה ואפ"ה יברך הוא במקום שיש גדול ממנו מסייע ליה לרב דאמ' רב הנוטל ידיו תחלה באחרונה הוא מזומן לברכה משמ' דבבבא דסיפא ולאותו שמברך ברכת המזון קאמ' ומכאן למד רש"י ז"ל לחלוק על דברי הלכו' גדולות. ונ"ל לפ' דה"ק ממתני' משמ' דכשהביאו המוגמר תוך הסעודה דאע"פ שיש נכבד שלישי אפ"ה אותו שמברך המוציא מברך על המוגמר ומוציאן וטעמא כיון דאתחיל בחדא עביד לאידך דמסייע ליה לרב דמיירי במים אחרונים דכוון דנטל ידיו בתחלה למים אחרונים וכיבדו אותו הוא מברך ברכת המזון ויפטור את כולן כנ"ל. ושוב מצאתי שאלה ותשובה להרי"ף ז"ל בענין הזה ששאלוהו על הא דאמור רבנן והוא אומר על המוגמר וכו' ופי' ר"ח ז"ל הבוצע המוציא הוא מברך על המוגמר אם הביאוהו בתוך הסעודה וכו' והביא מתלמוד ירוש' ראיה דאמרי' מה בין מוגמר ליין מוגמר כלהון מריחין כלהון נהנין וכו' וא"כ הוא שכלן נהנין מה הפרש יש בין בתוך הסעודה בין לאחר הסעודה שבתוך הסעודה אחד מברך לכולן ולאחר הסעודה כל א' מברך לעצמו. תשובה. כך הוא כמו שפי' רב חננאל ז"ל והטעם הוא שמי שמברך המוציא הוא יברך על המוגמר לפי שהוא מזומן לברך עליו כמו הנוטל ידיו תחלה לאחר סעודה הוא מזומן לברך והטע' שהביא מהירושלמי במוגמר הבא בתוך הסעודה הוא טעם יפה כי כשתעלה תמרתו של מוגמר הכל מריחין אותו בבת א' הילכך צריכין מי שיברך לכל כדי שיענו כלן אמן בשעת הנייתן בו אבל היין אין לכולן הנייה כאחת אלא לאחד יש בו הנייה שמגיע לו הכוס ושותהו ובאותו שעה ברך עליו. ומה שאמרת אם כלן נהנין מה הפרש בין בתוך הסעודה תשובתך אין ביניהן הפרש לענין אחד מברך לכולן אבל יש הפרש ביניהן במברך שאם היה בתוך הסעוד' יברך עליו אותו שברך המוציא ואם היה לאחר הסעוד' יהא המברך או הוא או זולתו לפי שאינו מזומן לברך אלא לכל מה שהוא בתוך הסעוד' וכשנשלמה הסעודה פסק זמונו וחזר הזמון לאותו שנטל ידיו באחרונה תחלה ע"כ:

מוגמר. היו רגילין להביא לפניהם לאחר אכילה אבקת רוכלין על האש במחתות לריח טוב ובגמ' מפ' ברכתו:

בשבוע הבן היא מתני'. כגון ברית מילה וה"ה חופה דאיקלעו מסובין הוא דמפלגין בין ישבו להסבו ואינן מצטרפי' אלא כשהסבו יחד מתחל' אבל בעל הבית עם בני ביתו אפי' לא הסבו יחד מתחלה מצטרפין באכילה שכל בני הבית נגררין אחר בעל הבית ור' חייא ס"ל שאפי' בני הבית אינן מצטרפין עם בעל הבית אלא כשהסבו ופסק רבנו יונה כריב"ל והכי נהוג עלמא: הביאו להם מים לידים. לאו משום דינא תני הכי אלא משום נקיות דקא בעי לאכול פרפרת וכן היו נוהגין דנוטל ידו אחת דהיינו הימנית שנוטל בה הפרפרת ולא דמי כנוטל ידיו לפירות דהוי גסות הרוח כיון שאינו נוטל שתי ידיו א"נ כיון דרבים אוכלין אפשר דאיכ' חד דאין ידיו נקיות וכי היכי דיטול ולא ליכסוף תקון רבנן דאותו שנותנין עיניהם בו שיטול ראשונה הפרפרת ירחץ נמי ידו בראשונה והעולם לא נהגו ליטול אפי' ידו אחת לא כששותין יין ולא כששותין מים וטעמא דאע"ג דידים שניות ועושין משקין תחלה כשאוחזין הקיתון לא מיטמי מחמת ידים וקי"ל כב"ה דאמרינן בפ' אלו דברים דמותר להשתמש בכלי שנטמאו אחוריו במשקין כדאיתא התם:

וכל אחד מברך. דלא הסבו:

אע"פ שבירך על הראשון. כשישבו צריך לברך על השני ואע"ג דיין שלפני המזון פטר יין של אחר המזון וכ"ש זה השני שלפניו הוא שאני הכא דכיון שעלו להסב הוי שינוי מקום וצריך לברך כדאית' בפ' ערבי פסחים דכ"ע מודו ידי יין לא יצאו:

צריך ליטול שתי ידיו. שכיון שהסבו יביאו לפניהם פת ובעיא נטילה כדין תקנת חכמים:

אחר שלש פרפראות. פרפרת דישיבה ושתי פרפראות דהסבה דעד הכא ממתינין לו ותו לא והכי איתא בתוספתא: תמן תנינן בפ' לולב וערבה ומשום דפליגי עלה בשנוי מקום מייתי לה:

סוכה ז'. ותו לא:

וכיצד. יעשה:

גמר מלאכול. בשביעי בשחרית:

לא יתיר את סוכתו. לא יתיר אגודים שלה לסתרה דהא כל היום חובתה ליישן ולשנן ואי איקלע ליה סעודתא אכל לה בגווה:

אבל מוריד הוא את הכלים. ואת המצעות שנשתמש בהן בתוכה כדתניא התם היו לו כלים נאים ומצעות נאות מעלן לסוכה:

מפני כבוד י"ט. שמראה כמכין עצמו לקראתו במקום שיסעוד שם הלילה:

לפסול סוכתו. כגון אנן בני ארץ ישראל דקים לן בקביעותא דירחא ולא יתבינן בסוכה בשמיני פוסלה בשביעי לערב והיינו שסותר בה ד' טפחים:
צריך לקדש וכו'. ולקמן מפ' אי פליגי ריב"ל ורב חייא בר אשי:
ועולה ואוכל בתוך סוכתו. בלא קידוש שני דסומך על קידוש ביתו:
בשלא היה בדעתו לאכול בבית אחר. שקידש בו מש"ה אוכל בסוכה על סמך הקידוש:
כשהיה בדעתו לאכול וכו'. ולאח"כ נמלך מש"ה חוזר ומקדש:
אתיא דשמואל כרב חייא בשם רב ודר' אושעיא כריב"ל. וכדמפרש ר' אימי דס"ל לר' מנא שנחלקי' בפירוש ורב סבר אין תקנה שיקדש בבית דהא כשעולה לסוכה חוזר ומקדש משום שנוי מקום ושמואל ס"ל הכי ונמלך דקאמר שמואל כלומר שכבר נמלך וגמר בדעתו לאכול במקום אחר הילכך לית ליה תקנתא אלא שפוסלה וריב"ל סבר אין צריך לפוסלה דהא אין צריך לקדש אלא בתוך ביתו קאמ' ובהכי סגי ואע"ג שעולה לסוכה לאכול תו לא מקדש וסגי בהכי ורב הושעיא ס"ל הכי והכי נמי שמואל ורב הושעיא נמי פליגי דשמואל דקאמר צריך לחזור ולקדש אע"פ שבדעתו ראשונה כשקידש לאכול במקום שלבסוף אכל נמי קאמר וכדפרישית. ור' אושעיא סבר דהיכא דדעתו משעה ראשונה לאכול במקום אחר כגון בסוכה שעריבה עליו שהיא לאויר אין צריך לחזור ולקדש וקי"ל כר' מנא דפליגי וקי"ל כשמואל דאין קידוש אלא במקום סעודה כדאית' בפ' ערבי פסחים וצריך לחזור ולקדש ואע"פ שבשעת קידוש דעתו לאכול בבית אחר לא יצא ומש"ה בגמ' דילן לא הזכירו גבי סוכה אלא מימרא דרב חייא בר אשי דפוסל סוכתו:
אסור למימר ייסו. אסותא ובערוך גריס אסור למימר ליה זט ופי' שלא יקדים קנה לושט שאין בית הבליעה פנוי זט פי' יחי ע"כ:
כיון שהעלה עשן וכו'. מברך בורא עצי בשמים ולא אחר שנשרף דאין עצי בשמים בעין דאזלי להו:
שמן ערב. שמן אפרסמון:
בעא מיבדוק וכו'. רצה לנסותו בברכות:
ומוגמרות: בר מן ההן מוסקין. הוא מושקי ואמרי' העולם שזיעת חיה שנמצאת באיי הודו הוא ובקיץ נעשין בעירה כמין אבעבועו' והן נעשין מוסקו הילכך מברך בורא מיני בשמים:

הלכה ז

מליח. דג מליח ואין כונתו אלא לאכול המליח ולשתות היין הפת טפלה למליח דהיינו לבטל חוזק המלח:

מברך על העיקר. בין בתחלה בין בסוף:

פיתא ופרור. כגון מאכל שקורין פורמיגיש ואוכלין פת עמו אי הוי עיקר הפרור אינו מברך על הפת:

שקיזמי. מין מאכל ובגמ' דילן מפ' למתני' בפירות גנוסר כדאית' התם:

הלכה ח

מברך עליהן ג' ברכות. ר"ג לטעמיה דאמר לעיל בפרקין כל שהוא משבעת המינין מברך אחריו ג' ברכות:

ברכה אחת מעין ג'. בגמ' דילן מפורשת:

אפי' אכל שלק. של ירק והוא מזונו שסמך עליו למזון:

לצמאו. מפ' התם למעוטי מאן דחנקיה אומצא או דבר אחר:

בורא נפשות וכו'. לפניו מיירי וכן פרש"י פ"ק דעירובין ופי' הברכה הוא שמברך את השם על שברא נפשות הרבה והדברים שהן חסרים להם כגון פת ובשר ומים לר' טרפון ועוד אנו מודים לך על כל מה שבראת שאף אם לא בראתו לא היו חסרים לו אלא לענג החיים ולהחיותם כגון שקדים ותפוחים וכיוצא בזה ואמרינן בגמ' דילן דהילכתא כמו שנהגו העולם דהיינו שהכל בתחלה ובורא נפשות לבסוף:

במערבה. דהוי שנוי מקום וכ"ש התחיל במערבה דלא חשיבי כל כך ובא לאכול במזרחה דחשיבי כדכתיב וממגד תבואות שמש. ואפי' שהיה דעתו מתחלה לכך שלא כדברי הראב"ד ז"ל דדוקא מפנה לפנה אהני אבל מבית לבית לא ומזרחה לגבי מערבה דמי למבית לבית:

צריך לברך. בורא פרי הגפן:

שנוי יין אין צריך לברך. בורא פרי הגפן אבל הטוב והמטיב בעי ברוכי וכדלקמיה וכך מפורש בערבי פסחים:

מי דקרים. לקמיה מפרש:

חוץ ממי דקרים. שמברך עליהן ברוך שברא מי רפואות:

ולכל מים שהוא צמא להן. לא מברך אלא שהכל:

דוקרין את המרה. שם חולי שנמשך ממרה ירוקה או שחורה:

בין שני דקלים. מפו' בפ' שמונה שרצים אמר רבה בר בר חנה תרתי תלאי איכא במערבא ונפקא עונא דמייא מביניהו כסא קמא מרפי אידך משלשל ואידך כי היכי דעיילי הכי

נפקי ופי' רש"י ז"ל תלאי דקלים נטיעות מין תמרים וקרויין כן בלשון ארמי. כסא קמא דשתי מהנהו מיא מרפי' זבל שבמעיים במקצת אידך כוס שני משלשל מאד. היכי דעיילי צלולים הכי נפקי שמנקין מן הרעי כראשונים ע"כ. ונראה דהיינו אותו המעיין שישנו בין דקלים של טבריה דתנן בסוף מכשירין והשותה מי טבריה אע"פ שיוצאין נקיים ופירש בערוך יש בטבריה מים משלשלין אם שותה אותן האדם יוצאין ממנו כמו ששתאן ואעפ"כ אינן מטמאין ואינן מכשירין:

הדרן עלך כיצד מברכין

פרק ז

הלכה א

חייבין לזמן. אע"פ שגמרו אכילתן זה בלא זה אין רשאין לברך כל אחד לבדו וילך לדרכו. ומשום דאתד מזמן לשנים שיברכו עמו קתני לזמן ולא קתני להזדמן. ובגמ' דילן נפקא לן מדכתיב גדלו לה' אתי וכו' שמדבר האחד לשנים ואומרין ברכת זמון כדמפרש ליה במתני' לקמן בשלשה אומר נברך שאכננו משלו:

דמאי. תבואה שלקחוה מע"ה דחייבו חכמים להפריש ממנה ראשון ושני או עני בשנתו כמו שמפורש במסכת דמאי ועברו ואכלו בלא הפרשה זמון מיקרי ומיחייבי דאיסור מדבריהם הוא:

שנטלה תרומתו. תרומת מעשר שכבר יצא מודי טבל ומפ' התם בגמ' דילן שהקדימו בשבולין דפטור מתרומה גדולה דאע"ג שעשה רמאות הלוי להפקיע תרומה גדולה מחלק מעשרו אפ"ה זמון הוא:

מ"ש והקדש שנפדו. מפ' התם שנתן את הקרן ולא נתן את החומש וקמ"ל דאין החומש מעכב ע"כ. ובני בבל אזלי לטעמייהו דמפ' ההוא פלוגתא דפ' הזהב דלעולם אינו מעכב לכ"ע וכו' כדאיתא התם אבל בני מערבא דגמ' דהכ' סברי דבהכי פליג דמ"ס מעכב ומ"ס לא מעכב ור' יוחנן ס"ל במס' מעשר שני דקי"ל כמ"ד דחומש מעכב ולדידהו טובא קמ"ל דאע"ג דמעכב הוי זמון:

והשמש שאכל כזית. ששמש אותם בסעודה ואכל עמהם כזית כדאי הוא להצטרף עמהן לזמון ומהו דתימא שמש לא קבע קמ"ל:

והכותי. כמ"ד כותי כישראל ולמ"ד כגוי אין מזמנין ולדידן גוי הוי כדאיתא בפ"ק דחולין:

אכל טבל וכו'. בגמ' דילן מפ' אמאי צריכי כולהו:

הכא איתמר חייבין לזמן וכא איתמר אין רשאין ליחלק. מתני' היא לקמן בסוף פירקין וקא מקשי מתנייתא אהדדי דחייבין לזמן משמע דחובת זמון עלייהו ואינן רשאין לברך א' מהן יחידי ואפי' שגמרו סעודתן זה בלא זה וחייב הגדול לומר לשנים אשר אתו תזמנו עצמכם נברך לאלהינו ולא תלכו לדרככם:

ואינן רשאין ליחלק. משמע אם גמרו אכילתן יחד כיון שנמצאו מחוברין בשעת ברכה אינן רשאין ליחלק אבל האחד אי גמר סעודתו קודם חבריו רשאי לברך קודם חביריו:

נתנו דעתם לאכול זהו בתחלה. כלומר שנתנו דעתם בתחלה לאכול יחד זהו בתחלה ואז ודאי חובת זימון עליהם והיינו מתני' דהכא:

אכלו כזית זהו בסוף. כלומר אם האחד או השנים התחילו לאכול כזית קודם חברו השלישי אז רשאין לגמור זה בלא זה ולברך אבל הדבר תלוי בסוף דאי מתרמי שגמרו סעודתן יחד אין רשאין ליחלק:

וחרינא אמר דאפילו אכלו כזית. זה קודם זה ה"נ מיקרי בתחלה ודמי לנתנו דעתן לאכול:

אלא גמר סעודתו זהו בסוף. כלומר שגמר א' מהן או שנים עיקר הסעודה קודם שבא חברו השלישי דדמי לגמרו ואי מתרמי שנתערבו במיני תרגומא ופירו' עד שסיים חברו אז אינן רשאין ליחלק כעובדא דרב ושמואל דאחר סיום סעודתן אתא רבה בר רב הונא אילו מייתי ארדילי אבל אי לא לא אלא יברכו השנים וילכו להן:

שלשה חובה. דמחייבי לזמן אבל שנים חובה הוא דלי'כא רשות איכא ואי בעו מזמני:

אין לי אלא משנה. ואפילו אי בעו לזמן שנים אין מזמנין דהכי משמע סיפא דשמש שאכל פחות מכזית אין מזמנין עליו דתני ליה בהדי נכרי:

רבנן דהכא. דא"י והן ר' יוחנן וריש לקיש דלקמן סברי כר' ייסא וסיעתו. שמואל מבבל הוה ובנהרדעא הוה ורב בסורא הוה וס"ל דב' רשות:

ונתערבו מזמנין. ורב הונא לטעמיה דמיקל דאפי' שנים ורצו מזמנין:

והן שבאו מג' חבורות. דוקא שבאו מג' חבורות של שלשה בני אדם בכל חבורה וחבורה ונתחייבו שם בזימון ועמד א' מכל חבורה ונצטרפו לחבורה אחת אז חייבין לזמן שכבר חל עליהן חובת זימון מקודם ואע"ג דהשתא לא אכלי פת שלשתן יחד אלא תרגימא בעלמא:

שאכלו שלשה כאחת. שבא להם כאן החיוב שאכלו שלשה כאחת כאן פת. ואפי' באו מג' חבורות אבל לא היה בו כזית לכל אחד: ר' זעירא וחבורתיה היינו ר' ייסא ור' יוחנן:

על דעתיה דרב הונא. דסבר גבי ברכת מזון כי נתערבו אח"כ מזמנין מזה בהן ואין צריך להטבילן פעם שנית אחר שאגדן ואע"ג דהטביל במי חטאת כל חד לחודיה וגבי הזאה אגודה בעי' דגמרי' וטבל מן וטבלתם דפסח מצרים:

משלש חבילות. ג' אגודות:

דתנינן תמן. פ"ק דסוכה:

פסולה. דאויר פוסל בג' ואפי' מן הצד:

הא פחות מכאן כשרה. מטעם לבוד:

מהו ליישן תחתיו. ולצאת ידי חובת סוכה דאמרי' אין ישנין שנת ארעי חוץ לסוכה:

טיט הנירוק. כשמריקין המים מן הכלי כשהטיט רך הרבה הוא מורק עם המים:

משלים למקוה. למ' סאה ואפי' כשהוא בתוך המים ומצטרף אל המקוה כשיורדין לטבול ואין טובלין אלא במים כדתנן במס' מקוואות פ"ב מקוה שיש בו מ' סאה מים וטיט והיינו דמשלים למ' סאה ר' אליעזר אומ' מטבילין במים ואין מטבילין בטיט ר' יהושע אומר במים ובטיט ובאי זה טיט אני אומר בטיט שהמים צפין על גביו ואם היו המים מצד אחד מודי ר' יהושע שמטבילין במים ואין מטבילין בטיט ובאי זה טיט אמרו בטיט שהקנה יורד מאליו בו דברי ר' מאיר וכו':

יברך ברכה ראשונה. ימתין עד שישלימו ברכה ראשונה:

וילך לו. כלומר והוא ישלים השאר וילך לו ואין צריך להמתין עד שיסיים המברך:

זו הזן את הכל. דקסבר דעד שם מושכת ברכת זימון:

שנים ושלשה ברכת המזון. פי' הרב אלפסי ז"ל כגון שנים ושלשה ואין א' מהם יודע ברכת המזון כולה אלא אחד יודע ברכה ראשונה והשני יודע ברכה שנייה ושלישית ואינו יודע ברכה ראשונה והשלישי אינו יודע כלום או שאחד יודע לברך ברכה א' ואחד יודע השנית ואחד יודע השלישית חייבין בברכת המזון כלומר הרי כאן ברכת המזון שלימה ואין צריכין לבקש אדם יודע כולן ויכולין לאכול לפי שאפשר לברך כל א' וא' מהם ברכה אחת שהוא יודע ונמצאת ברכת מזון עולה משנים מהם או משלשתן וגמרי' מינה דברכת המזון עם ברכת הזימון אינה אלא ג' ברכות בלבד ולפי' אינה נחלקת אלא לג' אנשים בלבד. ומש"ה קתני שנים ושלשה ולא קתני ארבעה ואם איתא דברכת זימון נברך ותו לא אמאי לא תני נמי ארבעה:

אשכח תני ארבעה. איכא תנא דתני ארבעה ותנאי היא ואנא דאמרי כמאן דתני ארבעה:

ואין תימא זו הטוב והמטיב. כלומר וא"ת האי תנא דתני ד' משום הטוב והמטיב הוא דתני לה דמצי אמר לה גברא רביעאה והמטיב אבל לא לענין ברכה ראשונה. לית לך למימר הכי דברכת הטוב והמטיב דרבנן היא ולא מני לה תנא בהדי ברכות דאורייתא:

דאמר רב הונא וכו'. ואע"ג דליכא מאן דגמר לה מיחייבי לברוכי מאן דידע ברכה דאוריית':

הרוגי ביתר. בפרק הניזקין מפ' להו וא"כ הך ברייתי' קשי' דתני ד' אלא ודאי כמ"ד נברך וקאי כוותי ותנאי היא:

ומשני תפתר כר' ישמעאל. ולעולם משום הטוב והמטוב תני ד' ונברך ליכ' למ"ד וקי"ל כר' זירא ור' חלבו ורב ששת דרבי' נינהו. והרי"ף לא פסק כן:

כי שם ה' אקרא. בברכה אתם הבו גודל אמן הכי מפרש לה במס' יומא:

אתיא שם שם. גמר הזכרה לברכה מהזכרה לברכה:

עד כדון כר' עקיבא. דשמעי' ליה במתנית' דחקי' ברכת המזון לס"ת דאחד עשרה ואחד עשרה רבוא. ואפשר דיליף הך ג"ש. אלא לר' ישמעאל לא שמענו. מי נימ' דפליג עליה דר' עקיבא: ומשני דאשכחן לר' ישמעאל נמי דגמר תורה ממזון ומזון מתורה הילכך לא פליגי עליה אלא ר' יוסי הגלילי בלחוד:

ק"ו ומה אם מזון וכו'. קנר' בעיני לפרש ק"ו דר' ישמעאל הכי דתורה יש בה צד קולא וחומרא ומזון יש בו צד קולא וחומרא דתורה אין הנייה בשעה שעוסק בה אלא אחר שעיין ומבין טועם הטעם השכלי. ומזון איפכא הוא דבשעה שרואה המאכל לפניו מתענג א"נ בשעה דהחיך שלועס המאכל אוכל יטעם לו אבל מכיון שבלע אין כאן טעם. והשתא הכי ילפינן אם מזון הקל שאין טעון כלומר שאין מפורש בו ברכה לפניו אע"ג דמתענג טעון ברכה לאחריו ואע"ג דלאחריו אין כאן הניית הטעם תורה שלאחריה היא הניית הטעם לא כ"ש שיברכו לאחריה:

אם תורה. שאינה מפורשת ברכה לאחריה דסמכה אק"ו אפ"ה פי' בה בהדיא לפניה אע"ג דלפניה אינו יודע אם ימצא בה טעם או לא מזון שטעון ברכה לאחריו אע"ג דאז אינו מוצא טעם אינו דין שטעון ברכה לפניו כי המזון מוכן לפניו וודאי ימצא בו טעם. והוו הני קראי כמו כבד את אביך ואיש אמו ואביו תיראו:

כי הוא יברך הזבח. מכאן אתה למד שטעון לברך לפני אכילה וכן תר' יונתן הוא פריס על מזונא:

עד שלא אכלת. דאילו בתר אכילה אין כאן לחם בעולם. דריש וברך לשון צווי והכי איתא בגמ' דילן:

שהוא תאב לאכול. שצריך להב"ה יותר שלא יחנק או שלא יארע אונס במאכל או שלא ישבר שיניו ומלתעותיו:

ג' קרויות. ג' שקורין בתורה שני וה':

מה את עביד לון. אליבא דכ"ע קא בעי לה:

אחרון ברכה אחרונה. כלומר כי היכי דגבי ברכת המזון המברך המוציא פוטר לכולן והמברך ב"ה פוטר לכולן ה"נ גבי תורה הראשון פוטר לכולן בברכה ראשונה והאחרון פוטר לכולן בברכה אחרונה דכולה חדא קריאה היא דכי היכי דבמזון אין כאן אלא המוציא אחד וג' ברכות ה"נ בהך קריאה:

זה בפני עצמו. דה"נ אין קורין אלא זה אחר זה משא"כ באכילה דאוכלין כאחת:

לא למדו ברכת זימון מברכת התורה אלא לרבים. דצריך להזכיר הרבים בברכת זימון ולומר נברך דמשמע אני ואתם דגמרינן מברכת התורה דכתיב בה כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו אבל לענין ברכת גוף הקריאה לא למדנו הילכך אמצעי נמי מברך:

ואם לרבים וכו'. כלומר כיון דלא הוזכרה ברכה בתורה אלא לרבים א"כ ניליף מהכא בינו לבין עצמו כשקורא לא יברך בתחלה דמברכת מזון לא מצית גמרת דהיא גופה ילפא מברכת התורה וכ"ש האי אמצעי דשני וה':

עשאוה. לברכת התורה דהא מ"ע לקרוא בתורה כדכתיב וקרא בו כל ימי חייו וק"ו להדיוט עשאוה לברכתה דתחלה דבינו ובין עצמו כשאר מצותיה של תורה נטילת לולב וציצית ותפלין דטעונות ברכה בתחלתן דתני' בתוספתא מנין אף על התורה ועל המצות שנאמר ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה וכתי' אשר נתן לך מה תורה טעונה ברכה אף מצוה טעונה ברכה ואפי' ביחיד נמי טעונות:

ספק נתקנו ספק לא נתקנו מזמנין. כגון שמת חבר ואין אנו יודעים אם הפריש או לא הפריש:

היו מכניסין. לבתיהן מעושר ומהכא לא תידוק:

ספק הוא. בין התנאים אם ישראל אם גוי הוא:

הלכה ב

נשים. אין מזמנין עליהן עמהן דאין מצרפין אותן לזימון משום פריצותא אבל לעצמן מזמנות ואשתו של אדם ובנו והוא אם מזמנין עליהן מחלוקת הוא בין הפוסקים ז"ל:

קטנים. משום דלאו בני חיובא נינהו:

עבדים. נמי הוו כמו נשים ועוד פריצי בעריות:

עד כמה מזמנין עד כזית. כלומר כמה יאכל השלישי דבההיא שיעורא חזי לאיצטרופי בהדיהו עד שיאכל כזית דבכזית דגן מזמנין עמו אבל פחות מכזית אין מזמנין עליו ואפי' אכל ירק אין מזמנין עליו כדמפר' בגמ' ואפי' דאיהו לא מברך לא מצו מזמני עליה וכן כתבו הגאונים דכי אמרי' אכל ירק מצטרף היינו לעשרה אבל לשלשה לא:

קטן עושין אותו סניף לעשרה. שאם היו ט' גדולים ואחד קטן מצטרף עמהם ואע"ג דלא הוי פורח אלא למר ביודע למי מברכין ולמר ביודע בטיב ברכה. סניף חבור לזמון עשרה:

אין מדקדקין בקטן. בגמ' דילן מייתי לה והכי איתא התם תניא קטן שהביא שתי שערות מזמנין עליו ושלא הביא שתי שכירות אין מזמנין עליו ואין מדקדקין בקטן הא גופא קשיא אמרת הביא שתי שערות אין לא הביא לא והדר תני אין מדקדקין בקטן לאו לאתויי קטן פורח ופי' ר"ח ז"ל שעומד בתוך י"ג שנה ועדיין לא הביא שתי שערות ידועות שאינן גדולות כדי לכוף ראשן לעקרן שכן הוא שעורן אבל הביאן בתחלת צמיחתן אבל לא הביא כלל לא. וא"כ כי מזמנין דוקא בפורח הוא דמזמנין וק' לריב"ל דאמר בקטן יודע וכו' עושין אותו סניף וכו': ומשני ר' יוסי דקיימה ר' חנינא וכו' דאוקמה ר' חנינא אליבא דר' סימון בשם ריב"ל דהך ברייתא לשני קטנים נצרכה וקאמר דשמנה גדולים בני. י"ד ואחד קטן פורח ואחד אינו פורח הפורח עושין אותו כגדול ודאי דהיינו בן י"ג ויום אחד וקטן יודע עושין אותו כספק:

מה עביד לון מסויימין. בתמיה' דכי אמרי' נראין כי' דילמא בת"ח דחשיבי ט' כי'. ובב"ר גר' לה ופי' רש"י ז"ל כלומר האיך אפשר לתשעה שיהו נראין כי' וכי מסויימין הן: ע"י שהן אומרין את השם עושין אותו סניף. פי' רש"י ז"ל כלו' מאי כ"ש הוא זה להלן שהוא מזכיר את השם כלומר ט' שיש שם ג' חבורות שראויין לזימון בלא קטן ואין צריכין לקטן כי אם להזכרת השם לפי' עושין אותו סניף לעשרה כאן שאינו מזכיר את השם שאינו בא להצטרף להזכרת השם אנא להצטרף לזימון שנים אין עושין אותו סניף ע"כ. וראה האיך תקן הלשון ומסיק עלה בב"ר הדא אמרה עושין אותו סניף לברכת זמון אבל לא לק"ש ותפלה והטעם דברכת זמון סגי בג' ואיכא ג' חבורות שראויין לזמון בלא קטן וקיל. אבל ק"ש ותפלה חמירי דלא סגי בפחות מעשרה אין עושי' אותו סניף עד שיתחיל להביא שתי שערות דהיינו פורח:

קטן לס"ת. לאו להונאת ס"ת קא' דאינו פחות מעשרה ולא גרע מתפלה אלא לענין דעושין אותו סניף ועולה למנין ז' אבל קטן וחומש בידו אי לא ידע למי מברכין אין עושין אותו סניף לשבעה:

חביבי. דודי דודו תרגומו אח אבוהי:

עד שהבאתי שתי שערות. בשנת י"ג והיינו קטן פורח דברייתא ודלא כריב"ל:
מחצה ומחצה מהו. מחצה אכלו פת ומחצה אכלו ירק מי מצטרפי לזמון או לא:
אמר ליה רבי זעירא לרבי אבונא עד דאנא תמן. בארץ ישראל:
איצרכת לי. מיבעיא לי:
ובעאי משאליניה. ובקשתי לשואלו:
ומדצדי לי מינך לא שאלתה. ומפני שיראתי ממך לא שאלתיה:
אותו שאכל ירק מהו שיברך. הוא עצמו להוציאם:
מיחלפא שטתיה דרבי ירמיה. כדמפרש ואזיל:
שלש מאות נזירים עלו. מח"ל לארץ:
ואינין בעיין תשע מאה קורבנין. שלש בהמות לכל א' וא' כמו שכתי' בפרשה:
מצא להן פתח והתירן. ולא היו צריכין כלום:
נגסין. אוכלין:
נהירין אנן. זכורים אנו:
תני לון עובדא. ספר להם את המעשה:
הב ליה מילה. אמונה:
למה אפליית בי. למה צחקת בי:
את מן ממונך ואנא מן אורייתי. אני מרוב חכמתי מצאתי להם פתח והיתר ולא הוצרכתי ליתן להם כלום:
ינאי ומסוביו. ומסובין שלו:
והבין ליה דליכול. ורק או מיני תרגומא ובב"ר גר' הבין ליה דלישתי יין והיא היא:
חלוקין עליו חבריו. חלוקין על שמעון בן שטח חכמים: וא' עלה ר' ירמיה על הראשונה היו חלוקין עליו שהקריב קרבן הנזירים ואע"פ שעשו נזירתן בח"ל ותנן במס' נזיר שאין נזירות אלא בארץ:
על השניה. היו חלוקין עליו שאכל ירק וברך ברכת זמון להוציאן ידי ברכת זימון דהא דאמרי' אכל ירק מצטרף לזימון היינו שמזמנין עליו אבל לברך הוא ולהוציא אחרים לא עד שיאכל כזית דגן:
מיחלפא שיטתיה דר' ירמיה תמן צריכא ליה. לעיל מיבעיא ליה מי שאכל ירק מהו שיברך לאחרים והכ' פשיטא ליה דאמר דעל הראשונה הוא דחלוקין עליו ומשמע דעל השנייה הם מודים לו:
ומתרץ הך דצריכא. כלומר הך דמיבעיא ליה כרבנן והך דפשיטא ליה כרשב"ג דתני' וכו' וטבל בציר:

לעולם אין מזמנין כו'. ואפילו בי' אין מזמנין שיברך הוא:
מתני' כרשב"ג. דתרי קולי מקל בי' לברך לאחרים בג' להצטרף ולענין הלכה בעי' שלשתן יאכלו דגן ולא מהני אכילת ירק או שתיית יין אפי' להצטרף אלא בעשרה:

הלכה ג

בשלשה והוא אומר ברכו. דהוא בלאו איהו איכא זימון וכן כולן:
אחד עשרה ואחד עשרה ריבוא. כלומר הכל שוה משראויין להזכיר את השם אין צריכין לשנות ובגמ' מפ' דהך ריש' ר' עקיבא היא:
במאה אומר נברך לה' אלהי ישראל. מפ' בגמ' דר' יוסי הגלילי קתני לה:
לפי רוב הקהל הן מברכין. כמו שאמרנו שיש חילוק בין מאה לעשרה ובין מאה לאלף ובין אלף לריבוא:
המבורך. מפי כל בריותיו ובזה מכניס עצמו בכלל ומשום דר"ע לא הזכיר המבורך בקריאת התורה בב"ה א"ל ר' ישמעאל דלא סגי בהכי:
ולמה לא אמרת ברכו. דהא אנן ג' והוא תנן:
והנוקרנין. פי' בערוך מדקדקין בדבר שלא לצורך כמו תרנגול המנקר באשפה:
בגין דצווח ליה. בשביל שקראו נוקרנא. דתניא במס' דרך ארץ לא יהא אדם מן הנוקרנין ולא מן העמקנין:
איני מוציא עצמי מן הכלל. כשאני מזמן עם ג' חוץ ממני ואני רשאי לומר לג' ברכו טוב לי לומר נברך שלא להוציא עצמי מכלל המברכין:
סב בריך. טול כוס ובריך עליו:
א"ל ר' זירא לר' אבא ותן דעתך לצאת בברכתי שהרי תשתה כוס אחר אחריו:
השמש מברך על כל כוס וכוס. דנמלך הוא וחושב שאין נותנין לו אלא פעם אחת:
ואינו מברך על כל פרוסה. דבטוח הוא שלא ימנעו ממנו לחם ומפ' בפ' כל הבשר והוא דאיכא אדם חשוב אבל אי ליכא אדם חשוב מברך על כל פרוסה ופרוסה:
ידי חובתי באמן. שתאמר אמן לברכתי ולהוציאני דאמרינן בעלמא גדול העונה אמן יותר מן המברך:
המתעסק לא יצא. משנה הוא בפרק ראוהו ב"ד גבי שופר:
והשומע מן המתעסק. לא יצא דאע"ג דאיהו מכוין התוקע אין מתכוין לתקיעת מצוה והכא נמי בעי' כוונת מי שיוציאהו:
אחד עשרה וכו'. אחד מרובין וא' מועטין ובלבד שיהו עשרה:
דכתיב אלהים נצב בעדת אל. ומשמע דכיון דאיכא עדה יקדשוהו וירוממוהו:

ונאמר להלן עדה. עד מתי לעדה הרעה הזאת כתוב במרגלים דכתיב בההוא קרא אשר המה מלינים עלי את תלונות בני ישראל:
מה עדה האמורה להלן י'. דיצאו יהושע וכלב אף כאן עשרה:
נאמר כאן תוך. ונקדשתי בתוך בני ישראל:
מה תוך האמור להלן עשרה. שעשרה אחים ירדו לשבר אוכל:
סגין אינון. שהרי כמה אלפים היו באים לשבור:
אלא נאמר כאן בני ישראל. ונקדשתי בתוך בני ישראל:
ונאמר להלן. ויבאו בני ישראל לשבור בתוך:
במקהלות בכל קהלה וקהלה. כל עשרה ועשרה דעלמא אבל לאו למימרא דאכל רוב קהל איכא ברכה חדשה. ור' חנינא מתרץ במקהלת כתיב ומשמע דאחדא קאי:
ובעון משתקוניה. כדתניא הפותח והחותם בתורה מברך לפניה ולאחריה:
גידלו בברכה. שאמר ברוך ה' אלהי ישראל האל הגדול הגבור והנורא ובהסכמת כל בית דינו אנשי כנסת הגדולה הכי איתא במסכת יומא פ' בא לו:
ולא אמר נורא. בפרש' הנה חנמאל כתיב האל הגדול והגבור ה' צבאות שמו:
החזירו הגדולה ליושנה. בפ' בא לו מפר' טעמא:
שאלהיהן אמתי. מסכים על האמת ושונא השקר:

הלכה ד

אינן רשאין ליחלק. דאיחייבו להו בזימון:
וכן ארבעה וכן חמשה. אין השלשה מזמנין והיחיד או השנים מתחלקין מהן דאינהו נמי מיקבעו בחובת זימון: ששה נחלקין כדי זימון לכאן וכדי זימון לכאן:
עד עשרה. אבל עשרה אין נחלקין דאיחייבו להו בזימון בהזכרת ה':
עד שיהו עשרים. אז נחלקין אם רצו לשתי חבורות:
ושכח ולא הזכיר של שבת. בברכת המזון:
רב אמר חוזר. וקי"ל כוותיה: צריך להזכיר מעין המאורע בברכת המזון ובתפלה בעבודה ובפ במה מדליקין תני בה ואין בהן קדושה על הכוס ויש בהן הזכרה בברכת המזון:
אשכחינון ברכין. ולא קראוהו שכבר זימנו עמו ורשאין ליחלק היו:
כאן בשלא הסיח דעתו. מברכות דאורייתא שלא פתח בהטוב והמטיב הסיח דעתו שפתח בהטוב והמטיב הכי איתא בגמ' דילן וגבי ר"ח אסיקנא התם דאין מחזירין אותו:
כל א' וא' מברך לעצמו. דלא אמרי ניזול וניכול בדוך פלן:
ישבו ואכלו. ואמרו ניזיל וניכול נהמא בדוך פלן:

הלכה ה

עד שיתן לתוכו מים. לפי שהיה יינם חזק מאד כדאמרינן בעלמא דדרי על חד תלתא מיא הילכך כיון דלא חזי לשתייה בלא מים אין מברכין עליו בורא פרי הגפן. ולדעתו דר' אליעזר טעמו כשהוא חי לא חשיב פגימה דלאו יין מיקרי ולרבנן חשיב פגימה:

לשני בתים נצרכה. דלא תימא כי תנן דרואין אלו את אלו דמצטרפין משום דשניהם בבית א' אלא כיון דרואין אפילו בשני בתים מצטרפין. ובגמ' דילן אמרינן דהשמש מצרפן. והא דתני בית א' לאשמועינן דאפילו בבית אחד אם אין רואין זה את זה אין מצטרפין:

משעה ראשונה. על מנת כן להצטרף:

אילין דבי נשיאה. כבית א' דיינינן להו והוו להו כמשעה ראשונה להצטרף או כשני בתים ואין דעתן להצטרף:

מוקים לאימוריה. והללו רואין לאימורא והללו ג"כ ואין שניהן רואין זה את זה:

שהוא נותן לתוכו כל שהן. ואע"ג דטעמו כשהיה חי לא חשיבא פגימה דהשת' הוא דהוי יין ומעיקרא לא ומפרש טעמא בגמ' דילן משום דבעי' מצוה מן המובחר:

ר' יונה. לא היה לו אלא כוס א':

טעם כסא. כוס של ברכה של סעודת הלילה טועמו ועודנו חי ובא לברך עליו למחר שישתה לסעודת היום ומוסיף עליו כל שהוא יין שהיה משייר כדי לתקנו לצורך מחר אבל לא היה בשיור שיעור אלא בצירוף מה שמשייר מאותו ששתה וע"כ כששתה בלילה לא מזגו במים דאין תימא שהיה מוזגו במים בלילה היכי עביד הכי דשותהו למחר והא אמרי' השותה משקין מזוגין שעבר עליהן לילה דמו בראשו אלא דברך בו בלילה בלא מזיגה ופליג:

ומשני הא מוקי לה ר' יוחנן בנדה פ' כל היד דההיא מיירי והן שלנו בכלי מתכות. ור' יונה לעולם דמזיג ליה במים לסעודת הלילה ולא היה מניחן אלא או בחרס או בעץ ולא פליג אדר' יוסי בר חנינא:

דמו בראשו. נענש על עצמו וחובת דמו נדרשת ממנו לאחר מיתתו וראי' לדבר דמו בראשנו דמרגלים חובת דמו יהא מוטל בראשנו:

גבוהה מן השלחן טפח. ומש"ה בעיא סיוע לימין:

צריך שיתן עיניו בו. כדי שלא יסיח דעתו לדברים אחרים:

שבע עיטור. מעטר ליה בכוסות אחרים והוא שובע רבוי יין:

מודח. ומתקבל על רואיו לשון הדחה:

ים ודרום ירשה. דרום לשון נגב לשון יובש והוא העולם הזה וים העולם הבא והמשכיל יבין:
כוס פגום. שתה ממנו והותיר השיריים פגומים נינהו:
אין מברכין עליו. כגון קידוש והבדלה אבל ברכת הנהנין מברכין:
צריך שיעור. דאי לא ליחלקיה לתרי ואמאי אין מברכין עליו:
וטעמו פגמו. אע"ג דלא שתה ממנו בדרך שתייה אלא טעימה בלחוד:
כבוד היום קודם לכבוד הלילה. אם יש לו בשר לסעודה אחת או מיני מגדים יניחם עד סעודת היום דומיא דסעודת פורים ועוד דהא ביום אכלוהו כתיב בקרא דאת אשר תאפו אפו ואכלוהו ערב ועוד דנס דמן לא מינכר אלא ביום דאלו בליל כניסת שבת כל לילה ולילה היה להן מן ולא היה נבאש אלא בבקר בעלות השחר. וזה סוד:
קדושת הלילה קודמת לקדושת היום. כגון שאין לו אלא כוס א' אומר עליו קידוש לילה דקידוש לילה עדיף דזכרהו על היין בכניסתו:
אי זהו קידוש היום. מהו קידוש כבוד היום:
בורא פרי הגפן. ותו לא והכי אית' בפ' ערבי פסחים:
בארץ. בברכת הארץ ולא כשבת דמזכירין ברחם:
מסב ומברך. במטה דרך הסבה ובגמ' דילן אמרינן והלכתא בכלהו יושב ומברך:
הדרן עלך שלשה שאכלו בס"ד

פרק ח

הלכה א

אלו דברים שבין בית שמאי וב"ה בסעודה. במה שנחלקו בהלכות סעודה:
מברך על היום. בקידוש היום כגון שבת או יו"ט:
מברך על היין. טעמא דב"ש וב"ה מפ' בגמ'. וק' דמשמ' אלו ותו לא ולקמן בפירקין קתני בברייתא פלוגתא דשמן ערב ויין דלסוף הסעודה ולא תני לה במתני'. וי"ל דבכלל דקתני במתני' ב"ה אומרים מברך על היין היא דטעמא משום דיין תדיר וטעמא דב"ה נמי התם האי נמי היא. אבל ק' דתנן לעיל פ' כיצד מברכין ב"ש אומרים אף לא פטר מעשה קדרה ולא קתני לה הכא. וי"ל דה"ק משום דתנינן לעיל פלוגת' דב"ש וב"ה גבי סעודה ההיא דמעשה קדרה תני השתא הכי ואלו הדברים כולן אשר נחלקו בסעודה ומוסיף על הראשונים הוא ובתר דמסיק מילי דברכת המזון תני להו. ואכתי ק' דתני בגמ' דילן פ' כיצד מברכין הביאו לפניו שמן והדס ב"ש אומרים מברך על השמן ואח"כ מברך על ההדס וב"ה אומרים מברך על ההדס ואח"כ מברך על השמן וטעמא דב"ש

דשמן עדיף דזכינו לריחו ולסיכתו מה שאין כן בהדס וטעמא דב"ה דריח השמן הוא משום עירוב ופיטום הבשמים שנתנו בו כגון משחא כבישא וכן פי' רש"י ז"ל. והדס ריחו בעיניה הילכך הדס עדיף והא לא תנינן לה. וי"ל דס"ל לתנא דמתני' כר"ג דתני' התם דנטה דעתו בתר דעת ב"ש וכב"ש קי"ל ועוד דר"ג מב"ה קאתי וס"ל כב"ש והוה ליה חזרו להורות כדברי ב"ש:

שקדושת היום גרמה ליין שיבא. ביום זה לא בא אלא בשביל קידוש שבת:

וכבר נתחייב בקידוש היום עד שלא יבא היין. כבר קדש היום משקבלו עליו ועדיין לא בא היין לשלחן וכשם שקודם לכניסה כך קודם לברכה:

היין גורם לקדושה שתיאמר. דבעינן יין הראוי לקידוש דלאו כל יין דעלמא ראוי להכי דטעמו פגמו ומגולה ולבן לגמרי פסול הילכך יין הראוי גורם לקידוש שתיאמר ועוד דאמרינן אין יין אין מקדשין:

דבר אחר. מפ' בגמ' דילן משום דב"ש אמרי תרי טעמי אמרי ב"ה נמי תרי טעמי:

יין תדיר. בחול כבשבת וקדושת היום אינה תדירה ותדיר ושאינו תדיר תדיר קודם. וילפינן לה בפ' כל התדיר מקרא יתירא דכתיב אשר לעולת התמיד דבשביל שהיא תמיד הקדימה הכתוב ומכאן אתה למד לכל התדירין:

מדברי שניהן. ב"ש וב"ה נלמוד:

הואיל ולאו הבדלה גרמה ליין שיבא. דהא מבדילין אע"ג דליכא יין לדברי שניהן וכדלקמן:

הואיל ונתחייב בהבדלה. בתפלה או לפחות לומר המבדיל בין קדש לחול קודם שמדליק נר כדאמרינן פרק שואל:

מדברי שניהן. ר' יוסי ור' מנא:

מבדילין וכו'. כדפרישית:

ואזלין מן אתר לאתר. לבקש יין לקדש בו:

במקום שאין יין מצוי. ויש אורחים בב"ה ולהוציאן אומר ברכה אחת מעין שבע וחותם מקדש השבת וקסבר דמקדשין בלא יין:

היך עבידא. לב"ש דאמרי מברך על היום כיצד יעשה מעשה אם היה יושב ואוכל סעודה סתם דאיכא פת אי נמי דליכא פת אלא דקטנית או ירק הוא דיושב ואוכל:

ואין שם אלא אותו הכוס. מניחו לברכת המזון ומשלשלן כולן עליו לשון שלשלת כלומר סודרן עליו. דברכת המזון טעונה כוס לב"ש כדאיתא בגמ' דילן:

יברך על היום המזון קודם. שכבר אכל ונתחייב בברכת המזון קודם שקדש היום וס"ל לב"ש דאין מעבירין על המצות ובההוא איתחייב ברישא:

יברך על המזון. הנה היין קודם אליבא דב"ש דהא גבי כוס ברכת המזון שמעינן להו במתני' בסוף פירקין דבתחלה מברך על היין ולסוף על המזון ולקמיה מייתי לה:
יברך על היין. כלומר וכי תימא הכי נמי דיברך על היין קמי המזון והלא ס"ל לב"ש דקידוש היום קודם וכי תימא דיקדש על היום ואח"כ על היין הא אמרינן לעיל והלא המזון קודם ולב"ה לא קשיא דיברך על המזון ואח"כ על היין ואח"כ על היום:
נשמועינה מן הדא. מתני' היא בפרקין:
בא להם יין. בימות החול אייריי:
ב"ש אומרים מברך על היין. ואח"כ על המזון ואיתמר עלה ר' בא אמר על יד שהוא בן ברכה קטנה וכו'. כלומר מזון דקתני הכא היינו שאכל קטנית או ירק ופירות דברכה אחרונה קטנה היא דכיון דלאו סעודת פת היא טעי בשאר ברכות קטנות שאומר תוך הסעודה דשותה מיד מקמי ברכת הנהנין. והאי כוס נמי איפשר דישכח ושותהו מקמי דבריך עליה בפ"ה דסבר כלהו ברכות קטנות נינהו. ולא דמי דהנהו לא הוו לסילוק והאי הוי לסילוק ונמצא שיברך על מזונו בלא כוס הילכך להיכירא מברך תחלה על היין ודוקא משום שלא ישכח וישתה בלחוד הוא דס"ל לב"ש דיברך על היין תחלה קודם ברכת המזון שאכל אבל לעולם היכא דברכה ארוכה היא א"נ דצריך לברך כ"כ ברכות כגון הכא ליכא שכחה ולא טעי הילכך ודאי מודו דיברך על המזון וכו':
וקשיא על דברי ב"ה. על דעתיה דר' יוסי דאמר יברך קודם על היין משום תדיר. דר' מנא תלמידו הוא ולא קי"ל כוותיה:
המזון קודם. כדתנן לב"ה מברך על המזון ואח"כ וכו':
יברך על המזון. בתחלה:
הנר קודם. כלומר נר ובשמים קודם כדתנן במתני' נר ובשמים מזון והבדלה:
יברך על הנר. הרי הבדלה קודמת לברכת היין דלית לן לאפסוקי סידרא דמתני' כלל. ובהכרח צ"ל ברכת היין אחר ההבדלה. וא"ת דהבדלה תקדום ליין א"כ קשיא לר' יוסי דאמר לעיל דיין קודם להבדלה:
א"ר יהודה וכו'. ומתני' ר' מאיר קתני לה וקי"ל כר' יהודה:
על הבדלה שהיא בסוף. דכל מאי דמאחרינן ליה ליומא טפי עדיף כי היכי דלא להוי עלן כמשוי:
ב"ש אומרים בשמים ואח"כ מאור. דמיד צריך לברך להשיב נפש קודם שיברך על הנר דמורה ברכתו שהוא חול ומשום דיש גורסין ומפכי דב"ה לב"ש ודב"ש לב"ה וב"ה הוא דס"ל בשמים ואח"כ נר קא"ר בא הלכה כדברי האומר בשמים ואח"כ נר הוא לב"ה אבל

פשיטא דמודו דמזון תחלה כר' יהודה דגמר מרביה דהך ברייתא דייקא היא ולית בה טעותא אלא גבי בשמים ונר וכיון דברייתא דייקא גבי מזון דמודו כו"ע לב"ה הילכך אי לא נקטינן כר' בא נקוט מיהא דמברך על המזון תחלה ואח"כ על היין כדתנן במתני' ואח"כ על הנר ואח"כ על הבשמים ואח"כ מבדיל וכמו ששנינו בברייתא. ובגמ' דילן אסיקנא כר' בא וה"ג התם בברייתא שב"ש אומרים מאור ואח"כ בשמים ובה"א בשמים ואח"כ מאור:

יין קידוש נר הבדלה. קסברי קדושת היום עדיפא מהבדלה וכב"ה דסברי דיין קודם לקידוש ואחר קידוש נר והבדלה:

ר' חנינא אמר ינה"ק. כדמפ' טעמא לקמיה דס"ל כשמואל:

מלוין את המלך. השבת להבדיל קדושתו ומעלתו:

ואח"כ מכניסין את השלטון. לקראת יו"ט לקדשו הילכך יין תחלה ואח"כ מאור ואח"כ הבדלה דכיון דהבדלה מקדמינן לקידוש יעשה כל סדר הבדלה כדין כל מוצאי שבת דעלמא ואח"כ יקדש. והא דלא מדכרי הכא בשמים משום שגם ביו"ט יש לנו נשמה יתירה כמו בשבת:

יהנ"ק. דס"ל ללוי מעיקרא עבדינן כל מילי דשבת והבדלה בתחלה דאפוקי יומא כעיולי יומא מה עיולי יומא בתר יין קידוש יום אף בתר יין הבדלה דהוי קדושת היום ולבסוף נר ולבסוף קידוש:

מעין שניהן. כר' חנינא דמקדים הבדלה לקידוש וכרב דמסמיך נר לקידוש:

כרב וכר' יוחנן. יקנ"ה ויקנה"ז:

כר' חנינא. ינה"ק:

מברך. בתחלה על הנר שמא יכבה דשמא אין בו שמן מקמי הבדלה והכא אמאי אמר קידוש שהוא ארוך קודם נר:

מכיון שיש לו יין. ומברך עליו קדושת היום מסתמא שמן יש לו ולא יכבה אע"ג דמעכב לה לברכת הנר ומאחר לה במצוה קא עסיק: ופריך אי הכי יברך על הנר בסוף דהא במצוה עסוק: ומשני שלא לעקור כל כך סדר שבתות אחרות דבמוצאי שבת דעלמא נמי נר קמי הבדלה. ומשום הכי קאמר נר בתר קידוש ובתר הכי הבדלה:

הלכה ב

נוטלין לידים ואח"כ מוזגין את הכוס. ביין הבא לפני המזון מיירי כדאמרינן בפ' כיצד מברכין הסבו והביאו להם יין א' מברך על יד כולן א"נ בשבת ויו"ט דמביאין יין לפני

המזון וקאמרי ב"ש נוטלין לידים ואח"כ שותין אותו הכוס ואוכלין סעודתן בההיא נטילה:

וב"ה אומרים מוזגין את הכוס. ושותין אותו ואח"כ נוטלין לידים וטעמייהו מפר' בגמ': **שלא יטמאו משקין שבאחורי הכוס**. ממתני' דכלים דרובע וחצי רובע משמע דאחורי הכוס היינו מושב של מטה דיש לו בית קבול ג"כ וחיישינן שמא יטמא מושב הכוס מידיו דסתמא אוחזו משם וסתמא משום נקיות שוטפין הכוס ואם אין נוטלין הידים תחלה ידים שניות הן ורבנן גזור דכל שני עביד משקין תחלה דתני ומייתי' לה פ' ב' דחולין כל הפוסל את התרומה מטמא משקין להיות תחלה וא"כ אם יש משקין באחורי הכוס מיטמאין להיות תחלה ונטמאו אחורי הכוס אבל תוכו טהור הוא כדתנן בפ' כ"ה דמס' כלים כלי שנטמאו אחוריו במשקין אחוריו טמאין תוכו ואוגנו ואזניו וידיו טהורים ומ"מ סברי ב"ש דאסור להשתמש בכלי שנטמאו אחוריו במשקין והכי איתא בגמ' דילן הילכך נוטלין לידים תחלה:

לעולם אחורי הכוס טמאין. כלומר למאי דחיישיתו שלא יטמאו הידים לאחורי הכוס הא לאו חששא היא שאפילו לכתחילה מותר להשתמש בכלי שאחוריו טמאין כיון דתוכו טהור וכדאמרן וכיון דמותר להשתמש בכלי שאחוריו טמאין אם אתה אומר נוטלין לידים תחלה שמא לא יהו הידים נגובות יפה ממי הנטילה ויטמאו המשקין שבידים מחמת הכוס ונעשין המשקין תחלה ונמצא שלעולם אחורי הכוס טמאים:

דבר אחר אין נטילת ידים אלא סמוך לברכה. כלומר ואפילו נאמר שהידים הן נגובות יפה יפה הא עדיפא למזוג הכוס תחלה ואח"כ נטילת ידים דיהא סמוכה נטילה לברכת המוציא כדי שיהא ניכר שהנטילה היא משום פת ולא משום יין דנימא דנוטל ידיו לפירות:

דתנינן תמן. במס' כלים פ' כ"ה. והכי איתא התם כל הכלים יש להם אחורים ותוך ובית הצביעה כלומר דאם נטמאו אחוריו לא נטמא תוכו ולא בית צביעתו דהיינו אוגנו ואזניו דהיינו עד מקום שהנקיים תופסין בו: ותנן ר"מ אומר לידים טמאות וטהורות א"ר יוסי לא אמרו אלא לידים טהורות בלבד ומפ' בפ' חומר בקודש ירושלמי דהאי דפליגי בכלי שנטמאו אחוריו ולא תוכו אי אפשר לומר דפליגי בנגוב שאין הידים מיטמאות בנגוב כלומר ודינא דטמאות לא מתרצא ומ"ט דר' יוסי ואי אפשר לומר במלא משקין דכיון דנגע בו טימאהו ונטמא אף תוכו ומ"ט דר"מ אלא כן אנן קיימין במלוכלך במשקה כלומר טופח שלא להטפיח. ומפ' התם ידים טמאות לר"מ כיצד היו ידיו טמאות ואחורי הכוס טהורין ומשקה לחוץ על גב הכוס ואחזו בבית צביעתו ואין משקה מיטמא מן

הידים לטמא את הכוס וכר' יוסי היו ידיו טהורות ואחורי הכוס טמאין ומשקה נתון על גב היד ואחזו בבית צביעתו אין משקה מיטמא מן הכוס לטמא את הידים והשתא ר"מ דסבר דכי תקינו דאם נטמא צביעתו ואוגנו דאחוריו טהורים אפילו בידים טמאות נמי אמרו הילכך אתו ב"ה כר"מ דשותין הכוס בלא נטילת ידים ולא חיישינן דמטמאין הידים לאחורי הכוס וב"ש כר' יוסי דלא שרי אלא דוקא בידים טהורות ומשום הכי נוטלין לידים ואח"כ שותין את הכוס:

לחלה ולנטילת ידים ד' מילין. אדם המהלך בדרך ויש גבל עושה עיסה בטהרה בכפר רחוק ד' מילין ימתין ולא יגבל עיסתו עד שיגיע לאותו גבל והגבל מגבלה ויפריש חלה בטהרה כדי שלא יטמא התרומה דאמרינן בפ"ב דזבחים בין לר' יוחנן בין לריש לקיש איכא לאו גבי מטמא תרומה דכתיב בכל קדש לא תגע. ולנטילת ידים היה רוצה לאכול פת והוא מהלך בדרך אם עתיד למצוא מים לפניו עד סוף ד' מילין ימתין מלאכול עד שיגיע שם:

הדא דתימר לפניו. שהמים או הגבל הן לפניו במקום שעתיד להלוך דרך שם ואין כאן טורח אלא שרוצה ללון כאן וללוש עיסתו או לאכול פתו ורבנן אטרחוהו שלא ילין עד שיגיע שם. אבל אם כבר עבר המקום והניחו לאחריו לא אטרחוהו רבנן לחזור לאחוריו ומפ' בפ' אלו עוברין ובהעור והרוטב דלאחריו מיל הוא דאינו חוזר אבל פחות ממיל חוזר:

שומרי גנות ופרדסין. שיש להן מים אלא שצריך להלוך למקום רחוק והן עוסקין בגנה במלאכה אחרת בעת האכילה מי אמרינן כלפניהן דמי והולכין אל המים עד ד' מילין דהא סוף סוף למים בעו למיזל להשקות השדה או דילמא כיון דעוסקין במלאכה אחרת כלאחריהן דמי: ופשט לה דהא אשה בתוך ביתה עומדת ערומה וסוף סוף צריכה ללבוש כדקא אתי בעלה ואפילו הכי אין מטריחין אותה ללבוש כיון דעסוקה במלאכה אחרת והכא נמי כה"ג:

מים שלפני המזון רשות. שאם רצה שלא לאכול הרשות בידו:

ושלאחר המזון חובה. מפ' טעמא בפ' כל הבשר שמלח סדומית יש שמסמא את העינים:

ראשונים נוטל ומפסיק. מפ' לקמיה נוטל ושונה והיינו כדתנן במס' ידים שצריך ליתן מים על ידיו שתי פעמים והראשונים מטהרין את הידים והשניים מטהרין את המים הטופחים על ידיו שנטמאו מחמת ידים:

על הראשונים נאכל בשר חזיר. שהיה חנווני ישראל מוכר בשר שחוטה לישראל ומאכילן וכשהגוי בא מאכילו נבלות ובא יהודי א' לאכול ולא נטל ידיו וכסבור זה שגוי הוא והאכילו בשר חזיר:

יצתה אשה מבעלה. פי' רש"י ז"ל בפרק כל הבשר דהוא עובדא דכידור דאיתא בפ' בתרא דיומא ואיכא מ"ד דאפקה ואיכא מ"ד והיו לה שני בנים והרגן:

חמא יתיה אכיל כהתם. ראה אותו שהיה אוכל פת במפה כמו אוכלי פת תרומה בארץ ישראל שרגילין בתרומה לשמרה בטהרה:

מהו כן. וכי שרי לאכול בלא נטילה:

אסטנס אני. דאע"פ שנטלתי ידי אי אפשי לאכול בידי:

חמא כהנייא אכלין כהתם. היינו ר' אמי ור' אסי והיו אוכלין בבלאי חמתות כדאיתא בפ' כל הבשר:

הא אזלא דרב ושמואל. דכלהו סברי דאין לאכול במפה ולדידכו הלכה לה ואין לחוש עליה דרב כבר נטל ידיו אלא משום דאסטניס היה וכדאמרן. ובגמ' דילן אמרינן אישתמטתיה לר' זירא הא דאמר רב תחליפא התירו מפה לאוכלי תרומה ולא התירו מפה לאוכלי טהרות. ור' אמי ור' אסי כהנים היו ורגילין לאכול תרומה:

נטילת ידים לחולין. היינו עד קשרי אצבעותיו. ואין צריך נטילת ידים בתרומה אלא לאכול במפה דכהנים זריזין הם ולא נגעי:

ר' יוסי אומר לתרומה ולחולין. כלהו שוין ואין אוכלין במפה בשתיהן:

לתרומה עד הפרק. מקום חבור פסת היד עם הקנה:

עד קשרי אצבעותיו. לפסת ידו:

ולא משטף ידוי עד הפרק. כמו לתרומה:

מקצץ תורמוסין. שהיו טופחין במשקה וכן פסק הרשב"א ז"ל דפירות טופחין במשקה צריכין נטילת ידים. מקצץ נוטלין מן הפסולת שלהן שהוא נרתק שלהן והנרתק קרוי כן כדאמרינן בפ"ק דכלאים וקצצין דמיין וכו' מקצץ נוטלין מקציצן כמו תשרש יגרס ודומיהן:

ומתנין עליהון כולי יומא. תהו מתנין עליהון כל היום שיועיל נטילתכם לכל היום לאכילה ובלבד שיזהרו מלטנפן ומלטמאן:

יהב ליה עיגולא דיקצי. נתן לו עיגול של פת שיבצע:

בעל הבית יודע כחו של ככרו. ויבצע בעין יפה:

הפותח הוא החותם. הבוצע מברך:

יותר מכאן מתחילין מן הקטן. שגנאי הוא שיטול ידיו הגדול וימתין יושב ובטל עד שיטלו ידיהן כולן:
באמצע המזון. כגון בין תבשיל לתבשיל אם נותנין להן ליטול מתחילין מן הגדול דכיון דאוכלין אין לו להמתין ואפילו היו עשרה:
לאחר המזון מתחילין מן המברך. כגון אם הגדול צוה לא' ליטול קודם שיטול הוא הוא מברך ולכך נותנין לו מים תחלה שיתקין עצמו לברכה:
דהוו עאלין קטעין קטעין וכו'. כלומר לעולם כרב הונא והפותח הוא החותם ודקאמרת מתוקן ועומד הוא הכא מאי עסקינן שנכנסו מעט מעט שהאחרונים אין יודעין מי הוא הגדול שפתח ונותן לנו סימן שאם נותנין לו מים אחרונים תחלה נדע כי הוא המברך ויכוונו לבם אליו לשמוע קולו ועיין בתוס' בפ' ג' שאכלו בעובדא דר' זירא על לגביה ר' אבהו:

הלכה ג

ומניחה על השלחן. כדמפ' בגמ' דבשלחן של שיש או של פרקים עסקינן דאינו מקבל טומאה אבל לא יניח המפה שנגב בה ידיו על הכסת הסמוכה אצלו להסב וטעמא כדאמר בגמרא:
וב"ה אומרים מניחה על הכסת. דוקא ובה יקנח ידיו תמיד שם ולא על השולחן וטעמייהו מפרש בגמ':
בשלחן של שיש. שחפהו בשיש כדתנן במס' כלים פ' כ"ב:
שלא יטמאו משקין של המפה מן הכסת. דהכסת הוא טמא מחמת משקין או ראשון לטומאה ואין מטמא אדם ואם אתה אומר דיניח המפה על הכסת פעמים שהמפה יהא משקה טופח עליה מחמת הידים וכיון שסמוכה אצלו בכל פעם מקנח בה ידיו וחוזרת ומטמאה את הידים ונמצא אוכל בידים מסואבות דהא משקין חוזרין תחלה ועבדי לידים שניות הלכך מניחה על השולחן של שיש:
ספק משקין לידים טהור. כדתנן במס' ידים ספק נעשה בהן מלאכה ספק לא נעשה בהן מלאכה ספק טמאין ספק טהורין ספקן טהור הילכך ספקא דכסת לאו כלום הוא דשמא אין שם משקין שיהו ראויין לטמא שאין בהן כדי סיכת אבר קטן:
אין נטילת ידים לחולין. כלומר מן התורה והכי איתא בגמ' דילן. וב"ה סברי דאפילו דהוי שולחן שני מותר להשתמש בו ומשום הכי מוטב להניחה על הכסת מלהניחה על השולחן שכשתיטמא מחמת כסת ותחזור ותטמא את הידים אין לנטילת ידים עיקר מן התורה אבל להניחה על השולחן חיישינן שמא תטמא האוכלין מחמת משקין שבה ויש

לטומאת אוכלין עיקר מן התורה דאשכחן דהן מיטמאין מאויר כלי חרס והן שניים. ולא אשכחן טומאה לאדם אלא מאב הטומאה:

יש נטילת ידים לחולין. מן התורה בתמיה והא ידים שניות הן ואין שני עושה שלישי בחולין:

דתניא ר"ש בן אלעזר. בפ' השוחט אחד בעוף מייתי לה ותוספתא היא במס' טהרות:

הידים תחלות לחולין. אליבא דר' עקיבא וכגון שהכניס ידיו לבית המנוגע הוו תחלה ופוסלות בחולין אחד ובתרומה פוסלות אחד ומטמאות אחד:

ושניות לתרומה. לתרומה היא שהוזכרו שניות שנעשות שלישי ולר"ש בן אלעזר מצינו ראשון שפוסל בחולין הוו ידים יש להן עיקר מן התורה:

דתנינן תמן. סוף פ"ב דטהרות:

הרי אלו כחולין. ואינן באין לכלל שלישי:

הרי אלו כתרומה. ובאין לכלל שלישי:

לטמא שנים. את שהטומאה יוצאה ממנו קרוי טמא בלשון משנה ואת שאין הטומאה יוצאה הימנו לטמא אחר קרוי פסול הילכך שלישי דתרומה קרוי פסול:

תמן תנינן. פ"ד דעדויות מקולי ב"ש ומחומרי ב"ה:

הסך שמן טהור ונטמא. כשהיה טהור סך שמן טהור ואח"כ נטמא וירד וטבל ולא נשטף השמן מעליו בטבילתו ב"ש סברי אע"פ שהוא מנטף מן גופו נטהר השמן בטבילתו וכדמפ' טעמא ואזיל:

היה שמן טמא מתחלתו. וסך בו וטבל ב"ש סברי כדי סיכת אבר קטן אם יש בשמן אחר שטבל כדי סיכת אבר קטן של קטן בן יומו חשוב ואינו בטל ולא נטהר השמן אבל אם היה פחות מכאן טהור. וטעמא דמפלגינן בין טמא מתחלתו לטהור מתחלתו גזרה שמא יאמרו ראינו שמן טמא שנטהר ועולה לו טהרה במקוה. וב"ה מחמרי דאם יש בשמן טופח ולמר ע"מ להטפיח לא נטהר השמן:

תמן אמרין טהור. במס' עדויות אמרי טהור אע"פ שמנטף משום דבטל משקה על גב הגוף:

וכה אינון אמרין. טמא ולכך לא יניח מפה על הכסת דמשקין הבלועין במפה חשיבי ויטמאו מחמת כסת:

ומתרץ תמן מאוס הוא. שמן שעל גופו מאוס הוא מחמת זיעת האדם ולא חשיב דמשקה סרוח הוא ולא חשיב משקה כדאיתא בפ' בתרא דתרומות מה שאין כן במפה. והא דלא פריך ב"ה אב"ה דהכא ב"ה מטעם ספק מטהרי דשמא אין בהן שיעור משקין לטמות כדאמרינן ספק משקין לידים טהור והתם משום דהוי בעין כדקתני מנטף מטמא:

תמן אמרי טמא. בכדי טופח ע"מ להטפיח:
וכא אמרין טהור. דהא ודאי אי אפשר שלא יהא כאן משקה טופח מחמת ניגוב הידים ואפילו לא הוי בו כדי להטפיח מטמאין ב"ה לת"ק. בשלמא ב"ש אב"ש לא קשיא דהא מנח ליה בשולחן של שיש או של פרקים שאין בה טומאה כלל. והקשה הראב"ד ז"ל דמה יש כאן משקה טמא מתחלתו ותירץ ז"ל דלהכי קרי ליה משקה מתחלתו דלפעמים אפשר שעדיין לא נבלעו מי הידים במפה ונגעו בכסת ויקבלו טומאה ממנה ויחזרו ויטמאו את הידים דהוה ליה משקה טמא מתחלתו: ומשני דלא דמי דהתם בעינו הוא שאינו בלוע באדם הילכך טמא ולא נטהר אבל הכא בלוע במפה הוא ולאחר שעה תהא נגובה ואין כאן משקה טמא כלל:

הלכה ד

מכבדין את הבית. מקום שאכלו שם אם הסבו על גבי קרקע מכבדין את הקרקע או אם הסבו על השולחן מכבדין את השולחן ואחר כך נוטלין מים אחרונים לידים:
וב"ה אומרים וכו'. פלוגתייהו מפ' בגמ':
מפני איבוד אוכלין. שיהו לשם פירורין ואם אתה אומר נוטלין קודם כיבוד אתה מבזה האוכלין שיפלו משקין עליהן:
מניח פירורין פחות מכזית. דמותר לאבדן ביד כדאיתא בגמ' דילן וב"ש סברי מותר להשתמש בשמש עם הארץ וב"ה סברי אסור להשתמש בשמש עם הארץ:

הלכה ה

נר ומזון בשמים והבדלה. דכיון דרואה האור מיד מברך עליו ומברך על המזון שאכל דמיירי שהיה אוכל בשבת וחשכה עליו מוצאי שבת ואין לו אלא כוס אחד ומניחו לאחר המזון וסודר עליו נר ומזון ובשמים ואח"כ מבדיל דאפוקי יומא מאחר כל מאי דאפשר:
נר ובשמים. דכיון דהדליקו נר מיד צריך לברך עליו דנהנה מיניה מיד ואח"כ על הבשמים דכיון דקא עביד מלאכה מרגיש ביציאת השבת וצריך לברך על הבשמים הילכך לבסוף מברך על המזון ולבסוף מבדיל:
שברא מאור האש. דהא על האש שנברא במוצאי שבת מברכינן כדאיתא בגמ'. וב"ה סברי בורא לשון הווה דהא בכל שעה מתחדש ועוד פליגי במילתא אחריתי דב"ש סברי מאור לשון יחיד וב"ה סברי מאורי לשון רבים דהרבה גווני מאורות יש באור:
על המזון שבתחלה. דכיון דגמר סעודתו בההוא מיחייב ברישא ואין מעבירין על המצות:

בשמים ומאור. בשמים מעיקרא ליישב נפשו קודם שיברך על המאור להראות שקשה בעיניו פטירת השבת:
כדברי האומר בשמים ואח"כ מאור. הוא דסברי ב"ה אבל פשיטא דמודו דמזון תחלה וקא סבר דמפכינן להו דב"ש לב"ה ודב"ה לב"ש וכן אסיקו בגמ' דילן:
אוחז שמן ערב בימינו וכוס יין בשמאלו. ביין שלאחר המזון מיירי ואינו כוס של ברכה ואוחז שמן ערב בימינו לפי שעליו מברך תחלה ליישב נפשו. מברך על השמן בורא שמן ערב וחוזר ומברך על היין כגון בחול שאין היין קבע ואין בו יין לפני המזון:
כוס בימינו. אוחז את היין בימינו דברכת היין תדירה וב"ה אזלי לטעמייהו:
וטחו בראש השמש. כדי שלא יצא בידיו מבושמות לשוק:
שאין שבחו של ת"ח וכו'. מפ' בפ' כיצד מברכין דילן דוקא במקום שחשודין על משכב זכור:
וטעין תרויהון בחדא ידא. ר' זעירא לקח לרבה בר בר חנא ולרב הונא בחדא ידא וכעס רבה בר בר חנה על זה דהיה לו להחשיבם וליקח אחד בידו אחת והשני בשנית דלא היו אגודות של בצלים:
וכעס עלוי אבוי. דרבה בר בר חנה ומפ' בסנהדרין פ"ק דמרתא שמיה: ר' זעירא כהן הוה והכי אמרינן לעיל בפ' שלשה שאכלו דקרא כהן במקום לוי:
אשר ברא פרי הגפן. דמה שברא הקב"ה בששת ימי בראשית היה כלומר דאמאי לא תנינן פלוגתא דב"ש וב"ה לעיל גבי יין פ' כיצד מברכין:
ומשני יין מתחדש וכו'. דיין של שנה זו אינו כשל אשתקד. ואש אינו מתחדש כחו דכך כחו עכשו כשל אשתקד:
והאש מתחדש וכו'. ה"ג וטעמא דב"ה קא מפ' לקמן דהאש מתחדש בכל שעה נמי דקמא קמא אזיל:
שלא נבראו מששת ימי בראשית. מפ' לקמן ובפ' מקום שנהגו דבמוצאי שבת נתן הב"ה דעה באדם הראשון והביא שתי אבנים וטחן זו בזו ויצתה מהם אור:
אשר מצא. ענה המציאם:
המיונס. לא אתפרש ורש"י פי' מין חיה:
הימיסו. כמו אחינו המסו את לבבנו דאמרינן בפ"ק דמעשרות פלגון ליבנא לשון חצי דחציו סוס וחציו חמור:
מיזבון מולוון. לקנות פרדות:
חרדון. צב:
חברבר. ערוד קרוי בגמ' דילן:

האש מניין. בא כיון שלא נברא בששת ימי בראשית:
אותה האורה. ששמשה בע"ש שנברא בו אדם וקסבר דשמשה האורה של יום ראשון כל ששת ימי בראשית ואע"פ שנתלו המאורות ביום ד' לא שמשו וכן דעת יונתן ב"ע ע"ה בפסוק ונוגה כאור וכו' ומה שכתוב להבדיל בין היום כבר כתב רש"י ז"ל משנגנז האור הראשון אבל בששת ימי בראשית לא שמשו אלא האור והחושך הראשון זה ביום וזה בלילה ומה שאמרו נובלות אורה של מעלה גלגל חמה היינו לכשיגיע זמנו לשמש שלא כדברי הרמב"ן ז"ל:
באותה שעה זימן לו הב"ה. במו"ש:
שני רעפים. כלומר אבנים קלים והכי איתא בפ' מקום שנהגו:
שכבר שבת האור כל אותו היום. ודבר חדש הוא שנחסר בו כל היום ועכשו נהנה ממנו:

הלכה ו

על הנר. של גוים משום דלא שבת ממלאכת עבירה שהגוי עושה מלאכה לאורו ותניא בגמ' דילן אור שלא שבת אין מברכין עליו ומוקי לה שלא שבת מעבירה:
על הבשמים. של גוים מוקי בגמ' דילן במסבה של גוים דסתמן לע"ז עבדי ובגמ' פריך היינו סיפא ולא על הנר ולא על הבשמים של ע"ז:
ולא על הנר. של מתים דלא עבידא להאיר לחיים אלא לכבוד המתים ובגמ' מפ' הי ניהו נר של מתים דעבידא לכבוד:
ולא על הבשמים של מתים. דלעבורי ריחא וכו' זוהמא וסרחון של המת הוא דעביד ולא להריח:
עד שיאותו. בגמ' מפ' מאי יאותו:
מה ופליג. וכי פליג אמתני': ומשני קיימונה במעשן לפני חנותו. העמידוה בני הושיבה הך ברייתא דר' יעקב במעשן הגוי לפני חנותו בודאי להריח עבד שיתקרבו האנשים אל חנותו ומתני' במסיבה עסקינן דסתמא לע"ז והכי מוקי לה בגמ' דילן:
עששית. פנס לינטירנא בלע"ז:
אע"פ שלא כבתה. ודלקה כל יום השבת מברכין ואע"ג דלא שבת האור שבת ממלאכת עבירה הוא דאמרינן:
ספקלריא. כגון שהיה רואה נר בעד החלון ובחלון זכוכיות שקרויין ספקלריא:
רואה את השלהבת ואינו משתמש לאורה. כגון דמרחקא:
משתמש לאורה ואינו רואה את השלהבת. כגון דקיימא בקרן זוית:
מועלין בה. הנהנה ממנה מביא אשם מעילות:

והשלהבת לא נהנין. לכתחלה ומדרבנן אין נהנין ואם נהנו אין חייבין אשם מעילות דלית ביה משׁשׁא:

גחלת של ע"ז אסורה. דכתיב ולא ידבק בידך מאומה מן החרם ושלהבתה מותרת אפילו מדרבנן לא גזור בה משום דע"ז מאיסה ובדילי אינשי מינה הכי מפרש לה בפ' משילין:

והשלהבת פטור. מוקי לה התם כגון דשייף לחרס משחא ואיתלי ביה נורא דגחלת ליכא ושלהבת איכא. ומשום חרס לא מיחייב וכגון דלית ביה שיעורא:

אין מברכין על הגחלת. כדמפ' ואזיל בגחלת שאינה לוחשת:

הנקטפת. שנקטפת שלהבתה הדקה ממנה שעולה ויורדת בה:

ניחא גוי שהדליק מישראל. דאור ששבת הוא אלא ישראל שהדליק מגוי למאי מברכין:

וכ"ת דקמא קמא אזיל אי הכי אפילו גוי מגוי נמי:

אשכח תני וכו'. דיש אמורא מצא ברייתא שאסור וק' ובגמ' דילן פירשוה דגוי מגוי גזרינן משום גוי ראשון ועמוד ראשון. ישראל מגוי אתוספת דהתירא הוא דקא מברך:

בשביל אותו ישראל ששם. ובגמ' דילן פליג כיון דרוב גוים אין מברכין עליו:

על הבשמים של לילי שבת. שבטבריא היה מנהגן לגמר הכלים בערבי שבתות שיריחו ריח טוב לכבוד השבת. ובצפורי היו נוהגין לגמר הכלים במו"ש וגם הן היו עושין לכבוד השבת כדי להשיב נפש מן הצער שהיה להם באיבוד נפש יתירה והיו מגמרין הכלים כדי להריח ריח טוב ועל אותו ריח אין מברכין שהוא לכבוד ולא להריח איהו גופיה:

אור ע"ש בסוריא. בלילה ע"ש היו עושין כן בסוריא משמחת ביאת השבת:

למעלה ממטתו של מת. שקבועין שם על קבריהם כדרך שעושין הישמעאלים:

אבל לפני מטתו כשמוליכין לקוברו כיון שאין קבועין שם לכבוד החיים הן עשויין הילכך מברכין ובגמ' דילן אמרינן כל שמוציאין לפניו ביום אין מברכין עליו:

תפתר בע"ז של ישראל. ואשמעינן דאע"פ דפקר ואין מאמין בה אלא כדי להטעותן אין מברכין עליו:

הבדילו לו. לצורכו הב"ה:

הבדלה ממש. שהבדיל האור בשעה שמדת היום משמש למעלה והחושך בשעה שהלילה משמש למעלה:

איסטרטיגי. פקיד נציב פלשתים מתרגמינן איסטרטיג פלשתא:

לכשבראם עשה שלום ביניהם. שהגביל לכל א' גבולו:

נאות לכם. תרגום אונקלוס נטפס לכון לשון דפוס כדתנן טפוס של תפלה כלומר נלך לנגדכם ולרצונכם ככל תאותכם כמדתכם בכוון כדרך צורה שעושין בדפוס והיא כמדת הדפוס והכי נמי עושה באור היד צל כצורת האצבעות:

לעות. לשון עת פאשר טיינפו בלע"ז:
לבייש את עובדיהן. והפסילים יעידו על עובדיהן אע"פ שאינם רואים ואינם יודעים כדי שעובדיהן יתבייש ומתני' לאו על פסילים קיימא אלא ביום האיד:
מקריב קומיה. היה מקרב לפניו האור כדי לברך עליו:

הלכה ז

עד שיתעכל המזון. בגמ' מפרש שיעור עיכול:
שמא לא היה חוזר ונוטל כיסו. לכבוד עצמו הוא חוזר לכבוד שמים לא כ"ש:
שמא מטריחין. אותו שיתבטל ממלאכתו ויחזור למקומו ויברך:
עד מתי הוא מברך. שעדיין לא נתעכל המזון:
עד שירעב. מחמיר הוא משמואל:

הלכה ח

בא להם יין אחר המזון. ובימות החול:
מברך על היין. תחילה מפ' בגמ' דמירי דמזון שאכלו הוא בן ברכה קטנה כגון שאכלו ירק מבושל והוא מזונן או קיטנית והוא מזונן דברכה אחרונה של מזונן הוא בורא נפשות וחיישין ב"ש דילמא שתי מקמי דבריך בורא פרי הגפן ואותו כוס לברכת המזון הוא דטעונה כוס ומשום הכי מברך ברישא בורא פרי הגפן:
עונין אמן אחר ישראל המברך. ואפילו לא שמע כלל אבל לא אחר כותי שמא ברך להר גריזים:
ע"י שהוא בן ברכה קטנה. ק' ליה לר' בא אמאי אמרי ב"ש יין קודם דהא ב"ש סברי לעיל דמברך על היום תחלה דכבר קדש היום והכא נמי הרי אכל תחלה ולהכי מוקי לה שלא אכל אלא ירק או קיטנית שברכתו אחרונה בנ"ר שאינו אוכל פת באותה סעודה ומתוך שהיא ברכה קטנה טעי אטו אם אוכל פירות באותה סעודה וגמר לאכול פרי אחד ומברך בנ"ר ויש לו יין שותה יין ואינו מברך בפ"ה אם ברך בתחלה אבל לעולם היכא דליכא שכחה מודו ב"ש דברכת המזון קודמת כדאיתא לעיל בריש פרקין:
ברם הכא ע"י שהוא וכו'. טעות סופרים הוא ולא גר' ליה הכא ובריש פרקין מקומו:
בלא אכל עמהם כזית. דהך ענייה לאו להוציא עצמו הוא דהא לא מחייב אלא משום דאמרינן לקמן עונה אדם אמן אפילו לא אכל ואשמעונן מתני' אע"פ שלא שמע אלא שרואה אחר עונה עונה אמן:
והוא שענה ראשי פרקים. כי אמרי בהלל שמע ולא ענה יצא ובלבד שעונה ראשי פרקים דאמרינן בפ' לולב הגזול מצוה לענות ראשי פרקים:

הללויה הללו עבדי ה'. ראש המזמור וכן כל ראש מזמור ולמעוטי הפסקות שמפסיקין כגון מה אשיב לה' שאינו ראש מזמור:
אינו אומר נברך שאכלנו אלא א"כ אכל. ואומר ברוך הוא ומבורך שמו לעולם ועד:
אמן יתומה. לקמיה מפרש:
קטופה. שמחסר קריאת הנון שאינה מוציאה בפה שתהא ניכרת:
חטופה. שקורא אות האלף בחטף ולא בפתח. וצריך לומר אמן בקמץ ולשהות בקריאת הנון מעט:
ולא ידע למה הוא ענה. שלא שמע הברכה אלא עונה מפני עניית האחרים:
הדרן עלך אלו דברים

פרק ט

הלכה א

הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל. כגון מעברות הים ומעברות הירדן וכל הני דמני ואזיל בגמ' דילן:
שעקר ע"ז מארצנו. מפ' בגמ' דהיינו כשנעקרה ע"ז מכל א"י אבל כשנעקרה ממקום אחד אומר ברוך שעקר ע"ז מן המקום הזה. וכל הני ברכות הסכימו המפרשים ז"ל דבשם ומלכות נינהו והכי איתא בגמ':
אינו צריך לברך. בניסי יחיד אחר הוא דלא מיחייב אבל הוא גופיה מיחייב לברוכי ואומר ברוך שעשה לי נס במקום הזה:
על נסי אביו מהו. ולא איפשיטא ובגמ' דילן אמרינן דהוא ובנו ובן בנו מברך:
כגון חנניה מישאל ועזריה מברך. שעשה נסים לאבותינו והכי תניא לקמן ובגמ' דילן:
ניסי שבטים. כגון מקום שלא היה קידוש השם:
מ"ד כל שבט ושבט איקרי קהל. פלוגתא דר"ש ור' יהודה ור"מ בפ"ק דהוריות כדתנן התם:
צריך לברך חמש ברכות. כדמפ' ואזיל:
פרת. בבבל עובר כדאיתא בגמ' דילן:
מרקוליס. בבבל נמי איתא:
כבשן האש. חפירה שהוסקה לחנניה מישאל ועזריה:
גוב האריות. שהושלך בו דניאל:
שעשה נסים לאבותינו. ואע"ג דיחיד הוה מנינו אבות על השולטנות האב הדוכס אבי אבי רכב ישראל וכו' ורבנות מצינו על היחיד כדכתיב ביד אדונים קשה:

מקום שנוטלין ממנו עפר. פי' רש"י ז"ל מקום יש בבבל שאין בהמה יוצאה משם אם אין נותנין עליה עפר מעפר המקום והוא סימן השמד כדמפ' ואזיל וטאטתיה במטאטא השמד וגו':

צריך לומר אלהינו. ואין צ"ל אתה דהא אומר אשר קדשנו ואינו אומר אשר קדשתנו וקי"ל כרב ואומר אתה ושם ומלכות כדאיתא בגמ' דילן פרק כיצד מברכין:

היסופר לו כי אדבר. הכי דריש ליה לקרא היסופר שבחו כולו כי ארבה לו דברי שבח בדבורי אם אמר איש לעשות כך כי יבולע:

כגון אני וחברי. בתמיה':

סמא דכולא משתוקא. הסם שיש בו כל הסמים כולם היא השתיקה שלא להרבות דברים והיינו לך דומיה תהלה:

דלית בה טימי. דמים וערך בלשון יון טימי:

הרי זה חכם. ששם יוד הא מקור כל השמות כולם מה שאין כן בשאר המדות:

תשובתן בצדן. שכתב כאן רפואתן בצדן להחזיר להן תשובה:

לא שניהם בלא שכינה. הגוף מהן והנשמה מהב"ה מרוחו של הב"ה והכי קאמר קרא עושה אני אדם וחוה אדם בצלמנו בדפוסנו שהן אדם וחוה והשתא נעשה מבנין הפעיל כמו נשקה את אבינו:

בסיליאוש. לשון יון מלכות:

אגוסטוס. פי' יוסף בן גוריון ע"ה לשון רומי יועץ וחכם:

קיסר. כבר פי' ג"כ יוסף בן גוריון טעם למה האפיפיור קרוי קיסר בלשונם:

ארכי טקטנן. שר הבנאים עושה קיטונות וחדרים:

קדוש בכל מיני קידושין. ואלהים לשון רבנות:

קוסינטרו. כמו קוסטינר הפוך אדם ההורג אנשים במצות האדון או במצות המלך:

ויצילני מחרב פרעה. קרא יתירא הוא דלכתוב כי אלהי אבי בעזרי:

ופנוניה. פנו לו מקום והלך:

השלך על ה' יהבך. לשון הפצרה כמו הב הב:

קוזמו קלטור. לשון יון קוזמו עולם קרטור תופש כלומר שלטון על העולם:

שולט בים. להניח הים מזעפו:

פילוסופוס. אוהב חכמה. ואם אינו חכם ובעל כבוד אינו אומר שהוא קרובו:

לכל ישראל. בין ראויין בין שאינן ראויין:

לב עובדיהם. על פושעי ישראל קאמר ומש"ה לת"ק בחו"ל לא יאמר כן מפני שרובם גוים:

ולא נמצא וכו'. אכלהו פריך ומשמע ליה דננעלו להן שערי תשובה ותפלת שוא הויא:
יבחר כתיב. וקרא דאל כל החיים נדרש לפניו ולאחריו וה"ק מי שהוא בוחר לחיי עוה"ב שקרויים כל החיים יכול הוא לבחור שהרי לכל החיים בעוד נשמתם בהם יש להן בטחין לשוב:
שלא עשני גוי. שלא נולדתי מבטן גויה דאלו נולדתי לא היה לי דרך ומקום להשכיל באמתך. אבל לא מברך שלא נעשיתי גוי דזה אין לברך עליו דאף אם נעשה גוי וכפר בעיקר יש לו תשובה ומצי להתפלל עליו וכדאמרן והשב לב וכו':
אותן שפשטו ידיהן בזבול. שכפרו בעיקר והיינו יחובר אל כל החיים הב"ה קרוי כל החיים כי הוא צרור החיים ונתחבר אליו כמו חירם שאמר אל אני:
מזבלין. לשון גנאי הוא והענין כמו מזבחים וכנוי הוא:
כושי. שחור הרבה:
גיחור. אדום הרבה רושו בלעז:
לווקן. לבן יותר מדאי:
קפח. בטנו גדולה ומתוך עוביו נראית קומתו מקופחת:
ננס. קומתו קצרה נאנו בלעז:
קטע. שנקטעה ידו או רגלו מחמת חולי או בב"ד והיינו שלמים ונשתנו:
אבסקתא. שרית קיטון:
ההן פיוסרס. קרוזיליאדא בלעז על שם שמסרס פניו שהדרך פונה שתי וערב וכשפונין לימין או לשמאל ממבוי למבוי פוגעין זה את זה שלא במתכוין והכי מוקי לה נמי פ"ק דע"ז:
קרא הגבר. התרנגול:
טוחות. כליות שהן חלקות ומכוסות בחלב:
אוכלוסא. מפ' בגמ' דילן אין אוכלוסא פחותה מס' רבוא:
חכם הרזים. שיודע מה בלב כל אלו:
נכש. עוקר עשבים רעים:
קטף. כשמחלק ככרות או לחמים מן העיסה הגדולה כל ככר וככר מחליק פניו במים או בשמן כשנותנים אותו בתנור:
כמה בעלי אומניות. עשיר היה והכל באים אצלו:
שוררו אנשים. לשון שירה ושבח כשאתה משגיא פעולתו של מקום הוא מה ששוררו אנשים הראשונים וקרא בהב"ה קאי:

הלכה ב

על הזיקין. מלשון זיקוקין דנור דהיינו כמו שבט של אור רץ ברקיע וכאשר הולך ורץ נבלע קומיטא בלע"ז:

זוועות. רעידת הארץ:

ברקים. לאמפוש בלע"ז:

רעמים. טרואינוש בלע"ז:

רוחות. מפ' בגמ' והוא בבאין בזעף:

על הנהרות. בגמ' דילן משמע דדוקא על ד' נהרות נילוס חדקל ופרת וגיחון מיירי:

ברוך שעשה את הים הגדול. לפי שהוא חשוב וגדול שבכולן קבע ליה ר' יהודה ברכה לעצמו דהיינו ים אוקייאנוס:

בזמן שרואהו לפרקים. בגמ' מפ' אחד לשלשים יום ונראה כיון דלמדו מר' יהודה גבי קריעה דדוקא א' לשלשים יום משמע דקי"ל כר' יהודה וה"ה גבי כולהי ברכות דפרקין וכן כתב ר"ת ז"ל:

על הגשמים. אומר הטוב והמטיב והוא דאית ליה ארעא ולחבריה בהדיה:

על בשורות רעות. כגון מת אביו או מתה אמו:

מתריעין על הזוועות. שנופלים הבתים והחומות מצד הרעש והיינו מפולות דתנן בפ"ג דתעניות ומתריעין משמע התם בשופר:

תמיד עיני ה'. ובשלום וברכה משתעי קרא:

תיטראות. מקומות גבוהים שרואים משם שחוק וטיול:

בתי קרקסיות. בתי שותי יין כדרך מלכות יון יין בלשון יון קרשי:

מסתכל באפילון של עולמו. חללו של עולם:

מפני הרעש בימי עזיה מלך יהודה. דעזיה החזיק במחלוקתו של קורח ליטול כתר כהונה בד"ה:

זבוב לצרעה. למי שעקצו צרעה כותש זבוב ומניח עליו:

פשפש לעלוקתא. מי שנתחבה בו עלוקה מריח הפשפש פותח פיו ובורח:

נחש לחפפית. פי' בעל הערוך ז"ל א' ממיני שחין ותמיד צריך לחכך אותה ולחפף אותה כאותה של איוב ורפואתה בנחש שמרתיחין אותו בשמן זית ושטין השחין באותו שמן:

שבלול לכתית. קראקול בלעז שמניחה בכתית והוא בשר כתוש שנפגע באבן או בכותל אינקונטראדא בלעז:

סממית. אראניא בלעז למי שעקצו עקרב כותש סממית ומניחין עליו:

בטרודין. פי' רבנו חננאל ז"ל אע"פ שאין נראין הברקים סמוכים זה אל זה אלא עכשו ברק אחד ואחר שעה ברק אחר כיון שלא נפסקו העננים די בברכה אחת אבל אם העננים הראשונים נפסקו וחזרו וחוזר הברק אח"כ מברך ברכה אחרת:

חיליה דר' יוסי. כחו וראייתו:

ספיקליא. בית הסוהר של בני תמותה מלשון ספקלטור ושם עושין האסירים נקבי צורכיהן ודמי לבית הכסא:

אם יכול לצאת. בעודו שומע הברק או הרעם: ואומר ר"י ז"ל דמספקא ליה להאי תלמודא אם לבו רואה את הערוה מותר או אסור הילכך לדידן דסבירא לן דאסור פשיטא דאסור:

ומרשלו בגבעות. מחלישו:

קוזמיקון. שהיה כללי בכל העולם. עולם בלשון יון קוזמו:

מהו שאקרע. כדאמרינן בפ' בתרא דמו"ק הרואה ערי יהודה בחרבנן קורע:

קמטריא. תרגום מלתחה קמטרא שהיה עושה ארגזים ותיבות נאות:

בן מנשה. מנשה בן חזקיה שהשכיח את ישראל מן התורה:

והאריך ימים. דהא אשכחן ליה בימי דוד:

פינך דסולת. בלשון יון קדרה:

קומוס תיסבריין. שר האוצרות תרגום מזוינו מלאים תיסברייינא:

ששב לאל. דהא יהונתן שמו כדכתוב בספר שופטים:

עד יום גלות הארץ. ומשמע דלעולם היה כומר שם:

סנקליטון. ב"ד ועצה שלו ויום גלות הארץ מפורש בסדר עולם עד יום שגלה מנשה ופסלו של מיכה עמו:

בימות הגשמים. דתמיד מצויין עננים זהו רקיע בטהרתו כשנמצא זך שהוא דבר חדש ומברכין בתר ג':

ועתה לא ראו אור. בהיר הוא. לבהרות שיש עננים חשוכים זו מזו:

כחצי המטה. מטתה של לבנה כלומר מדת שטחה דהיינו שנתמלאה עד חצי עיגולה:

שתתמלא פנימתה. שכל שטח עיגולה יתמלא אורה דהיינו עד י"ד יום וכדמפ' ואזיל:

צריך לברך. והברכה מפורשת בגמרא דילן פ' היו בודקין:

בתפלה. בתפלה של ר"ח דהיינו בתפלת מוסף היכי חתים:

והשיאנו. את ברכת מועדיך דר"ח נמי אקרי מועד כדאיתא פ"ק דשבועות:

זמן. שהחיינו כמו בשאר מועדים כדתני רב הושעיא:

יצר אתכם בדין. כדתנן על כרחך אתה נוצר:

וזן אתכם. במזונותיו:

וכלכל. בשאר דברים:
בדין. כדאמרינן קשין מזונותיו של אדם וכו':
ולהקימכם בדין. אם יהו ראויין לחיי עולם או ח"ו לדראון עולם:
אחיה השלוני. בגמ' דילן בפ' לולב וערבה אמר' יותם בן עזיהו:
בתחלה. ברביעה ראשונה:
ולבסוף. רביעה שנייה:
פני קרמיד. כלי חרס שנותנין על הגגין ובלשון יון קיראמידא:
מגופה. סתימה שעושים מטיט ומדבקים אותה בפי החבית של יין:
תשרה. לשון ששרה פתו ביין:
ויש מגופה נשרית. בתמיה' והלא אין דרכן של בני אדם להניח חבית של יין סתומה אלא באוצר:
אלא רואים אותה. אלו היתה מונחת שם במקום הגשמים היא שרוייה:
להפסיק תענית נאמרה. האי כל שהוא אבל לא לברכה:
ולמה אמרת לו. לר' תנחום הן:
רבי מנו רביה. מאן הוא רביה דמר שקבלת ממנו דלאו לברכה נאמרה כל שהוא דהא קאמרי ר' יוסי ור' יונה משמיה דרב יהודה דלברכה נאמרה כל שהוא:
ה"ג מהו כי יגרע נטפי מים שאתה ממניען זו מזו. כדאמרינן בפ"ק דב"ב שאלמלא שתי טיפין יוצאות בדפוס אחד מטשטשות את הארץ:
שהוא מורידן במדה. שאם העבים לקחו מים יותר ממה שצריך לארץ גורע מן המים מלהוריד אלא הצורך לארץ:
כדי רביעה. להרביץ העפר:
בתחלה. שלא נעבדה מחמת קושיה:
שנייה. שהיא שניה לה בקושי:
שלישית. שחרשוה והיא עבודה ובב"ר פ' י"ג גרס הכי בקשה טפח ובבינונית טפחים ובעבודה ג' טפחים. ובגמ' דילן פ"ג דתענית גרס עד כמה יהו הגשמים יורדים ויהו פוסקין מתעניתן בחרבה טפח בבינונית טפחיים בעבודה ג' טפחים ופי' התוס' בחרבה טפח שלא נחרשה בשנה זו. בינונית שנחרשה פעם א'. עבודה שנחרשה שתי פעמים בשנה זו:
כלי מחרישה שמעמיק ג' טפחים כדאמרינן בעלמא שלשה טפחים של עומק המחרישה. ונ"ל דר' יהודה בא לפרש דברי ר"מ:

תהום אל תהום קורא לקול צנוריך. תהום אל תהום תרי. לקול צנורות הבאים מלמעלה כנגד כל צנור וצנור תהום אל תהום קורא לחברו ושניהן מעלים מים כנגדו צנוריך הם הגשמים שבאים בכל נקב ונקב שבעבים כמו צנור:

לפי חיסומה. כפי חוזקה:

בוקעין בארץ. כלומר יונקים מן הארץ. שרשי חרוב ושרשי שקמה תנן בפ' לא יחפור דאזלי עד חמשים אמה:

לרגעים אשקנה. לשון מרגוע לשון הפסקה שהמטר אינו יורד:

הלכה ג

כלים חדשים. בגמ' מפ' לה:

מברך על הרעה. דיין האמת ואפילו תהא הרעה מעין הטובה כדמפ' בגמ' דילן דשקל בידקא בארעיה דאף ע"ג דלסוף משבחא ארעיה השתא מיהא רעה היא:

על הטובה. מברך הטוב והמטיב אע"פ שהיא מעין הרעה וכגון דאשכח מציאה דאע"ג דאפשר דרעה היא דשמע בה מלכא ושקל לה מיניה ואפשר שיסתכן ע"י עלילות השתא מיהא טובה היא:

הצועק לשעבר. שמתפלל עליו כדמפ' ואזיל:

אין צריך לברך עליה עוד. על הסוכה אבל על הרגל מברך ולעיל פ' מי שמתו מפ' טעמיה דסוכה נוהגת בלילות כבימים וליכא שום הפסקה במצות וכחד יומא אריכתא דמי ולא קים לן כוותיה: וכל הני ברכות דקתני הכא דבשעת עשיית המצוה מברך לעצמו וכן לאחרים דאמרינן דבשעת עשיית הסוכה מברך לעשות סוכה ולאחרים מברך לעשות סוכה לשמו וכן בלולב וכן בציצית וכו' דלא כהלכתא נינהו דדוקא בשחיטה הוא דמברך בין לו בין לאחרים דבשעת עשייתה היא גמר המצוה וכן במילה אבל אינך דקתני הכא דלאו בעשייתן איתעבידא מצוה אלא הכשר מצוה הוא דקא עביד לא מברך וגבי סוכה בשעה שדר בה הוא דקא עבד מצוה ומקמי הכי לא מברך וכן בלולב וכיוצא בו והכי מסקינן בפ' התכלת וכן פסק הריא"ף ז"ל בהלכות ציצית וכן פסק הרמב"ם ז"ל פ' י"א דהלכות ברכות. ובפ' לולב וערבה אמרינן דשהחיינו דוקא מברך בשעה שעשה הסוכה וכן בלולב:

ידיד מבטן. יצחק קרי הכי על שם אשר אהבת. מבטן דקודם שנולד נתקדש למצוה זו דכתיב אבל שרה אשתך והקימותי את בריתי אתו והיינו מילה:

בשארו. בבשרו שם חק של מילה:

וצאצאיו. אחריו חתם באות דהיינו יוד דעטרה כמין יוד של שדי:

שארנו משחת. דכתיב גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור וכו':
עובר לעשייתן. מפ' לה בפ"ק דפסחים קודם לעשייתן:
חוץ מתקיעה. אתרוייהו קאי בין למ"ד עובר בין למ"ד בשעת עשייתן דלבתר תקיעה מברך ומפ' טעמא בפ"ק דפסחים דשמא לא יעלה לו תקיעה ונמצא ברכה לבטלה ולא מצי תקע ומברך אלא אחר שתקע הוא דמברך ולא קי"ל הכי דהא לשמוע קול שופר קא מברך ועל השמיעה וההבנה הוא דמברך בין יתקע הוא בין אחרים:
וטבילה. דלא מצי טביל ומברך דהא ערום הוא אלא אחר שעלה מן הטבילה הוא דמברך כדגרסינן בפסחים דאחר הטבילה הוא דמברך ופי' הגאונים ז"ל דאטבילת גר קיימא דאכתי גברא לא חזי כדאמרינן פ' שלשה שאכלו בגמ' דילן לעולם אינו גר עד שימול ויטבול אבל נדה וזב מברכין קמי טבילה כדתנן נדה קוצה לה חלה ומברכת:
קידושין בבעילה. מי שמקדש בבעילה לא מברך ברכת אירוסין אלא אחר שבעל וכתב הרמב"ן ז"ל דהיינו טעמא דאין לברך אלא כשהמצוה מזומנת לפניו ובאותה שעה אין לברך משום ולא יראה בך ערות דבר ולא הצריכוהו חכמים לבעול הוא בבגדו והיא בבגדה ולהתכסות ע"כ:
ואית לך חורי. יש לך אחרת שאינו מברך בשעת עשייה ולא לאחר עשייתה אלא קודם עשייתה:
עד שלא יחלוץ. מברך לשמור חוקיו כדאיתא בפ' היה קורא:
ושל ראש. כשאין לו אלא תפלה של ראש נמי אין לברך בשעת הנחה אלא קודם דהא עד שלא נתנה לא נתנה ומשנתנה הא נתנה ואין מקום לברך בשעת הנחה דכבר נעשית המצוה ועדיין לא נגמרה הברכה הילכתא מברך קודם שמניחן על הראש:
עובר לשחוט. קודם שישחוט:
משיבדוק. שמא תצא טרפה לדידך דאמרת דאין לברך עד שישחט: ומשני חזקת בני מעים כשרים:
ביושבת על המשבר היא מתני'. דהוי תפלת שוא:
עיקר עיבורה של דינה זכר היה. ואין מזכירין מעשה נסים:
לנכון לבו בטוח בה' משמועה וכו'. כהלל הזקן שבטח בחסידותו:

הלכה ד

הנכנס לכרך. המהלך בדרך וצריך לעבור בדרכו בכרך ושם מצויין מושלים רעים ומבקשים עלילות:
אחת בכניסתו. מתפלל שיכנס לשלום:

ביציאתו. מתפלל שיוציאנו הב"ה לשלום:
ארבע. כדמפ' נותן הודאה על שעבר וצועק על העתיד כדמפ' בגמ' ונמצאו ארבע:
אפילו במדור ישראל וכו'. דזימנין דלא מיתרמי ליה אינש דיליף ליה זכותא:
כבוד לכם המכובדים. אל המלאכים המלוין אותו הוא אומר שנאמר כי מלאכיו יצוה לך:
שאינה נסוקת. כגון חמי טבריא:

הלכה ה

חייב אדם לברך על הרעה. כגון שמת לו מת מברך ליה בלב שלם כשם שעל הטובה מברך בשמחה:
ביצר הטוב. שאין יצר הרע חולק עליו:
וביצר הרע. היינו על הרעה:
בכל מדה ומדה. בין מדת טובה ובין מדת פורענות:
לא יקל אדם את ראשו. לא ינהג קלות ראש ומפ' בפ"ק דיבמות דנפקא לן מדכתיב ומקדשי תיראו ומפ' התם אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מנין ת"ל את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו מה שמירה האמורה בשבת לעולם אף מורא האמורה במקדש לעולם:
כנגד שער המזרח. חוץ להר הבית אשר שם חומה הנמוכה אשר לרגלי הבית במזרח לפי שכל השערים מכוונין זה כנגד זה שער מזרחי שער עזרת נשים שער עזרת ישראל פתח האולם וההיכל ובית קדשי הקדשים בימי מקדש ראשון כשהיה אמה טרקסין:
אפונדתו. אזור חלול ונותנין בו מעות:
מק"ו. בגמ' מפ' ליה:
קפנדריא. שמקצר דרכו בב"ה לעשות צרכו ומפ' בגמ' דילן מאי קפנדריא אדמקיפנא אדרי איעול בהא:
כל חותמי ברכות שבמקדש. כל כהנים שלוחי ציבור:
היו אומרים מן העולם. פי' רש"י ז"ל במס' תענית אמרינן אין עונין אמן במקדש אלא בשכמל"ו והטעם דהמברך היה אומר בסוף כל ברכה וברכה בא"י אלהים אלהי ישראל מן העולם חונן הדעת וכן בכולן והעונין היו אומרין בשכמל"ו כדאיתא בגמ':
ומשקלקלו המינין. ואמרו אין עולם אלא זה ובשביל כן נתמעטה אמונה של העולם הבא שהוא בסוף אלף ששי כדאיתא בסוף ר"ה:
התקינו. עזרא וסיעתו שיהו אומרין המברכין מן העולם ועד העולם חונן הדעת לומר ששני עולמות יש להוציא מלב הכופרים בתחיית המתים וילפינן מקראי דעזרא תקן דכתיב בספר עזרא קומו וברכו את ה' אלהיכם מן העולם ועד העולם:

שלום חברו בשם. בשמו של הב"ה ולא אמרינן מזלזל הוא בכבודו של הב"ה בשביל כבוד הבריות להוציא שם שמים עליו ויליף לה מבועז דכתיב ה' עמכם והמלאך הסכים על ידו שאמר לגדעון ה' עמך גבור החיל:

ואומר אל תבוז כי זקנה אמך. למוד מדברי זקני אומתך לעשות מה שראית שעשו הם וגרסינן בגמ' דילן מאי ואומר וכי תימא בועז מדעתיה הוא דעבד ת"ש ה' עמך גבור החיל וכ"ת מלאך הוא דקאמר ליה לגדעון ת"ש אל תבוז כי זקנה אמך ופי' רש"י ז"ל וכי תימא בועז מדעתיה הוא דעבד ולא גמרינן מיניה ת"ש דגמרינן ממלאך שאמר לגדעון וכו' וכי תימא מלאך הוא דקאמר ליה לגדעון כלומר לא שאל בשלומו ולא ברכו אלא בשליחות מאת המקום קאמר לבשרו שהשכינה עמו ולא גמרינן מיניה ת"ש אל תבוז כי זקנה אמך אל תבוז את בועז לומר מדעתו עשה אלא למוד מזקני ישראל כי יש לו על מי שיסמוך שנאמר עת לעשות לה' ע"כ. ולמדנו מדבריו דואומר דעת לעשות לה' קאי נמי הכא. ובעל הערוך ז"ל כתב אמרו רבנן התקינו שיהא אדם שואל שלום חברו בשם ואם אתה רואה שארך הזמן ונמשך הגלות אל תאמר שזו התקנה לא היתה אלא בימות הראשונים ובעת מלכותן ועכשו אנו נבזים ושפלים ואין אנו חייבין בתקנה זו ת"ש אל תבוז כי זקנה אמך. ואומר עת לעשות לה' הפרו תורתך פי' דקאי אתקנה דלעיל שהתקינו שיהו אומרים מן העולם ועד העולם כלומר מן העולם הזה ועד העולם הבא דבשביל כבוד המקום הפרו התיקון שהיה מקודם והוסיפו ועד העולם ע"כ. רצה לומר דאע"ג דאין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חברו אלא א"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין ותקנה ראשונה נביאים ראשונים הוא דתיקון והיכי אתו עזרא וסיעתו לבטלה ומשני משום צורך השעה דכבוד המקום בטלוה והיינו כדמפ' ר' נתן:

הפרו תורתך עת לעשות לה'. כדמפ' רבא בגמ' דילן מסיפיה לרישיה מדריש הפרו תורתך עת לעשות לה' ופי' רש"י ז"ל הפרו תורתו עושי רצונו כגון אליהו בהר הכרמל שהקריב בבמה בשעת איסור במות משום דעת לעשות סייג וגדר בישראל לשמו של הב"ה וה"נ הכא:

דימוס. רחמים:

ספקולא. מיתה:

לעולם ידך על העליונה. הילכך מברך בשמחה על הרעה:

וה' דבר עליך רעה. במיכיהו כתיב גבי אחאב וכתיב בההיא פרשתא ויצא הרוח וכו' ודרשו רוחו של נבות:

באת לשנוא. לומר מה בצע כי שמרנו משמרתו:

שאם באת לבעוט. דדרך האוהבים שבועטין ומקל ראשו זה לנגד זה ומזלזל בו:
טעין מצוותא על כתפא. כגון עצי סוכה וכיוצא בו ליוהרא:
אקף לי ואנא אעביד מצוה. שהיה מדבר עמו חברו ואמר לו המתן לי שאני עושה מצוה ומורה שאין לו שעה פנויה אלא לעולם עוסק במצות: אקף לשון ערבי המתן:
מה דאית לי אנא מנכי. מה שיש לי לעשות מלאכה הרי אני מתבטל כדי לעשות המצוה. אלא יעשנה וישתוק: והפסיד. בתמיה' תעלה על דעתך לומר שהפסיד על שלא היה היצר מקטרגו:
עמו הברית. אלבבו קאי איצר הרע:
חרש. מכשף:
לא הוה בדיקא לי. לא נסיתי אותה:
ואת תורתו. ת"ח הלומדין תורתו והכי איתא בפ' שור שנגח ד' וה':
הופך פניו כלפי צפון המסיך רגליו. נקבים גדולים וצריך שיכסה גופו ורגליו קרוי כן וביהודה מיירי שהוא כנגד כל אורך ארץ ישראל ואם יפנה למזרח או למערב יהיה פירועו או שלאחריו או שלפניו לצד ירושלם ופי' רש"י ז"ל ובלבד שלא יפנה כנגד ירושלם ממש בדרומה של ארץ יהודה:
מן הצופים. מקום שיכולין לראות משם הר הבית:
ר' עקיבא אומר בכל מקום. ואפילו בחו"ל:
שאין בו כותל. מקיף לו הבית הכבוד וקי"ל כר' עקיבא כדאיתא בגמ' דילן:
אחר ר' יהושע. שראיתיו שנכנס לעשות צרכיו:
וצדו כלפי מערב. שהיה נפנה בין צפון לדרום:
את אומר אסור. דגמרינן מסיני דכתיב של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא וכיון דתלי טעמו בהכי א"כ עזרה והר הבית נמי:
ויברכו שם כבודך. בשכמל"ו עונין:
ומרומם על כל ברכה ותהלה. על כל סוף ברכה ותהלה צריך לרוממו ולענות בכבוד שמו. ברכה חונן הדעת רפאנו סלח לנו. תהלה תואריו ושבחיו כגון גומל חסדים קונה הכל אתה גבור אתה קדוש:
אף המעשר. דעזרא הסופר קנסינהו ללוים לפי שלא עלו עמו וצוה להביא כל המעשרות ללשכת בית ה' כדי שיהו הכהנים והלוים שוים במעשר ראשון כדכתיב והיה הכהן בן אהרן עם הלוים בעשר הלויים וכיון דקאמר להו נביא לישראל הביאו את כל המעשר וגו' אלמא דהסכים על ידן כך פי' רש"י ז"ל בסוף מכות. ועוד דקדק שם רבנו ז"ל מדכתיב

הביאו את כל המעשר דרמז על מעשר ירק ואילן דאמרינן בנדרים דבימי חזקיהו איתקן ויותר נכון לפרש דסבר ריב"ל כמ"ד מאיליהן קבלו עליהן את המעשרות:

שיבלו שפתותיכם. שילאו שפתותיכם תרגום נבול תבול מילאה תלאי:

ואל תבזה עליהן. שלא תחזור עליהן:

אם נזדקנה אומתך. אם נמצאו בהן קצת פרצות רמז לכלי ישן שהוא שבור קצת:

מדריך את ישראל. ההוא קא דריש דמייתר:

מסרס הדין קריא. הפרו תורתך וכו' פי' במשנה:

תורתו עתים. שפעמים עוסק ופעמים אינו עוסק:

בשעה דמכנשין בדר. שאין חכמי הדור מרביצין תורה לתלמידים. בדר פזר אתה תורה לתלמידים:

דמבדרין כנש. שהגדולים שבדור מרביצין תורה כנס אתה ולא תטול שררה עליהן דאף זו לכבוד שמים הוא לאחוז במדת הענוה:

לייגע בתורה בכל שעות וכו'. דכתיב דדיה ירווך בכל עת:

כל פטטיא בישין. כל הדברים קשין ודבר בתורה טוב הוא:

כל חדשייא טבין. פי' הר"ז הלוי ז"ל מלשון והחריש יעקב והנכון דגרסינן בדלת ותרגום והחריש יעקב ואדיש יעקב:

סביב ליראיו. העושין מצות:

ויחלצם. מחטא:

שבע ביום. שבע מצות שאני מקיים בכל יום תפילין בראשו ובזרועו ומזוזה וארבע ציציות הרי כאן שבע:

על משפטי צדקך. זו קריאת שמע:

על השמינית. על שבע מצות שנצטוו בני נח היא מצוה שמינית ובגמרא דילן אמרינן על מילה שנתנה בשמיני:

בוניך. והן תלמידי חכמים שבונין העולם או מלשון בינה דריש לה:

סליקא לה מסכתא ברחמי שמיא